Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Hanne Frøsig Dalgaard

HØR som husflid

Borgen

HØR SOM HUSFLID

©1980 Hanne Frøsig Dalgaard
Fotos: Erik Jeppesen (omslagets for- og bagside), Niels Elswing m.fl.
Trykt hos AIO
ISBN 87-418-2581-0

Omslagets forside

Prøver på stoffer til dyner og sengeomhæng fra københavnske linnedvævere. 1767. Ca. 3 cm br. Hører til ansøgning fra Det kongelige Opfostringshus, København, for indretning af sengesteder til drengene. Københavns Stadsarkiv. Erik Petersen fot.

Omslagets bagside

Krans af hør beredt til spinding. Består af ialt femten hørlokker samlet i en krans. På denne måde er hørren bedst beskyttet mod at komme i uorden, mens den venter på at komme på rokken til spinding. Lavet af en bondekone på Als. Ca. 1940. Nationalmuseets 3. afd.
Erik Petersen fot.

Hanne Frøsig Dalgaard

HØR SOM HUSFLID

Borgen

Indhold

Forord: Hør som husflid 7
Forudsætningerne 11
Skoler for hørberedning 27
Bondehusflid 35
Hør i lokker 46
Hegler 48
Spinderokke og rokkedrejere 53
Garnhasper og garnvinder 69
Vævere 76
Hjemmegjort eller købetøj? 82
Linned til bord og seng 89
Husflid, mode, kvalitet 95
Litteraturfortegnelse 97
Utrykte kilder 100

Forord: Hør som husflid

Den tid er nu forbi, da felter af blå hør mellem bølgende kornmarker hørte med i det danske sommerlandskab. Men endnu i 1950erne så man det i det mindste på Sydfyn, hvor Tommerup Hørfabrik aftog, hvad der kunne høstes.

I begyndelsen af 1900-årene var høravlen så godt som ophørt i Danmark, men opnåede i løbet af 1930rne igen en så betydelig stigning, at dens omfang næsten kunne sammenlignes med glansperioden omkring midten af forrige århundrede.

Af spindhørren, Linum usitatissimum, en énårig plante med blå blomster, kan udvindes fibre, som lader sig spinde til et glansfuldt, hvidt garn. Dyrkning og udnyttelse af denne hørart har været kendt siden forhistorisk tid. Fra Egypten og Romerriget er den blevet udbredt i Europa. I Tyskland skal den have været dyrket allerede i 200-årene før vor tidsregnings begyndelse.[1]

Ved blegning kan hørgarnet blive hvidt som sne, og ved forarbejdning i væven fremkommer stoffer, der under ét betegnes linned, og som kan være af både stor skønhed og høj brugsværdi. Af hørgarn alene kan væves lærreder eller mønstervævede linnedstoffer til duge og håndklæder. Sammen med uld eller bomuld er hørgarn blevet anvendt i forskellige slags stoffer, hvoraf f.eks. hvergarn og olmerdug vil være velkendte.

Linned har i Danmark været stærkt eftertragtet til sengeudstyr, til bordlinned og til

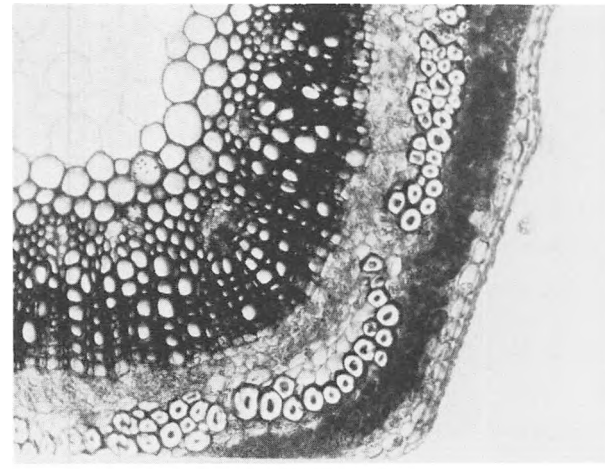

Mikroskopiske snit igennem en hørstængel, på tværs, og på langs. Størrelsesforhold 1:540.

Tværsnit af stængel af hør, Linum usitatissimum. I midten veddele, udenom bastdelene, som anvendes som tekstilfibre. Institut for planteanatomi og cytologi, Københavns Universitet. Jette Dahl Møller fot.

Længdesnit af stængel af hør.

kroplinned, skjorter og særke, som var undertøj for mænd og kvinder. Meget arbejde er blevet lagt i at frembringe det fornødne udstyr til hjemmets brug. Både i vore museer og blandt private findes ikke så lidt bevaret af sådanne ting fra forrige århundrede eller undertiden endnu ældre, smukt forarbejdet og vel bevaret for slid, fordi det har været holdt i ære.[2]

Som det vil fremgå af denne redegørelse, er disse bevarede ting det synlige resultat af en forstærket husflid, som fra regeringens side blev støttet siden begyndelsen af 1700-årene. Som det så ofte kan gå, kom virkningerne ikke til at stemme ganske overens med de hensigter, som lå bag regeringens foranstaltninger. Denne bog skal belyse forløbet af denne politik.

Bogen er blevet til ud fra iagttagelser med museumstekstiler igennem en årrække. Mange punkter kunne trænge til nærmere undersøgelse, men forhåbentlig vil netop denne foreløbige form inspirere til kommende nøjere studier. Det må nævnes, at en vis hindring for sådanne for tiden ligger deri, at Nationalmuseets samling af danske tekstiler er under nedpakning med henblik på overføring til bedre opbevaringsforhold. Denne samling må på afgørende vis tages som udgangspunkt på grund af det tidlige tidspunkt, den er grundlagt på. Genstandene er derved af betydelig alder og forsynet med oplysninger, som gør dem af særlig værdi i den kulturhistoriske forskning, hvortil kommer samlingens landsdækkende karakter.

I tilslutning til Nationalmuseets egen samling af tekstiler skal nævnes det store arkivmateriale sammesteds vedrørende ting i privat eje. Det er indgået ved flere værdifulde registreringsprojekter. Først »Folkelig vævning« 1940-41. Dernæst i samarbejde med foreningen »Danmarks folkelige Broderier«, idet man igennem denne i årene 1954-74 fra egn til egn har fået folk til at åbne deres gemmer og velvillig stille deres udstyr af uldent og linned til rådighed for udstilling, fotografering og undersøgelse. Endelig »Damask og drejl«, påbegyndt i 1965, som er foregået ved samarbejde mellem en række danske museer og forskere, og som ligeså har beroet på velvilje fra private ejere til at udlåne deres gamle dækketøj til undersøgelse. For dette projekts vedkommende betragtes selve registreringsarbejdet nu som afsluttet, men bearbejdelsen vil resultere i en samlet publikation. De diskussioner og forarbejder, som har fundet sted i den anledning, har på mange måder været en forudsætning for det her foreliggende.

Det er mit håb, at denne bog vil komme til glæde for de mange, som har fundet tilfredsstillelse ved et håndarbejde, der har taget sit forbillede i bøndernes husflidsfrembringelser.

I lige så høj grad kan den forhåbentlig vække interesse for de mange, som beredvilligt har stillet deres beholdning af gammelt linned til rådighed for udforskning. Kun derigennem har bogen kunnet blive til, og alle de private udlånere får derfor på dette sted en varm tak.

Det uopnåelige er, at alle kunne få den oplevelse at røre ved et stykke af det gedigne hjemmegjorte. Hvad enten det drejer sig om et stykke fint mønstret bordlinned eller blot et stykke hørlærred, giver det ved sin tyngde og glans en fornemmelse af kildrende fryd, som

Linnedskab fra københavnsk spisestue. 1972. Indrettet 1915. Skabet rummer dækketøj og det mest værdifulde bordservice. Dækketøjet ligger i bundter med tolv stykker i hvert. Det består af smukt mønstervævet linned. I mellemrummet på næstøverste hylde har en lavendelbuket sin plads. Privateje. Nationalmuseets 3. afd. billedsamling. Niels Elswing fot.

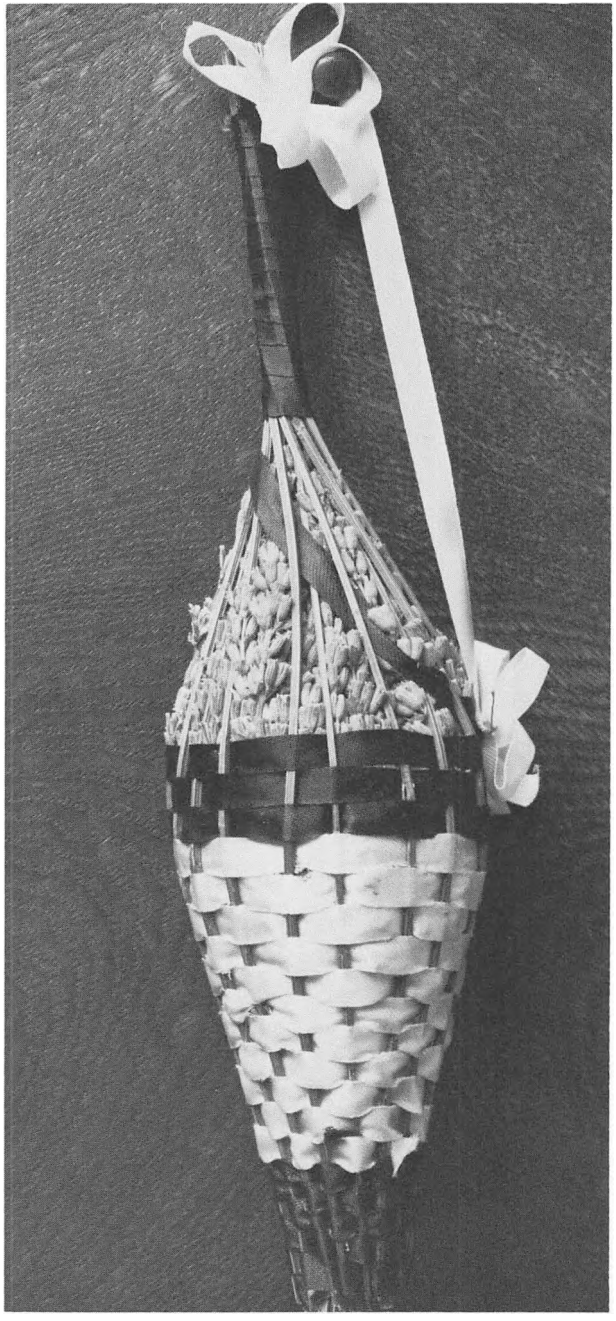

Lavendelbuket
Havde sin plads mellem linnedet i skabet, side 9.
Niels Elswing fot.

man aldrig glemmer, når man først én gang har følt det. Gennem bogens skildring vil man vel kunne opnå noget af dette!

HENVISNINGER

1. Bagge og Larsen 1942 side 15.
2. Jacobi med flere 1978.

Forudsætningerne

Linnedudstyret udgjorde sammen med det uldne til klæder og seng det, som folk kaldte hjemmegjort, og arbejdet med at tilvirke det er ofte blevet kaldt husflid eller kunstflid.

Mange embedsmænd med interesse for økonomiske anliggender har især i slutningen af 1700-årene og frem til omkring midten af 1800-årene beskrevet husfliden blandt bønderne, navnlig med henblik på at få forøget og forbedret kvaliteten. Af disse skildringer fremgår, hvordan arbejdet med hørren er foregået. Som naturforhold og landbrugets vilkår som helhed var skiftende, således er det også beskrevet, hvorledes linnedberedningen var underkastet vekslende forhold fra egn til egn.[3]

Selve dyrkningen af hørren krævede overordentlig omhu fra såningen i foråret, til høsten skete i løbet af august. Jordbunden skulle vælges med forstand, og helst skulle der luges jævnligt. Høsten foregik ved at ruske hele planten op med hænderne, så roden fulgte med. Planten blev befriet for frøene, som eventuelt blev presset for linolie. Undertiden var frøene fuldt modne og kunne bruges til næste års udsæd.

Planten måtte gennemgå en omstændelig beredning, hvis formål var at frigøre de fine basttaver eller fibre fra barklaget, uden at der skete brud eller skade på fibrene.

Først foregik rødningen, idet hørren blev bredt ud på en mark eller bundtet og lagt ned i nogen tid i et vandhul eller et vandløb. Man havde erfaring for, hvor lang tid det kunne vare, før forrådnelsen var passende fremskre-

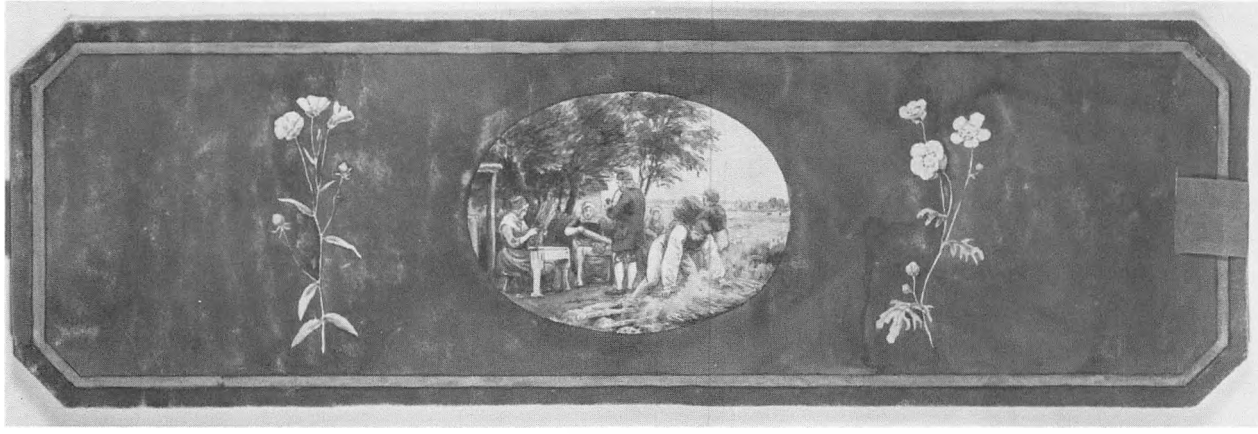

Bønder der tilbereder hør. Rokkebrev tegnet af P.C. Skovgaard (1817-75). 43 cm langt, 13,5 cm bredt. Kobberstiksamlingen ved Statens Museum for Kunst. Hans Petersen fot.

Brydegrav på Helnæs ved Fåborg. 1960. Graven er indvendig stensat. Nationalmuseets 3. afd. billedsamling.
Niels Amstrup fot.

det til, at barken kunne frigøres fra fibrene. For rødningsprocessen var det vigtigt, at planten havde sin rod i behold, da fibrene ellers ville blive angrebet nedefra.

Efter rødningen fulgte tørring over et ildsted. Nogle med kun beskeden høravl klarede sig med at lægge hørren ind i ovnen efter en brødbagning, men i reglen havde man en hørgrav eller brydegrav, som den også kunne kaldes. Den bestod af en stensat udgravning, hvorover der blev lagt grene og ris, som hørren kunne ligge på, mens der blev fyret i graven. Dette arbejde blev gjort af mændene, hvorimod alt andet arbejde med hørren fra gammel tid oftest har været udført af kvinder.

Den tørrede hør blev, mens den endnu var varm, bearbejdet med en hørbryde eller -brage. Det var en slags bænk af træ med en

Kone ifærd med at bryde hamp. Hampeplanten er grovere end hørren, men behandles i hovedsagen på samme måde. 1963. Ungarn.
Axel Steensberg fot.

overligger fastgjort i den ene ende. Mellem disse kæber, der oftest tilmed var tildannet i takker, blev et lille bundt hør ad gangen brækket flere steder. Tørring og brydning krævede mange menneskers deltagelse, for at arbejdet skulle lykkes, og man slog sig sammen fra flere gårde. Bagefter fejredes dagen ved brydegilde med festlig mad og drikke og dans til sidst.

Sidenhen fulgte skætningen. Hertil brugte man en skættefod. Den bestod af et lodretstil-

Hørbryde med zigzagkæber. Længde 93 cm. Bænkens højde 70 cm. Indskåret bogstaverne RLS, der må stå for navnet på en tidligere ejer. Stammer fra Jersie ved Køge. Nationalmuseets 3. afd.
Niels Elswing fot.

Hørbryde med glatte kæber. Længde 1,21 m. Bænkens højde 70 cm. Indskåret bogstaverne NOS, der må stå for navnet på en tidligere ejer. Stammer fra Bastrup, Uggeløse sogn i Nordsjælland. Nationalmuseets 3. afd.
Niels Elswing fot.

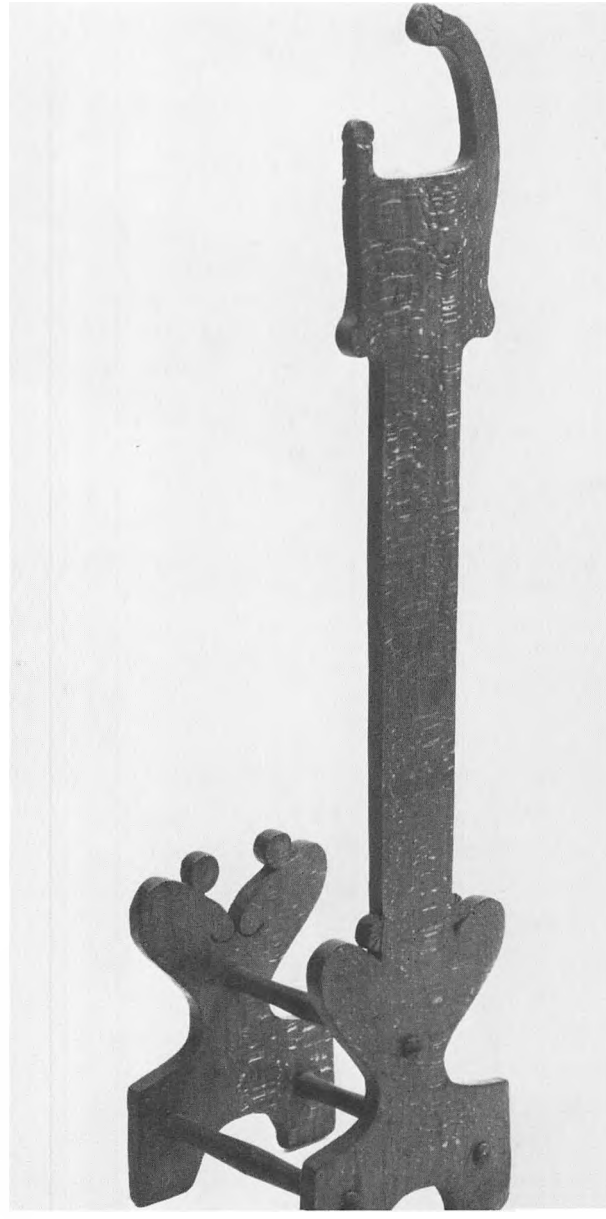

Skættefod med udskæring foroven, hvori en håndfuld hør ad gangen kan bearbejdes, og forneden en ramme, hvorpå man træder, for at redskabet kan stå fast under arbejdet. Udskåret bogstaverne END, navnet for den tidligere ejerinde, og årstallet 1848. Fuld højde 97 cm. Nationalmuseets 3. afd.
Niels Elswing fot.

Skættehånd til bearbejdning af hørren på skættefoden. 60 cm lang, 10 cm bred. Grønmalet med rødmalede ornamenter. Stammer fra Bakkebølle ved Præstø. Nationalmuseets 3. afd.
Niels Elswing fot.

Heglestol med hegler af forskellig finhed 72 cm høj, 46 cm bred. Gaflerne er 40 cm lange. Stammer fra Oxbøl på Als. Nationalmuseets 3. afd.
Niels Elswing fot.

let bræt, som foroven havde en udskæring, hvori en håndfuld hør kunne lægges under bearbejdningen. Fodstykket var en lav træskammel, hvorpå man satte den ene fod, mens man arbejdede, således at redskabet stod fast. Hørren blev bearbejdet med en sværdformet skættehånd. Derved faldt skæverne til jorden. Det kunne ikke undgås, at lidt af fibrene også blev slået af, og dette skættefald blev spundet til linnedgarn af allergroveste art.

De finere sorter fremkom ved næste led i beredningen, som var heglingen. På et par lave træbukke blev fastgjort to hegler af træplader besat med jernpigge, idet hver af heglerne havde sin tæthed. En håndfuld hør ad gangen blev trukket igennem de to hegler. De skæver, som ikke var gået af ved skætningen, blev hængende i heglerne, og ligeså noget af fibrene. Dette kaldtes blår og blev spundet og

anvendt til dagligvarer. Af renheglet hør kunne fremkomme forskellige finheder uafhængigt af heglernes art og finhed.

Før spindingen fandt sted, kunne der forløbe lange tider. Ordsproget sagde: »Hør bliver til Silke, men Uld bliver til Muld ved at gjemmes«.[4] Erfaringen havde lært, at hørren havde bedst af at vente, jo længere jo bedre. Fibrene kan opsuge fugtighed fra luften og derved genvinde noget af den smidighed, de måtte have mistet under for kraftig tørring i forbindelse med brydningen. Opbevaringen kunne ske uden at bringe den heglede hør i ulave, idet hørren blev bundet i en krans af lokker. Hver lok rummede så meget hør, som en kvinde kunne holde i sin hånd under heglingen. En lok blev dannet ved, at den blev bøjet om for enderne og snoet et par gange til et øje. Som blomster blev lokkerne én efter én føjet ind i en række eller krans.

Spindingen skete oprindelig ved hjælp af en håndten, i senere tid på en spinderok, og bevirkede, at fibrene blev snoet til en sammenhængende tråd. Enkelttrådet garn brugtes til vævning, mens der til syning måtte tvindes to tråde sammen, hvilket også kunne foretages på spinderokken.

Inden vævningen fandt sted, skulle garnet

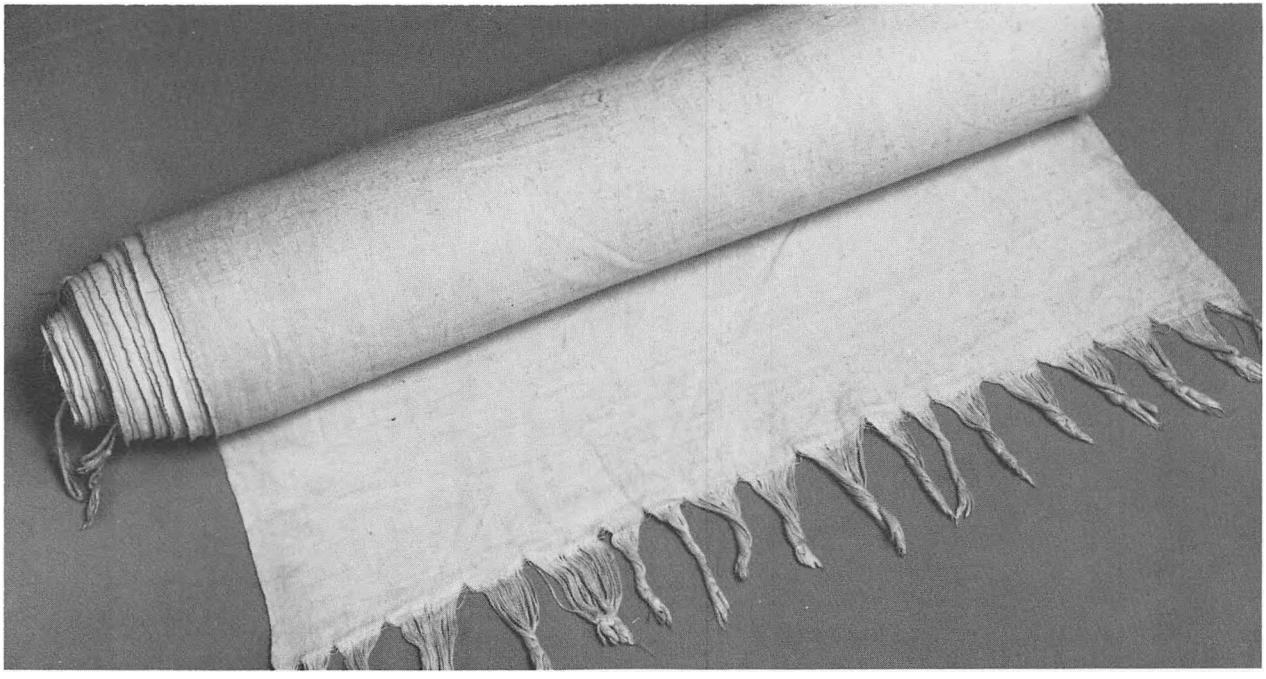

En rulle hørlærred med rester af trendenderne knyttet i bundter og langs siderne stropper, der bruges til udspændingen under blegning. Stykket måler 34 meter, 75 cm bredt. Stammer fra Veddelev ved Roskilde. Nationalmuseets 3. afd.
Niels Elswing fot.

Der sys stropper i lærredet til blegning. Gammelt fotografi i Dragør Museum.

dog haspes i bundter, så det kunne bleges. Dette betød, at den sidste rest af plantens farvestof skulle trækkes ud af fibrene. Efter at linnedet var vævet, fulgte også en blegning. Kogning, grundig skylning i et vandløb og luftning på en græsmark, helst i de tidlige forårsmåneder, var behandlingen. Skinnende hvidt skulle linnedet være til seng, bord og krop.

De førnævnte embedsmænd havde næsten kun kritiske bemærkninger tilovers for bøndernes arbejde med hørren. Efter deres mening kunne fremgangsmåden forbedres i alle led lige fra dyrkningen til ruskningen og hele beredningen igennem. Mangelfuld rødning og dårlige vækstbetingelser blev angivet som grund til, at alt for meget af det hjemmeforarbejdede linned blev rødligt. Redskaberne blev anset for at være for grove og klodsede. Det færdige linned blev kritiseret som alt for uensartet i kvalitet.

Sandsynligvis kunne man i Danmark ikke opnå samme heldige resultater som i Europas egentlige hørdyrkningsegne, Nederlandene, Flandern, Schlesien og flere distrikter i Tyskland. Det danske klima var rigelig fugtigt, så man ikke i samme udstrækning som i udlandet kunne foretage tørringen i fri luft, men måtte regne med ildstedets hårde varme. Også landsbyfællesskabet med trevangsbrug var en hindring for bønderne til frit at skaffe de bedst egnede jordbundsforhold. Man måtte dér så hørren, hvor der før havde vokset byg, mens man med friere muligheder foretrak grønjord.

Hvordan det nu end forholdt sig, blev hele arbejdet forestået af husmoderen med største omhu, og dets betydning understreges af, at der knyttede sig magiske forholdsregler til hele arbejdsforløbet,[5] samt af de faste traditioner, som har præget redskaber og arbejdsmåde.

Omend tørring af hørren i fri luft har kunnet finde sted i betydeligt omfang rundt om i Europa, har dog ildsteder svarende til vore hørgrave været almindeligt kendt i hele Vest- og Mellemeuropa samt i England, hvor de menes at have været anvendt siden omkring vor tidsregnings begyndelse eller endog før.[6] De former for redskaber, som har været i brug i Danmark, har haft variationer fra egn til egn, men viser dog i hovedsagen overensstemmelse med den arbejdsmåde, som har været almindelig i de nordvestlige dele af Europa med tyngdepunktet i Nederlandene og Tyskland, mens andre fremgangsmåder har været benyttet i de østlige europæiske lande. Der har de været under indflydelse fra Rusland, hvor

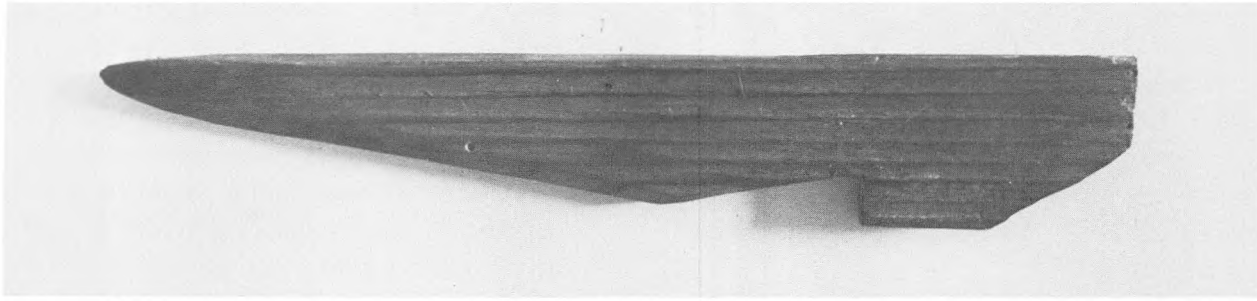

Blegepind til udspænding af lærredet. 14 cm lang. Thisted Museum.
Peter Michelsen fot.

Blegepladsen ved herregården Vognserup ved Holbæk. En kone vander blegetøjet. Maleri, signeret Johan Thomas Lundbye, Vognserup 1844.
Privat eje. Niels Elswing fot.

dyrkning og brug af hør har været uhyre udbredt og har meget gammel tradition.

I Danmark lader hørdyrkningen til at have været almindelig på øerne og i hele den østlige del af Jylland, hvor man foruden den hjemmeavlede hør har haft et ikke helt ubetydeligt forbrug af indført rå hør, som er blevet forarbejdet ved husflid.

I Nord- og Midtjylland måtte høravlen blive beskeden, men der foregik tillige en stor omsætning af købt hør, som blev forarbejdet og dels brugt i hjemmene, dels handlet videre.

I Vestjyllands hedeegne lod hørren sig ikke dyrke, men også her forstod man at skaffe sig det eftertragtede linned. Overalt hørte det til skik og brug, at tjenestefolk fik en del af deres løn i form af et kvantum rå hør af gårdens avl eller som færdigt hørlærred. Fra egnen vest for Viborg har St. St. Blicher[7] i 1839 skildret, hvorledes tjenestefolkene søgte arbejde i de rige hørdyrkningsegne ved Randers først og fremmest for at få deres løn i hør eller linned.

Af toldlisterne fra Ringkøbing kan der helt tilbage til 1600-årene aflæses eksport af lærred, som må være kommet fra Limfjordsegnene samt måske fra Himmerland og Randersdistriktet. Ligeså skete der en vigtig eksport af hør fra toldstedet i Ribe, hvilket kan følges tilbage indtil 1400-årene. Det blev tilvirket i Ribe og i landsbyerne deromkring.[8]

I Sønderjylland foregik linnedtilvirkningen dog især i de østlige strøg og på Als, og først og fremmest til eget brug på gårdene.

Indførslen af rå hør skete først og fremmest fra byerne langs den sydlige kyst af Østersøen, og hørren kaldtes gerne russisk. Fra Holland og Tyskland kom derimod færdige linnedvarer af finere kvaliteter, som Øresundstoldregnskaberne lader forstå.[9] De store pengebeløb, som denne handel beslaglagde på statsbudgettet, måtte vække opmærksomhed hos regeringen. Især efter at man i begyndelsen af 1700-årene var gået ind for den såkaldt merkantilistiske finanspolitik, som indebar, at landet i størst mulig udstrækning skulle være selvforsynende. Udfra denne indstilling stræbte embedsmændene i deres skrifter og embedsførelse at fremme den hjemlige høravl, og den kritik, de fremsatte, havde sin forudsætning i de foranstaltninger, man fra landets regering og ledende kredse søgte at foretage for at begrænse hør- og linnedimporten.

For at kunne undvære importen var det nødvendigt at stimulere høravlen i Danmark, så dyrkningsmængden blev tilstrækkelig til landets samlede forbrug, samt at tilstræbe en produktion af stofkvaliteter svarende til de eftertragtede fintrådede, udenlandske arter. I 1735 skete en omordning af landets centrale administration, idet man oprettede General- og Kommerce-Kollegiet, hvor sager vedrørende landets industri og økonomiske anliggender skulle behandles. Allerede i 1736 nedsattes under det nye kollegium en linnedspindedirektion, hvilket viser, med hvilken alvor man så på hele spørgsmålet om hør- og linnedforsyningen. En af de første sager for den nye direktion blev en række vanskeligheder omkring et linnedspinderi, som af kongen netop var ved at blive oprettet på Christianshavn i tilslutning

Linnedskab med malede billeder fra hørkræmmerens butik og fra linnedstuen, hvor pigerne vasker og passer udstyret. 1700-årene. Skabet stammer fra herregården Hesselmed ved Esbjerg.
Esbjerg Museum.

til det velansete kattuntrykkeri og linnedmanufaktur, som blev drevet af Frederik Holmsted.[10]

Kattun var bomuldsstof, der oftest blev indført vævet fra Indien, men fik påtrykt mønstre i Europa. Med de gode søfartsforbindelser, som var kommet i stand til bomuldens hjemland, efter at der i Danmark som i flere vesteuropæiske lande var blevet oprettet handelskompagnier, var bomulden ved at vinde stigende efterspørgsel. Dette for de fleste mennesker nyopdukkede materiale havde mange egenskaber, som måtte gøre det eftertragtet. Det var i modsætning til hørren velegnet til at farve, enten ensfarvet, eller ved trykning, så det kunne bringes til at imitere de fornemt vævede silke- og uldstoffer, som det hidtil knapt havde været muligt for jævne folk at skaffe sig.

Spindingen af bomuld kunne i Europa før spindemaskinernes fremkomst i slutningen af 1700-årene ikke udføres sådan, at garnet kunne anvendes som kædegarn i vævningen. Det tålte ikke så hårdt slid, som de europæiske væve fordrede, og europæisk fremstillet bomuldsstof havde derfor kæde af hørgarn.[11]

Oplagt måtte det være for Frederik Holmsted, der tilmed var blevet kommitteret i Kommerce-Kollegiet, udfra den nye selvforsyningspolitik at udbygge sin kattun- og linnedfabrik med et linnedspinderi, hvor der skulle arbejdes med indenlandsk produceret hør.

Oprettelsen af spinderiet blev finansieret af kongen. Da det skulle hvile på arbejdskraft fra fattighusene, nød det fra begyndelsen interesse blandt landets ledende mænd, der gerne så det sociale problem løst ved at skaffe de nødstedte deres underhold igennem nyttigt arbejde, så de ikke skulle ligge samfundet til byrde.

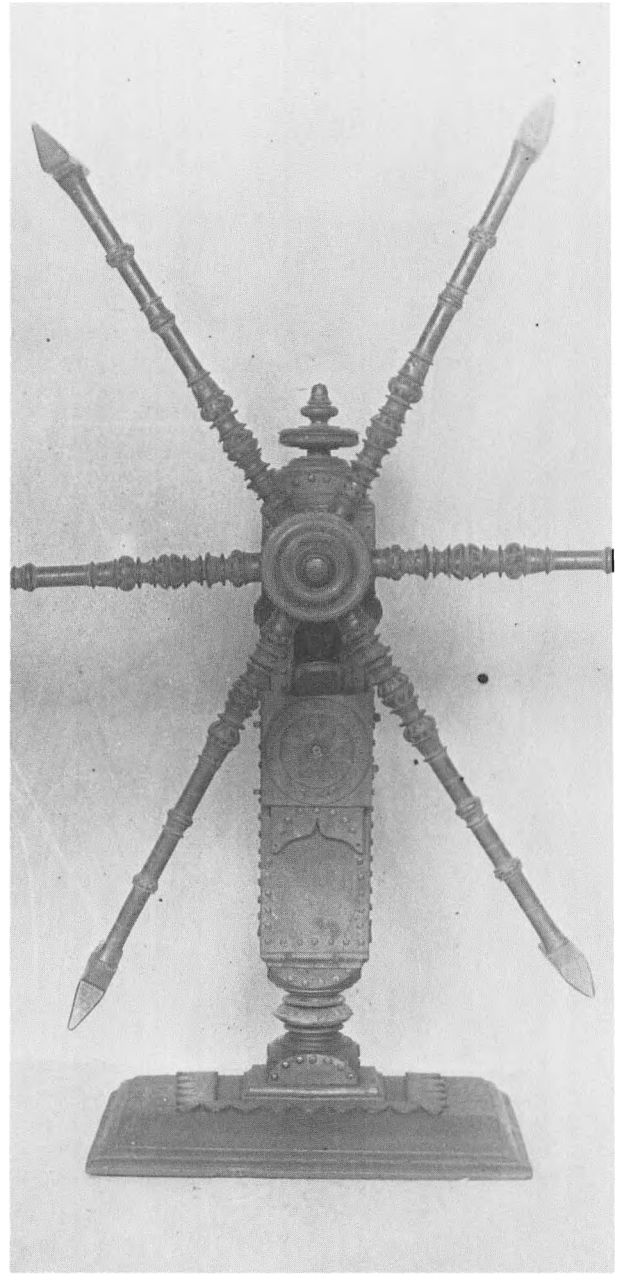

Garnhaspe med tælleindretning. Fodstykket er 65 cm højt og armene 35 cm lange. På hver af dem er der i den yderste ende en tværpind, hvorpå garnet hviler. 1700-årene. København. Nationalmuseets 3. afd.

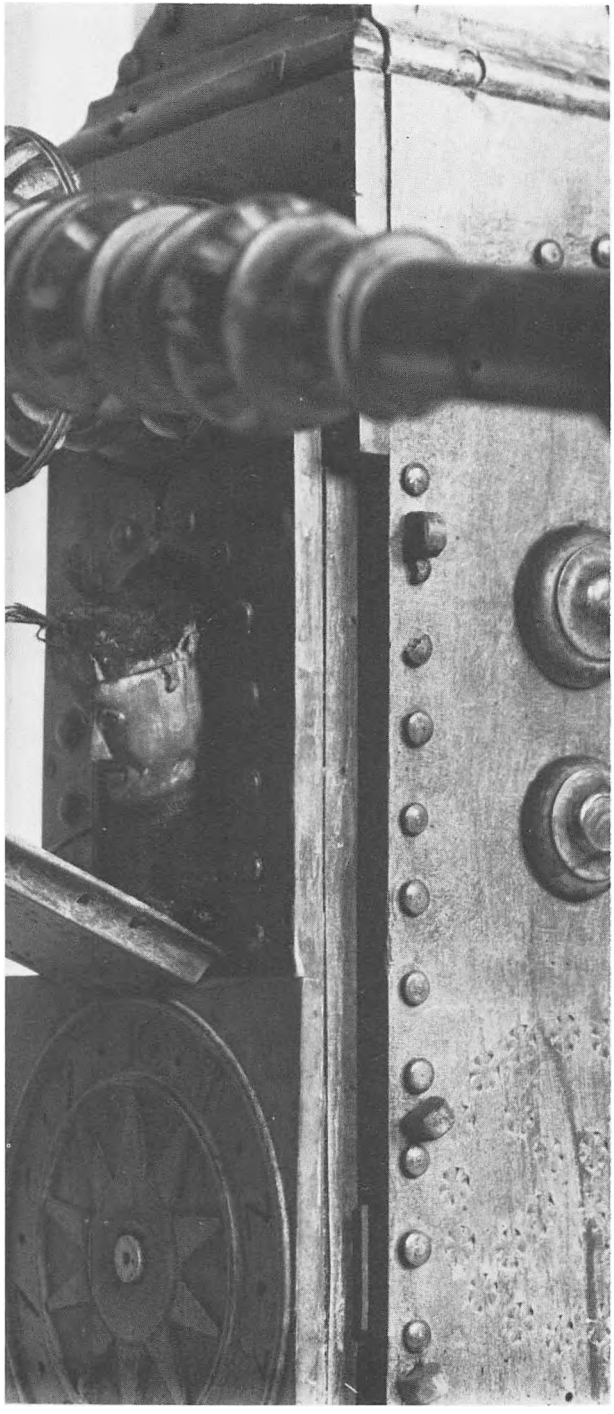

Som for alle tilsvarende engelske og tyske manufakturer, der blev oprettet i den samme periode, skulle det dog snart vise sig vanskeligt at skaffe hør i tilstrækkelig mængde og i tilfredsstillende kvalitet. Til stoffer i ensartede store partier måtte garnet være spundet, så man efter dets vægt kunne bestemme, hvor langt det kunne række. Det gjaldt således om at oplære spinderskerne til at præstere ensartet spind, der samtidig måtte være så fint som muligt, det som kaldtes fabrikspind. Fra Tyskland indkaldtes læremestre i den vanskelige teknik. Der indførtes tillige faste mål på garnet. Ved hjælp af garnhasper med tælleindretning, der gav lyd med en klokke ved et givet antal omdrejninger, kunne længden på feddene fastsættes nøjagtigt.

Fra 1743 begyndte Frederik Holmsted at bekendtgøre, at der i hans linnedfabrik på Christianshavn blev forfærdiget en del varer af det garn, som blev spundet på det af kongen indrettede spinderi til mange trængendes understøttelse og lovlige fortjeneste. De fleste af varerne var hidtil blevet sendt til kolonierne i Amerika, men da forrådet nu var tiltaget, blev det tilbudt de københavnske lærredskræmmere at købe her.[12] Af regnskabsprotokollen for spinderiet fremgår den forholdsvis alsidige produktion i linnedfabrikken.[13] For 1745 blev der således udbetalt arbejdsløn for følgende:

3 stk. dynevår med røde silkestriber
1 stk. dito med blå do. striber
10 stk. 11/4 brede fine dynevår (alen = ca. 62 cm,[14] 11/4 = ca. 170 cm)
47 stk. 5/4 brede fine dito (ca. 80 cm)
11 stk. 5/4 brede middel dito
24 stk. 5/4 brede ordinære dito

33 stk. fine dobbelsten
154 stk. ordinære dito
90 stk. fine stribet lærred
15 stk. ordinære dito
54 stk. fine bleget lærred
14 stk. fine drejl
35 stk. middel dito
8 stk. tørklæder
14 stk. arabisk lærred
12 stk. Tree Cron lærred
30 stk. fine flamske lærreder
27 stk. Osnabrüg
5 stk. fine Strij
128 stk. middel dito
13 stk. hvide kattun lærred

Man ser, hvorledes der i lærredskvaliteterne er tilstræbt efterligning af de udenlandske typer, idet de er opkaldt efter berømte importsteder. Foruden lærreder er der blevet vævet dynevår og drejl, hvilket må have været mønstervævet linned til duge og håndklæder.

Foruden Holmsteds linnedfabrik fandtes i København en lærredsfabrik, som var oprettet af Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerlauget på kongens bevilling i november 1727.[15] Den måtte forarbejde såkaldt dvælg, blanklærred samt kattuns og lybsk lærred, altsammen efterbehandlede lærredsvarer. Mønstervævet linned som i Holmsteds virksomhed har der ikke været tale om. Det tynde lærred, der til kræmmernes fabrik skulle forskrives fra Schlesien og andre fremmede steder, måtte indføres toldfrit, indtil kræmmerne med tiden kunne animere kongens egne undersåtter til selv at forfærdige sådant. Allerede året efter kunne det konstateres, at fabrikken kunne forsyne provinserne, og der udstedtes derfor et forbud imod indførsel af dvælg, glinsende og farvede lærreder.

For at støtte disse virksomheder fastsattes i 1740 told på indførsel af trykte lærreder, på samme måde som allerede gældende for trykte kattuner, nemlig så meget som 20 skilling pr. alen, i realiteten et indførselsforbud. Dette var ingenlunde den eneste forordning, som fremkom for at støtte den indenlandske produktion, enten den hvilede på hjemlige råvarer eller var en forædling af udenlandske stoffer.

Men let nok var det at indføre forordningerne. Vanskeligere viste det sig at sikre, at de blev holdt efterretteligt. Der udfoldede sig i København i 1700-årene et ganske rigt og broget forretningsliv.

Ser man bare på de kramboder, som hørte under Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerlauget, var vareudvalget ikke ringe. I 1731 blev givet en indberetning om priserne på de varer, laugets medlemmer forhandlede. Når vi ser bort fra priserne, er der under gruppen »Lærred og kammerdug« anført følgende:

»Hollandsk Kammerdug
Dito Nonnenskier
Hvid Kattun
Trykt hollandsk Iitz Katun
(Ordinaire Katuner blive trykkede her)
Linned-Damask
Drejel
Kammerdugs, Netteldugs, Katuns og Lærreds Halsklude
Hollandsk Lærred
Wahrendorfer Lærred
Bihlefeldts Lærred
Schles Lærred

Commis Lærred
Ubleget Pak-Lærred
Stribet Dynevaar
Hvide Noppen
Twell de Marseille
Stribet Lærred
Hvide Traad-Kniplinger
Dito Silke-Kniplinger
Sejldug«.

Desuden var ifølge laugets oldermand næsten alle byens gader overfyldt med store og små kramboder med kinesiske og ostindiske varer, som blev forhandlet ikke bare fra butikkerne, men selv af omløbende »kjællinger«. Handel med orientalske varer var fri. Vanskeligt kan det nok have været for kræmmerne at klare sig i den konkurrence, men køberne kunne trods importforbud finde udvej for at skaffe sig, hvad de ønskede.

Også uden for hovedstaden fandtes der gode muligheder for at købe, hvad man ønskede.[16] Rundt om i provinsbyerne fandtes butikker med et lignende udbud af varer som de københavnske, og på de store markeder kunne folk ligeledes forsyne sig. Det årlige »Snapsting« i Viborg nød for eksempel ry som krammarked, og galanterikram, klæde, parykker, pynt og alle slags mode- og luksusvarer prangede i boderne.[17]

At folk i almindelighed har benyttet lejligheden til at købe, fremgår af de registreringer, der ofte blev foretaget i forbindelse med skifter. For at vise at køberne ikke blot hørte til i byerne, skal anføres, hvad en gårdmandskone fra Røsnæs ved Kalundborg efterlod sig ved sin død 44 år gammel i 1769.[18] Foruden et kramlærredsforklæde nævnes ved hendes øvrige tøj følgende stoffer: hvergarn, sars, uld-damask, kiersej, multum, hørlærred og vad-mel, hvoraf de fleste nødvendigvis må anses for at have været købte. Talrige tilsvarende eksempler kunne nævnes.

Bemærkelsesværdigt er det endelig at se en fortegnelse fra 1772 opstillet af oldermanden for Kræmmerlauget til Kommerce-Kollegiets brug over fabrikker i Danmark:[19]

Silke- og bomuldsfabrikker 8
tøjmagere 23 à 24
silke- og uldne strømper og huer 22
alle slags bånd 8
kattuntrykkerier 4
glanslærreder og dvælger 4
linnedfabrikker, Kristians plejehus
og Det almindelige Hospital indbefattet 4
Desuden:
Viborg Tugthus Klædefabrik 1
Fredericia 1 om ikke 2
Møens Tugthus, tøjmager 1
Fredericia dito 1 à 2
Flensborg Filtfabrik 2
Rensborg Filt- og Olmerdugsfabrik 2
Ekernførde 1
I Frederiksstad i Holsten en del,
som gjorde tøjmagervarer, som ikke alle
var lauget bekendte.
I Husum glanslærred og dvælg 1

Desuden fandtes i København såvel som i Holsten adskillige, som trykte lærreder og floneller. I Tønder fandtes en blondefabrik foruden de almindelige kniplingsfabrikker.

Her er det næppe stedet at gå nærmere ind på alle stofkvaliteterne, men blot umiddelbart konstatere omfanget af fabriksmæssig aktivi-

tet. Om størrelsen af virksomhederne hver især må man ganske vist ikke gøre sig for store forestillinger. Arbejdskraften blev for en stor del hentet i fattighuse og tilsvarende institutioner. Alligevel var det ikke uanselige antal virksomheder udtryk for en begyndende fabriksmæssig tekstilindustri i Danmark, dog endnu først og fremmest for uld- og bomuldsvarer.

Under disse forhold får man indtryk af, at folk i betydelig udstrækning har fået deres tøj ved at købe stoffet dertil. Om tilstanden for husfliden i samme periode er det oplysende at læse et promemoria fra amtmand Buchwald i Randers til Kommerce-Kollegiet i 1776.[20] Han havde som sine øvrige kolleger ud over landet fået til opgave at undersøge mulighederne for at få fremstillet en vis mængde vadmel på bestilling hos bønderne, hvilket han måtte være forbeholden med at love. I den forbindelse kunne han ikke afholde sig fra at fremkomme med principielle betragtninger over den svigtende kyndighed i spinding blandt bønderne, hvilket han mente at kunne tilskrive ophævelsen af det såkaldte hovspind ved kongelig forordning af 12. august 1773. Han skriver: »Indtil den Tiid maatte enhver Pige lære at spinde for i Tiiden som Koene at kunde levere sit Hov-Spind, og i steden for at tilforn en Rock var et nødvendigt Redskab i enhver Bonde-Husholdning, er det nu kuns regnet blevet de nyttige, hvis Anskaffelse og Reparation, da den udfordrer den for Bonden saa rare (= sjældne) rede Skilling, som oftest efterlades. De i de omkringliggende Kiøbstæder kuns desværre i ringe Tal boende Rocke-Dreyere have siden den Tiid føled endnu en mærckeligere Aftagelse i deres Næring end tilforn, da de kuns klagede over de Hollandske Rockers Indførelse. Et tydeligt og demonstrativisk Beviis paae, at Bonde-Standen hidentil i Almindelighed til at spinde og væve ingen Drift føler, uden allene Tvang, er følgende Observation: Ved at gaae Priserne af de forgangne Aar igennem, skal man finde, at Priserne paa Wadmel, Lærret og Olmerdug ere stegne og faldne i modsat Proportion af Kornet, saa at naar Kornet var i Lav Priis, vare bemeldte Wahre i særdeles høy Priis . . .«

Dette tyder på, at der i løbet af bare et par år er sket en mærkbar tilbagegang for den husflidsmæssige tøjtilvirkning, idet selve kyndigheden i spinding var svigtende. Når dette ses i sammenhæng med det stigende udbud af eftertragtede købestoffer og den store arbejdsbyrde, som den husflidsmæssige linnedtilvirkning indebar, må man give Buchwald ret i hans iagttagelse.

Hovspind[21] betød en ydelse i spindearbejde som andel af den landgilde, fæstebønderne skulle yde. Hovspind for kongen var blevet indført i 1614, efter at Christian den Fjerde i 1605 havde oprettet Tugt- og Børnehuset på Christianshavn.[22]

Begrebet hovspind var ikke nyt, men må ses som en følge af den almindelige fremgangsmåde at uddele det arbejde, man skulle have besørget, til sine undergivne. Det gjorde sig gældende inden for den enkelte husholdning, hvor det i alle tilfælde er velkendt fra optegnelser inden for de seneste par århundreder. Men princippet kan også træffes hos adelen, som har fordelt spindemateriale til forarbejdning. Sophie Brahe har i sin regnskabsbog fra 1627-40[23] opført, at bondekvinderne på Rosenholm har leveret hør som en del af deres fæsteafgift, samt udgiftsposter til løn til spindekvinder, der havde specialiseret sig i hørspin-

ding. Eksempler fremgår også af enkedronning Sophies kopibog fra 1590erne, hvor spindingen skulle udføres til Halsted kloster ved Nakskov.[24] I en af disse skrivelser forekommer et påbud, som er værd at bemærke ved sin strenghed: »Da dronningens undersåtter i sognene Vindeby, Herretskierke og Købelev har vægret sig ved at modtage og spinde deres andel af denne hør og blår, og da hun ikke vil, at den ene skal besværes mere hermed end den anden, så befaler hun lensmanden Knut Urne alvorligt lige så vel at uddele hør og blår til hendes undersåtter i Halstedt kloster og Ravensburg len og befale dem at spinde denne.« Nemt har det rimeligvis ikke været at få det fornødne spind leveret som hoveri.

Det ældst kendte eksempel på levering af husflidsvarer som fæsteafgifter fremgår af abbed Jeips regnskabsbog fra Skovkloster i Sydvestsjælland for årene 1467-81.[25] Fæsteafgifterne består her regelmæssigt af vævede stoffer, hvoraf der som linned kan nævnes lærred, fiskenet og sække. År efter år genfindes hovedparten af posterne i 10-15 fra ialt 100 landsbyer, og visse personer kan følges igennem flere år. Det er bemærkelsesværdigt, at ingen af tekstilafgifterne fremgår af klostrets jordebog, men i den gøres rede for, hvilke ordinære fæsteydelser de træder i stedet for, enten penge, korn eller smør. Dette må bestyrke den opfattelse, at man fra klostrets side har været interesseret i at modtage de pågældende stoffer. Disse må følgelig have været af tilstrækkelig god kvalitet til at kunne indgå i den almindelige omsætning. Omend der i regnskabsbogen kun omtales vævede stoffer, må det anses som givet, at en så omfattende og specialiseret vævevirksomhed må have haft sin forudsætning i en spindevirksomhed af tilsvarende omfang inden for området.

Hovspind for kongen var i begyndelsen konkret levering af en given mængde spundet hør. Meget snart begyndte kritikken imidlertid at gøre sig gældende. Det indleverede spind var for uensartet i finhed, og man gik derfor over til at lade bønderne betale en afgift, spindepenge, som brugtes til at lønne særligt kyndige spindersker. Man vekslede mellem de to fremgangsmåder igennem den følgende tid. Endskønt der var kritik af bøndernes spind, må dog selve den kendsgerning, at hovspind kunne forekomme, være nok til at vise, at kendskabet til hørberedning har været almindeligt udbredt i alle tilfælde i 1500- og 1600-årene, men at spindingen var en vanskelig proces, som kunne kræve specialister.

Med den af amtmand Buchwald fremhævede forordning af 1773, der ophævede retten til at kræve hovspind af kronens bønder, kan dette formentlig også anses for efterhånden at være blevet uden særlig betydning for forsyningen med linnedvarer. Den fabriksmæssige produktion var under udvikling som før beskrevet. Tilføjes kan den tilvirkning af sejldug og andre grove hampe- og hørlærredsvarer, som foregik i Søkvæsthuset. Af regnskaber for årene 1771-1804 fremgår en ikke ubetydelig produktion leveret af de almisselemmer, som havde deres ophold i Søkvæsthuset.[26] En stor del af kongens forbrug havde hidtil bestået netop i disse varer til forsyning af flådens mandskab og skibe.

Med bedst resultat skete overgangen til fabrikker ganske vist for uldens og bomuldens vedkommende, idet bomuld med hensyn til redskaber og forarbejdning i høj grad blev li-

gestillet med uld. I England lykkedes det i løbet af 1700-årene at nå frem til at konstruere maskiner til at besørge det omstændelige spindearbejde, og i løbet af 1780erne kom der også i København spindemaskiner igang.[27]

HENVISNINGER

3. Der må som helhed henvises til den topografiske litteratur, især amtsbeskrivelserne udgivet af Det kongelige danske Landhusholdningsselskab, se Rawert 1840.
Desuden bygger skildringen på Højrup 1964 side 200 ff.
4. Hofman (Bang) 1843 side 237.
5. Hagberg 1923. Anderson (Sandklef) 1928.
6. Kaukonen 1946. Nyberg 1967. Talve 1960 side 433.
7. Blicher 1839 side 193 f.
8. Christensen 1943 side 178. Aagaard 1815 side 161 og side 198.
9. Bang 1922 og 1939.
10. Jørgensen 1943 side 98.
11. Jørgensen 1943 side 99 og side 173.
12. Meddelelser 1887 side 124.
13. Kommerce-Kollegiet Diverse 393. (Retskrivningen er moderniseret i citatet).
14. Rasmussen 1967.
15. Meddelelser 1887 side 95, side 101 og side 126.
16. Lorenzen 1975 side 9 ff, side 45 ff og side 87 ff.
17. Matthiessen 1946 side 40.
18. Møller 1926, side 119.
19. Meddelelser 1887 side 145.
20. Jørgensen 1943 side 29 samt Kommerce-Kollegiet 1773-92 nr. 581.
21. Fussing 1942 omtaler ikke hovspind af hør, men kun af uld.
22. Christensen 1943 side 59 f.
23. Fischer 1959 side 51 f.
24. Dronning Sophies Kopibøger 1937 side 182 og 249.
25. Christensen 1943 side 171 f.
26. Søkvæsthuset C 100-112.
27. Jørgensen 1943 side 170 ff.

Skoler for hørberedning

Hørren lod sig ikke bearbejde med de kendte maskiner, og problemet med at skaffe arbejdskraft til spinding af de store mængder hør, som vævefabrikker forudsatte, var derfor om muligt endnu mere brændende end nogensinde før, for at hørren skulle kunne klare sig i den i forvejen hårde konkurrence med bomulden.

Der udvikledes imidlertid forståelse for, at man ved at oprette spindeskoler på landet kunne forsøge at nå frem til elever med visse forkundskaber i hørspinding, hvorved de kunne opnå større dygtighed end fattighuslemmerne, som de var flest. Samtidig fandt man en spredning af industrien hensigtsmæssig, idet koncentrationen omkring hovedstaden betød en for stærk konkurrence om byens begrænsede arbejdskraft.

Desuden spillede det ind, at der fra politisk side havde stået stor diskussion om det hensigtsmæssige i at anlægge fabrikker i byerne efter tysk og fransk mønster, eller om man skulle foretrække at følge den fremgangsmåde, som var mere fremherskende i England, at anlægge såkaldte landfabrikker ved godserne, hvor produktionen kunne ske rundt om i hjemmene.

Den sidstnævnte industriform fandt god grobund i Danmark. Den var ikke ulig den fremgangsmåde, som allerede havde ligget bag driften i Børnehuset og som var knyttet sammen med spindearbejde som hoveri.

Betegnelsen husflid kom i brug til at angive den nye form for industri. I modsætning til tidligere tiders hjemmeproduktion, som i tilfælde af overskud kunne give anledning til salg, blev husflid et begreb, som rummede samme krav til ensartethed i kvalitet og mængde samt til de færdige varers mål, som hvis produktionen havde fundet sted i en fabrik. Husflidsvarerne skulle derigennem opnå en karakter, så de kunne konkurrere med de gængse importvarer. For hørrens vedkommende var det hensigten at sætte en husflidsproduktion i gang for spinding, mens vævningen skulle foregå i fabrikker.[28]

Afgørende for udviklingen af linnedhusfliden i Danmark skulle det initiativ blive, som i 1770erne blev taget af Niels Ryberg, en af sin tids mest driftige erhvervsfolk.[29] Han havde en lang karriere bag sig blandt andet inden for det københavnske fattigvæsen, før han i 1779 blev udnævnt til medlem af direktionen for Den almindelige Plejeanstalt, som fattigvæsenet da kaldtes.

I denne egenskab fik Niels Ryberg oprettet en lærredsfabrik, hvortil knyttedes en række udenlandske specialister i hørberedningens forskellige områder. Allerede i 1780 måtte denne virksomhed ganske vist nedlægges. Som årsag til dette blev angivet, at fabrikken manglede råvarer, fordi det var for bekosteligt at bringe den indenlandsk avlede hør til København, samt at den hjemlige hør forøvrigt var af for ringe kvalitet.

I 1774 havde Niels Ryberg købt godset

Spindeskolen i Køng opført 1778, som led i den linnedfabrik, der i løbet af 1770erne blev sat i gang på godset Øbjerggård af Niels Ryberg. Midtfor en sten med inskription.
Peter Michelsen fot.

Inskriptionen:
Gud! Denne Skole og af Dig velsignet være
Til Fædrelandets Vel, at Bondens Døttre
Her dueligt Spinderi og det fortsætte lære maae
Naar de som Mødre selv et Huus skal forestaae.

Forældre! stræbsom Flid og Gudsfrygt ene
Til sand Lyksalighed, til Velstand leder, Agt og Hæder:
Lad Eders Børn ey forsømme Skolerne;
Til Ansvar staaer I Gud for slig Forsømmelse.
A° 1780 N. RYBERG

Øbjerggård ved Vordingborg og begyndt høravlingsforsøg. Efter Plejeanstaltens nedlæggelse blev nogle af de der ansatte udlændinge i stedet knyttet til den virksomhed, som var under udvikling i Køng under Øbjerggård. Flere af dem var englændere, hvilket formentlig blev af væsentlig betydning ved den engelske indflydelse, som kom til at præge arbejdet ved de danske hørberedningsanstalter i den følgende tid. Særligt må dog her fremhæves Christian Gottfried Voelker, som var fra Thüringen, og som blev fabriksinspektør hos Ry-

berg. Han indså nødvendigheden af at drive undervisning i tilslutning til fabrikken, dels i form af spindeskoler, dels ved lærlingeuddannelse på selve fabrikken for vævere og for hørheglere.

1778, den 1. november, begyndte man den første spindeskole i Køng tæt ved Øbjerggård.[30] Småpiger fra fireårsalderen og derover fik daglig undervisning af en læremoder. Det første år forløb så lovende, at der allerede i 1779, den 13. oktober, blev taget fat i endnu en spindeskole i nabolandsbyen Ring. Også her blev starten tilfredsstillende. Snart oprettedes »Nestveds Patriotiske Selskab«, hvis medlemmer var blevet grebet af ideen om spindeskoler og ønskede at bidrage økonomisk til oprettelse og drift af dem. I »Efterretning« om denne sammenslutning skrev dr. C.E. Mangor allerede i 1782 med begejstring om selskabets indsats og sagens fremgang.

Baggrunden for spindeskolerne beskrev han tillige i sin fortale: Hr. Voelkers plan blev den bedste, nemlig at lære bondens fruentimmer at spinde, og at spinde bedre og finere, end hidtil er brugeligt blandt almuen. Men da alt håndarbejde af mange årsager vanskeligt lader sig indføre blandt de voksne og gamle, så begyndte han med de unge, fuldkommen forsikret om, at når de lærte det som børn, ville de aldrig glemme det, men siden forplante det på slægten. Om spindeskolen i Køng oplyses, at der i dens første år blev arbejdet af 36 piger, hvoraf den ældste var ti år, og hvoraf ingen havde spundet før. De opnåede at spinde 184 pund fint garn, hvilket blev anset for særdeles tilfredsstillende. Det er bemærkelsesværdigt, at pigerne mødte med så ringe forkundskaber, og man må i den forbindelse igen bringe sig amtmand Buchwalds ord i erindring, at spindekyndigheden gennemgående var ringe blandt bønderne.

Nestveds Patriotiske Selskab udgav i 1781 sine love, og medlemslisten omfattede da ialt 67 personer, hvoraf ikke få enten var godsejere i Sydsjælland eller forpagtere på disse godser. De tog ideen op til at oprette flere spindeskoler, og i løbet af få år var et stort antal kommet i gang. Ifølge selskabets regnskab for juni 1786-juni 1787[31] fandtes der elleve skoler beliggende i Baarse, Tudse, Næstved, Hasle, Vordingborg, Kundby, Rye, Egeslevmagle, Nørre Jernløse, Ringsted og Braaby.

I 1808 blev det besluttet, at selskabet skulle nedlægges, og kapitalen, når alle gældsposter var betalt, skulle bruges til hjælp for trængende i København og især til anskaffelse af værktøj til disse. Man anså da i nogen grad selskabets formål for opfyldt, mange af selskabets medlemmer var døde og endelig ikke mindst havde bøndernes udflytning bort fra landsbyfællesskabet medført, at børnene ville få urimeligt lang vej til skolen, som ofte tilmed varede ved til kl. ni om aftenen. En post på inventarlisterne var lys, som børnene kunne bruge, når de skulle gå hjem ad de mørke veje. Det kan næppe undre, at der var visse vanskeligheder med at holde eleverne til skolen. Når de første besøg var overstået, viste det sig mere påkrævet, at de større børn blev hjemme for at passe deres mindre søskende. Man foreslog, at de skulle kunne tage dem med i skolen, så de ikke behøvede at forsømme. Udbyttet for børnene måtte blive begrænset under sådanne vilkår.

Der opgives gennemgående omkring tyve elever for hver skole. Til inventar for den

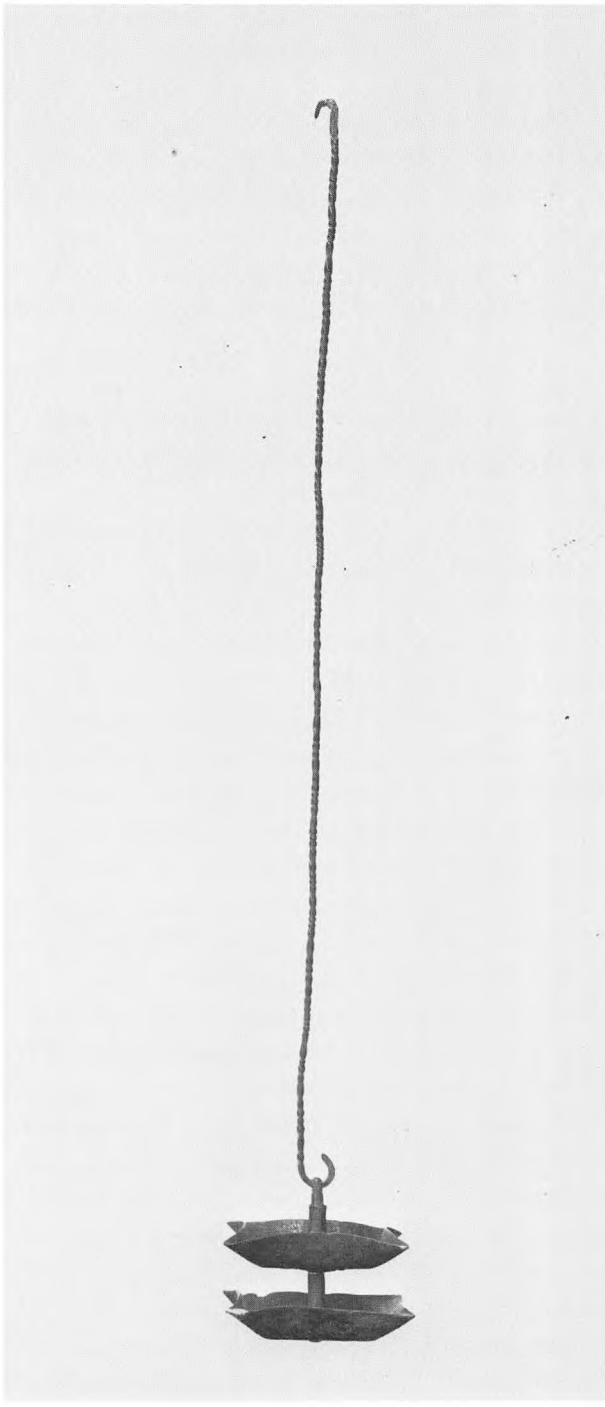

skole, som blev oprettet i Tyvelse, findes regning for følgende:

24 nye Rokke
8 Rokke fra Egitzlevmagle at reparere
5 Hasper
1 Sæt Lodder, Vægt og Skaaler
100 stk. Blik Nummer
24 Skamler og 6 Lysestager

Det ses heraf, at børnene skulle sidde i grupper på fire omkring et lys med hver sin spinderok. Hasperne har været til fælles afbenyttelse på skift, og vægten var til brug for læremoderen ved afvejning af hør og færdigt spind.

I forbindelse med selskabets nedlæggelse fremkom en »Regning Spindersken Kirsten Heinsdatter fra Baarse Læreløn til Engelsmanden Burd i Wintersbølle for at lære at Spinde paa 2 teens Rokke 16 Rd. (= Rigsdaler) og tillige for at have en ny Spinderske paa Kost og i Lære i 3 Uger, samt for fremdeles at lære den samme Spindemaade fra sig i Nestved, Ringsted og Rye skole – 8 Rd., ialt som gotgiort 24 Rd. 12 1/2 Sk. (= Skilling).« Som det antydes her, var påvirkningen fra England afgørende i hele sagen om hørberedningen.

De totens rokke, som omtales, var ikke noget enestående forsøg, men var meget i søgelyset til brug i spindeskolerne. Mangor har i sin

Hængelampe til tran med fire væger. Den underste skål er til at opfange dryp, transkålen foroven. Lamper af denne form synes ikke kendt i Danmark, men derimod i Skåne og Halland. Den svarer imidlertid til dem, der omtales i inventariet til spindeskoler under Nestveds patriotiske Selskab. Nationalmuseets 3. afd.
Niels Elswing fot.

bog meddelt, hvad der blev anset for passende inventar til en spindeskole, hvilket ser således ud, idet priserne er udeladt:

30-40 Rokke, hver med 4 Teene
3 til 4 Hasper
30 eller 40 Skamler eller Træstole til Børnene
4 til 5 Lamper hver til 3 Veger
4 til 5 Lampeblokke
4-5 smaa Lygter for Børnene at se ved paa Hiemveyen om Vinteraftener
1 Vægt med Lodder
1 Reol med 40-50 Rum, at lægge Hørren udi
1 dito til det spundne Garn
De Rum nummereres efter de spindendes, Børns eller Koners, Nummere for Rigtigheds Skyld.
2 Borde til Konens Brug.
4 Garnstænger at tørre det nysspundne Garn paa
Nogle Lister at hænge Hør paa
1 Fiil at hielpe Rokkejernene med
1 Oliekrukke
1 Seng til Læremoderen
Nogle Hyller i Spindestuen, Køkken, Spiiskammer.

De aarlige Udgivter er omtrent disse, foruden Læremoderens Løn:
Rokkesnore
Rokkenes Forbedring
Olie til Lamperne
Lys til Børnene at gaae hiem ved
Bomuldsveger til Lamperne
Koste
Sand
Fit at smøre Rokkene med
Regnskabsbøger
Blaar, at lære Børnene til paa, og til Feddebaand. Hør med Fragt, som kan være til 30 Børn aarlig 150, 200-250 Pund.
Spindeløn
Smaapremier
Ildebrand, 6 Favne smaahugget tørt Brænde eller 30-36 gode Læs Tørv.

Uden for spindeskolerne under hjemlige forhold blev de flertenede rokke aldrig populære i Danmark. Det var ganske vist en kendsgerning, at den enkelte under ideelle forhold kunne spinde mere på disse end på en rok med en enkelt ten. Det krævede dog bedre lys, end man i reglen anså for påkrævet til spindearbejde, og det skete oftere, at tråden sprang, så der måtte spildes tid med at forbinde den igen.[32]

Totens rokke blev sandsynligvis opfundet i England i 1600-årene. Spinderokke til hør har i senere tid almindeligvis været sådan indrettet, at tenen trækkes af en snor forbundet til et hjul, der holdes i bevægelse ved en trædeanordning. Før dette trædelad blev opfundet, måtte spindersken dreje hjulet med sin ene hånd. Da den blev frigjort, kunne teoretisk den anden hånd benyttes til spinding på en ekstra ten.[33] I en engelsk udredning fra 1677[34] gives der forslag til i hvert grevskab at oprette et arbejdsfattighus eller hospital som den bedste udvej til at fremme handel og fremstilling af lærred. Den unavngivne forfatter skriver heri om sin opfindelse, hvorved en mand kan dreje 50 spinderokkehjul, som skal tjene for 100 personer at spinde på en gang. Således skal spinderne ikke have andet at gøre end at bruge begge hænder til at trække spind fra rokkehovedet.

Det var således forestillingen om en spinde-

maskine, som har stået for ham. Hvorvidt den beskrevne maskine er blevet sat i funktion, er uvist, men efter beskrivelsen kan den opfattes som bygget over princippet med hånddrevet hjul, idet dette for 50 spindeapparater er samlet til betjening af én mand. Hvert apparat foreslås derfor udstyret med to tene. I 1681 oprettedes en spindeskole i London, hvortil der menes at være blevet anskaffet totens rokke.

Firetens rokke kom siden til som en fransk opfindelse i det følgende århundrede. Når de ellers omtales, får man indtryk af, at de skal betjenes af to spindere, men ejendommeligt nok ser det af det danske spindeskoleinventar ud til, at der skal være en sådan rok til hver spinder.

Iøvrigt omtales garnstænger til ophængning af det nyspundne garn. Hørspindingen foregik bedst, når fingrene blev fugtet under arbejdet. Man havde til det formål en kop vand stående ved siden af rokken, eller der kan være drejet en lille kop som en del af selve rokken.

Spindeskolen i Rye måtte som de øvrige sløjfes, da Nestveds Patriotiske Selskab blev nedlagt i 1808. Men godsejeren geheime-statsminister N. Rosenkrans lod spinderiet føre videre for egen regning ved den gamle spindelærerske og under tilsyn af sognepræsten. Denne skrev[35]: »Vel havde det Nestvedske Patriotiske Selskab søgt at bringe Drengebørn til Spinden, men da de sidste Aar havde lært, at ikkun faa Drenge giorde deri nogen Fremgang, og man tillige troede, at en nyttigere Sysel kunne bestemmes for disse, saa blev vedtaget, at Pigebørn, og formelig saadanne, hvis Stilling ikke tillod dem denne Underviisning inden Forældres Dørre, maatte særdeles oplæres. Paa almindelig een- og totenede Rokke bleve disse underviste og betaltes i Forhold efter Garnets Fiinhed, som ved Talhaspen blev bestemt. 10 à 12 Piger omtrent udgik aarlig herfra, og hvoraf nogle bragte Garn til 4 1/2 Streng af Pundet, uagtet Hørren var maadelig. Det spundne Garn har Geheimeraadinden anvendt til forskiellige Sorter Dækketøj etc., hvilket er vævet i mit Nabosogn af en Tydsker, og derved er sparet en betydelig Deel af det Linned, som man fordum fra Holsteen etc. forskrev hertil.«

De spindeskoler, som blev oprettet på foranledning af Nestveds Patriotiske Selskab, var alle beliggende i Sydvestsjælland og var nært knyttet til linnedvæveriet i Køng. For at fremme ideen i landet som helhed[36] oprettedes imidlertid under Kommerce-Kollegiet i 1780-81 Landfabrik- og Spindeskoledirektionen. Linnedspindedirektionen fra 1730rne var efterhånden gledet ud, men nu blev der taget fat igen med stor energi. Ud over landet oprettedes spindeskoler i betydeligt tal, enten i form af selvstændige spindeskoler som de sjællandske, eller i tilslutning til allerede eksisterende læseskoler, som ellers især dyrkede religionsundervisning.

Et af de mest markante resultater af direktionens indsats blev et linnedmanufaktur, som grev Heinrich Schimmelmann lod oprette på sit gods Lindenborg i Himmerland. Det hvilede på husflid, ikke blot for selve spindingens vedkommende, men også med hensyn til vævningen. Det bevirkede en forbedret husflid på egnen, som var mærkbar også efter manufakturets ophør. Grev Schimmelmann styrede i realiteten landets finanser i 1770erne og var umådeligt indflydelsesrig, blandt andet med sæde i den nyoprettede spindeskoledirektion.

Han stod også som medlem af Nestveds Patriotiske Selskab. Hørsagen har øjensynligt ligget ham stærkt på sinde, hvilket må opfattes som et af de tydeligste vidnesbyrd om den alvor, sagen stadigvæk blev betragtet med i regeringskredse i det hele taget.

Også på Fyn vandt spindeskolerne en vis betydning. På Brahetrolleborg oprettedes ved statslige midler et linnedmanufaktur under ledelse af Thorning, der var udlært ved Plejeanstalten i København. På fabrikken foregik hegling og vævning, og der blev ved siden af selve produktionen lagt vægt på at oplære unge mennesker som heglere og vævere. Spindingen skete i 11 spindeskoler, som om vinteren hver beskæftigede 60-70 spindere i forskellig alder.

I 1790erne blev virksomheden på Brahetrolleborg udvidet med et høravlingsinstitut ved navn Lykkenssæde under ledelse af Henning Schroll. Denne havde studeret høravling på rejser til alle vigtige hørdyrkningsegne i Europa på Niels Rybergs bekostning, og opnåede at skabe en meget anset virksomhed for oplæring af bønderne i høravling. Ikke blot fra Fyn, men også fra andre dele af landet kom unge mennesker rejsende for at lade sig uddanne.

Et linnedmanufaktur blev af staten tillige oprettet i Gudumlund, ikke langt fra Lindenborg. Det svarede til virksomheden på Brahetrolleborg, idet lærlingeuddannelsen også her blev understreget.

Særligt betydningsfuld med hensyn til uddannelsen af vævere og hørheglere blev dog linnedvæveriet i Køng. Allerede i 1783 afholdtes et væverseminarium for bønderkarle, som man betegnede det. Det blev ikke en enkeltforeteelse, men igennem en lang årrække blev der god tilslutning fra unge på landet til at gå i lære på fabrikken. Medvirkende til interessen har det antagelig været, at Niels Ryberg opnåede at få gennemført, at uddannelsen i Køng kunne give fritagelse for militærtjeneste. Det samme kom senere til også at gælde for Lykkenssæde på Fyn. I kirkebøgerne for Køng sogn, som findes bevaret fra 1813, kan afgangs- og tilgangslisterne oplyse en del om lærlingenes rejser.[37]

I tilgangslisterne, som foreligger fra 1813-38, er fundet ialt 131 personer, om hvem det er oplyst, at de har haft forbindelse med væveriet enten som lærlinge, svende, eller ved hegling eller lignende. Af disse er de 60 kommet andetsteds fra end fra selve amtet. I de første år er der kun tale om enkelte tilrejsende, men i årene fra 1825 til og med 1833 virker tilgangen jævn og er derefter aftagende igen.

Afgangslisterne foreligger fra 1814-40. Heri er omtalt ialt 136 personer med tilknytning til linnedvæveriet, og af disse har de 71 oplyst, at de ville rejse bort fra amtet. Tyngdepunktet er for disse at finde i årene 1826-27 frem til 1833.

En del af dem rejste til Københavns amt, hvilket skyldes, at de søgte enten til Kastrup på Amager, hvor Køng-fabrikken havde stærke forbindelser for lærredstilvirkningens vedkommende. Eller de rejste til de to godser Bistrupgård og Vibygård, som begge havde hørberedningsanstalter. Den ringe forbindelse til Fyn skyldtes givetvis, at man dér havde den lige så betydelige linnedvirksomhed på Lykkenssæde. Søgningen fra Jylland antyder den særlige interesse for hørtilvirkning, som gjorde sig gældende i Limfjordsegnene, i Randers- og Århus amter samt efterhånden længere sydpå til egnen omkring Vejle og Kolding. Hertil bør også

regnes de personer, som har oplyst lokaliteter i Ribe Stift og Ringkøbing amt, da det drejer sig om byerne Kolding, Viuf og Brørup. Den stabile linnedhusflid, som kendtes længere sydpå i de østlige egne af Sønderjylland har derimod øjensynligt ikke medført personlig kontakt med Køng-væveriet.

Mens lærlingeinstitutterne fik rimelig fremgang, nåede de almindelige spindeskoler trods alle anstrengelser ikke nær den tilsigtede virkning. Blandt de fleste større landmænd var der ikke forståelse for noget hensigtsmæssigt i at tage børnene og de unge fra markarbejdet for at lade dem gå i skole, og denne holdning gjaldt ikke blot læseskoler, men i ligeså høj grad spindeundervisningen.

HENVISNINGER

28. Jørgensen 1943 side 27 ff. Ordbog over det danske sprog: *Husflid.*
29. Frøsig 1967. Paludan, manuskript. Sandberg 1951.
30. Mangor 1782 fortalen.
31. Næstved byfogedarkiv, LAS.
32. Lorenzen 1969. Nyberg 1967 side 50. Vallinheimo 1956 side 199 ff.
33. Hoffmann 1965. Warburg 1974 side 112.
34. Proposals 1677.
35. Efterretninger II side 575.
36. Jørgensen 1945 side 32 ff. Larsen 1893.
37. Kirkebøger, LAS.

Bondehusflid

Det, som for alvor skulle bringe bønderne til at tage fat på den hjemlige linnedtilvirkning, blev den økonomiske krise, som fulgte i forbindelse med Napoleonskrigene og krigen mod England i de første tiår af 1800-årene. Importvanskeligheder satte efterspørgslen på danske varer op, og bønderne indså den økonomiske fordel ved at give sig til hørspinding.[38]

I 1815 skrev sognepræst Knud Aagaard om situationen på Haderslev Vesteregn[39]: »Hør har for mere end 200 Aar siden været saaet, men efter den Tid var Høravlen ganske gaaet af Brug, indtil man fra 1807 paany begyndte at gøre Forsøg dermed, da man fra Als og de østlige Skovegne forskaffede sig baade Frøe og Kundskab om Dyrkningen. Under Handelens Spærring i de sidste Krigsaar har mangen Mand saaet et par Skæpper Hørfrøe. Dog, dersom Freden bliver varig, vil denne Avl sikkert igen ophøre, hvor Jorden er af den ringe Slags.« På samme måde lød det fra andre egne af landet.

Der blev oprettet nye selskaber, i 1808 Selskabet for indenlandsk Kunstflid, som havde hjemsted i København,[40] og i 1810 Randers Amts Landhusholdningsselskab[41]. Præmier blev flittigt uddelt til bønderfolk, som havde vakt opmærksomhed ved stor eller særlig veludført linnedproduktion. Præmieuddelinger havde været foretaget af Det kongelige danske Landhuusholdningsselskab[42], siden det blev oprettet allerede i 1769, idet man herfra udskrev prisopgaver. Af disse kan nævnes den for

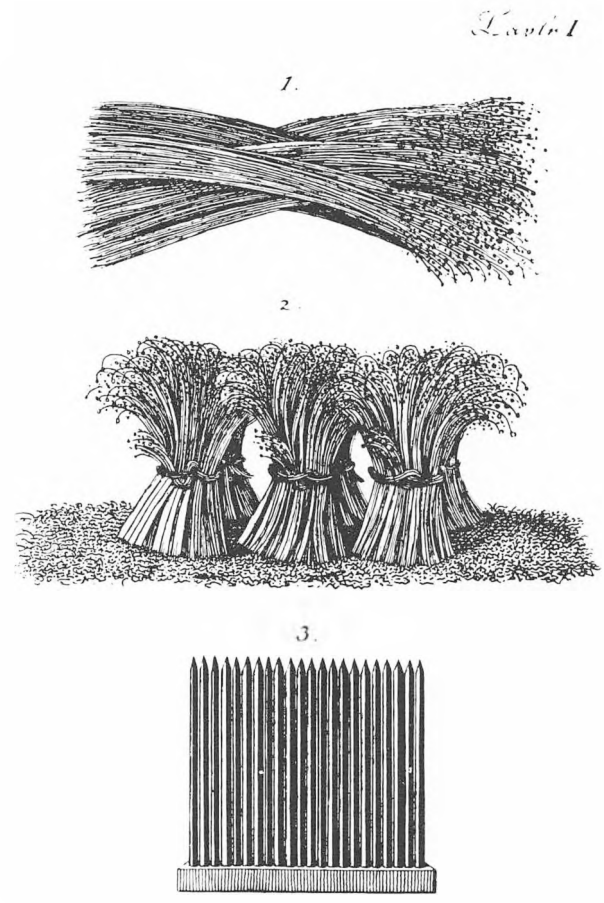

Hørrens behandling fra Vejledning for Bonden til at dyrke Hør og at bearbeide den indtil Heglingen, udgivet giennem det Kongelige General-Land-Oeconomie og Commerce-Collegium af Carl Gottlob Rafn, Kjøbenhavn 1806. Tegninger udført af kobberstikkeren Lahde. Bogen kom i mange oplag, også i svensk oversættelse og var banebrydende for oplysning om den rette hørberedning.

Tavle I, 1. Ved ruskningen lægges hørren håndfuldvis på skrå over den foregående, ialt seks håndfulde, som tilsammen kaldes en skrank. 2. Hver skrank ombindes med et par hørstilke omkring midten, hvorefter de sættes op på rodenden til tørring. De skal stå tre og tre imod hinanden. 3. Hørrive til knevlingen, som er arbejdet med at slå frøet af hørplanterne.

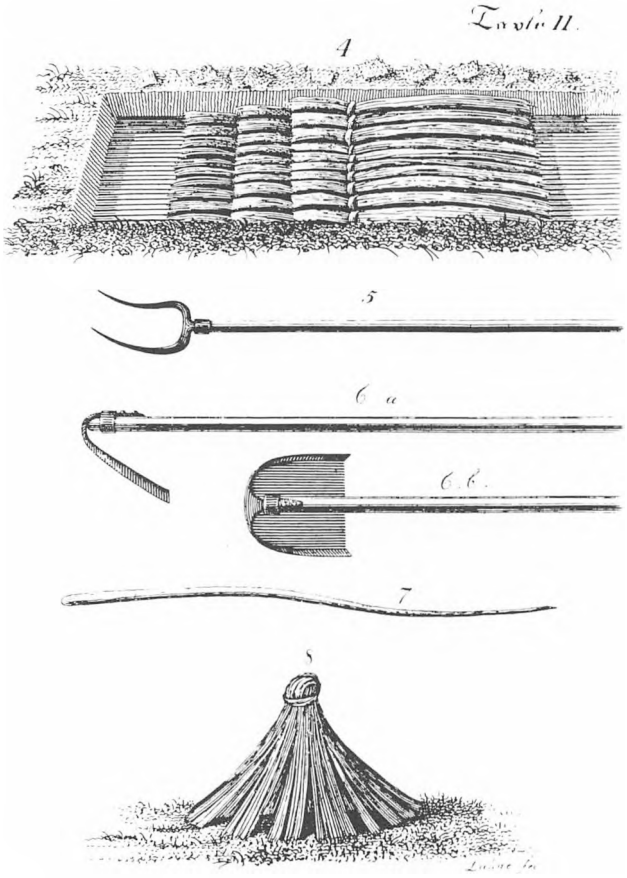

Rafn, 1806, tavle II, 4. Efter knevlingen er hørren blevet bundet i støver, hver med så meget hør, som man med to hænder mageligt kan omspænde. Støverne lægges løst og med stor omhu til rette i den grøft, hvor rødningen skal foregå. 5. Hørgaffel bruges til at lægge hørren til rette til rødningen. 6. a og b er en mudderskuffe. Den er af jern og skarp foran for desbedre at kunne tage mudderet. 7. Vendelægte af træ. Bruges til at vende hørren under rødningen. 8. En hokke, sat op af hørstrå til tørring efter rødningen.

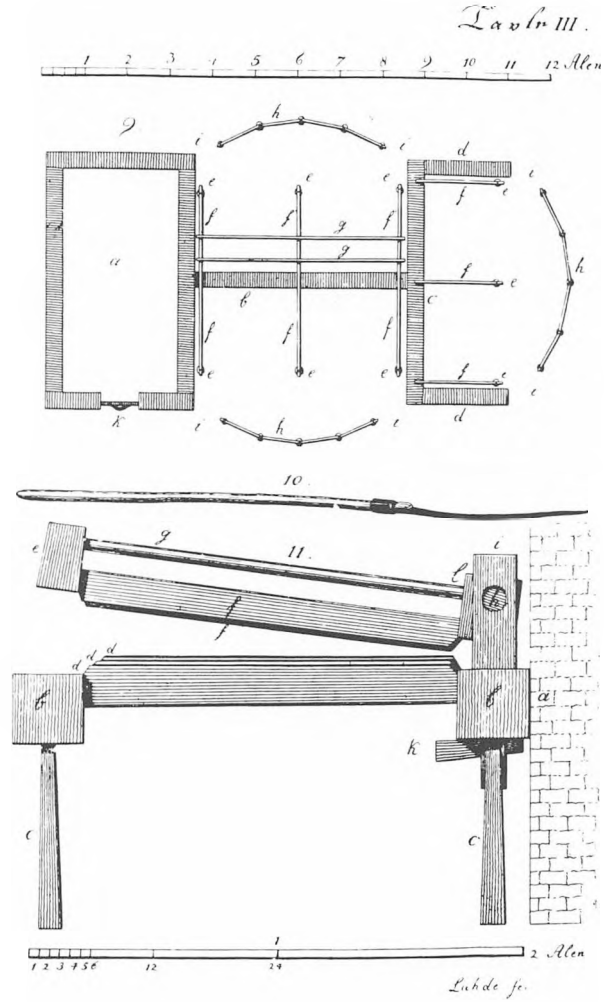

Rafn, 1806, tavle III, 9. Grundtegning til hørtørringsanlæg. a er et lille murstensbygget hus, hvælvet, med murstensgulv. Langs murene b og c-d opsættes lægter, hvorpå hørren kan hvile. h er pæle med løse rørmåtter, der kan opstilles efter behov, som vinden blæser. Således fremkommer tre afdelinger med ildsteder, og i huset skal hørren efter tørringen sættes hen at svede. Hørren skal forblive i svedehuset, til den er fuldkommen kold, 5-6 timer, hvorved den kan genvinde den smidighed, den måtte have tabt ved tørringen. 10. Jernpik, som bruges til at fordele de skæver, der bruges som brændsel på ildstederne. 11. Brage af den form som bruges i Holland. Den er af bøgetræ og sædvanlig en god alen høj til de underste knive.

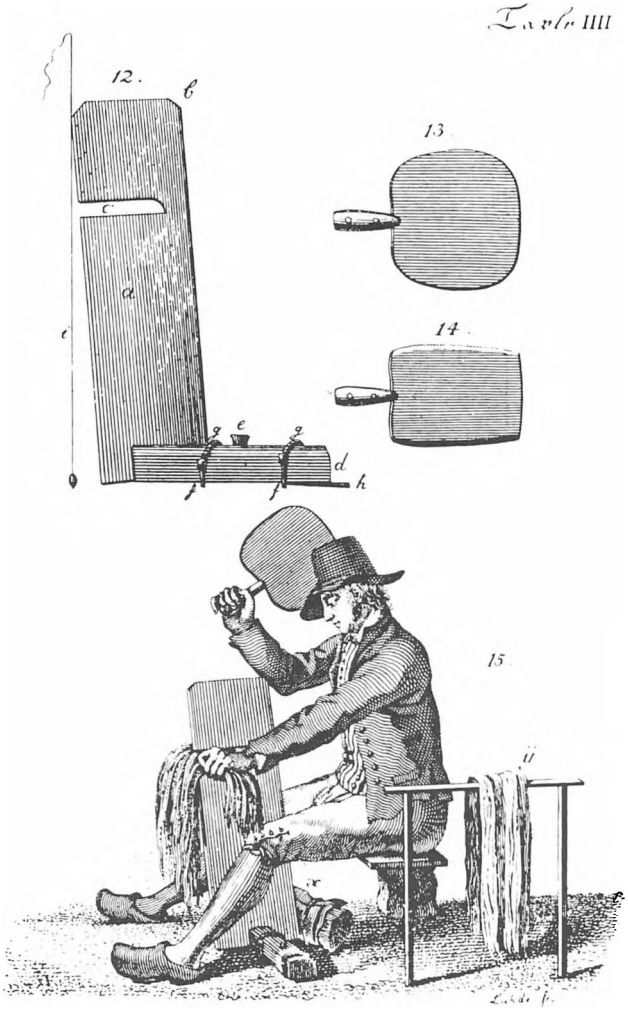

Rafn, 1806, tavle IV, 12. Svingelfod. Den skal have en let hældning, passende efter svinglernes håndelav og kiles derefter fast med h, så den står urokkeligt. 13. og 14. Svingelspåner. Man bruger egentlig en grovspån og en finspån, men den sidste dannes bedst af den første, efter at den i nogen tid er brugt. 13 er en grovspån og 14 en finspån. 15 viser den rette arbejdsstilling med sædets højde.

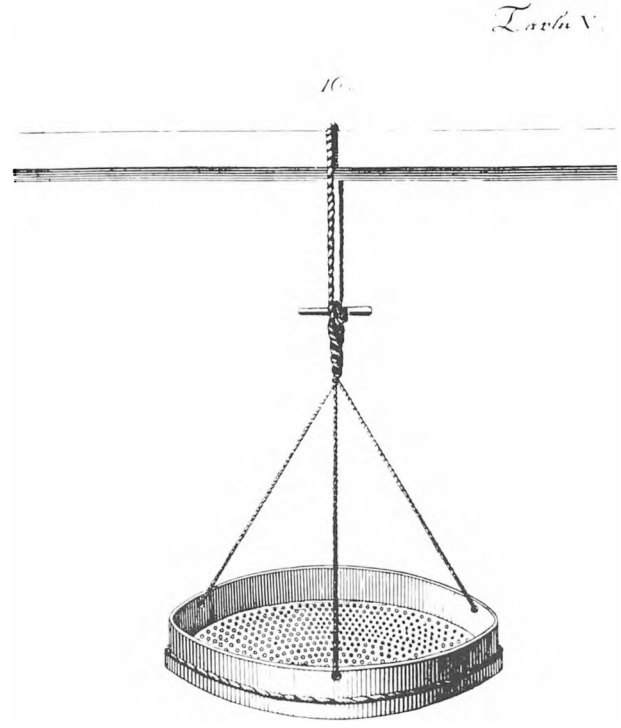

Rafn, 1806, tavle V, 16. Sold til rensning af hørfrøet efter tærskning. Det hænges op i en bjælke, så det får en bekvem højde for den, som skal arbejde med det.

høravl og spindeskolers anlæg i Vordingborg amt (fra 1788 yderligere: og hørberedning på Øbjerggårds gods) i årene 1780-1804, som blev udbetalt ialt ni gange. For totenede rokkes forfærdigelse 1797-98 blev udbetalt ialt tre gange. For opførelse af hørtørreovne efter den Schrollske (fra 1816: og Voelkerske) måde 1805-19 udbetaltes tre gange. For opfindelse af en (hør)skættemaskine, helst en større beregnet for hestekraft 1827-29, blev der ganske vist ikke fundet nogen præmietager, men opgaven er med til at belyse tidens anstrengelser for at finde frem til en maskinel behandling af hør-

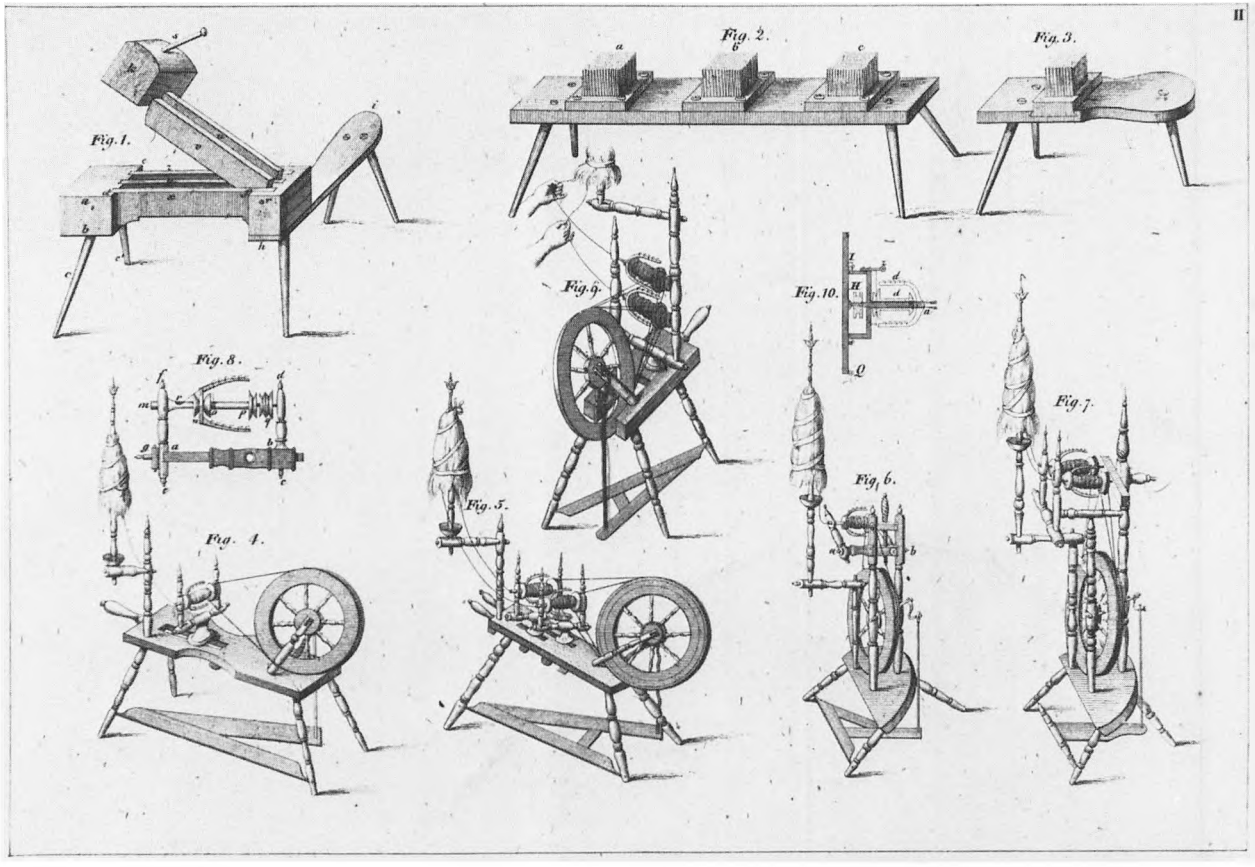

Redskaber til hørberedningen, som de anvendtes i den tyske linnedindustri. Gengivet efter Die Leine-, Baumwolle und Damask-Weberei in ihrem ganzen Umfange durch Hand und Maschienen, Ulm 1851.
Niels Elswing fot.

Tavle II viser klodsbryden af samme type som gengivet af Rafn, hegler med lange tænder, og forskellige typer af spinderokke med flere tene på hver.

ren i lighed med de nye redskaber til uldens og bomuldens behandling.

Især præsterne virkede ved formidling af sådanne præmier ved at gøre opmærksom på fortjenstfulde præstationer. Mange af disse fandt sted i præstegårdene og på herregårdene, hvor man havde de mange tjenestefolk til at gøre arbejdet. Men også blandt bønderne kom bevægelsen efterhånden til at bære frugt.

Om Randers og nærmeste omegn meddelte etatsråd Carøe i 1813[43], at hør- og hampeavlen var vel i tiltagende i omegnen, og at det ikke var usædvanligt at se ikke alene smukke hjemmegjorte tøjer af uldent og linned, ikke at tale om ret gode lærreder som i mange år havde været forarbejdet der på egnen. Han nævnte desuden det nyoprettede Landhusholdningsselskab for Randers amt, som havde uddelt

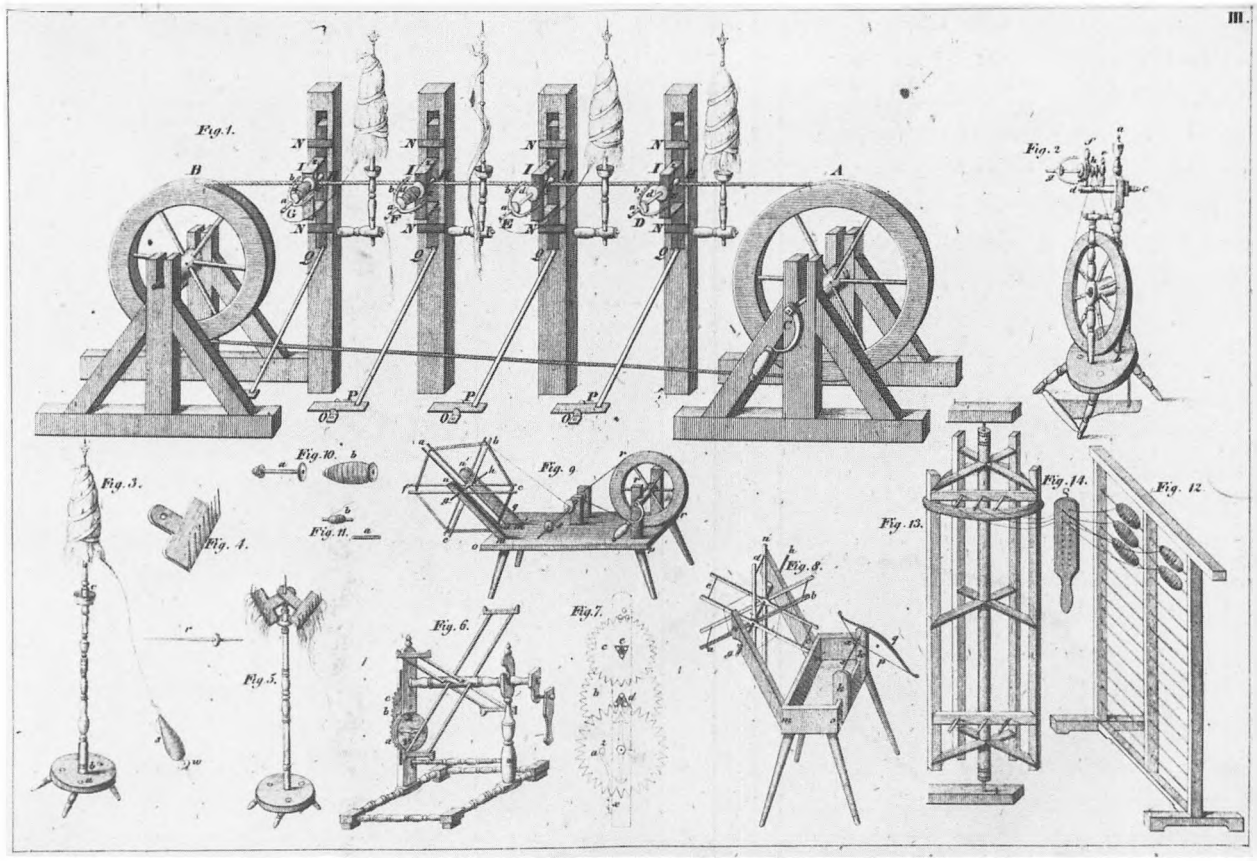

Tavle III viser en primitiv spindemaskine med fire tene, samt spinderok med håndten. Desuden flere former for garnhasper og redskaber til udmåling af kædegarnet til væven.

præmier for hjemmegjorte tøjer, klæde, høravl, bomuldsgarns vævning med mere.

Fra Torkildstrup på Falster skrev sognepræsten i 1809[44]: »Det Uldent og Linned, som forbruges, forarbejdes for det meste i Landet, især hvad almuen angaar. De Vævere, som er her baade i Kjøbstæderne og paa Landet har derfor ideligen Arbejde nok, og deres Tal er dog ikke lidet. Der gives næppe noget Sogn, som jo har i det mindste 3-4 Vævere. Men de flestes Kundskab strækker sig sjældent videre end at væve Lærred og Wadmel, og til Nød Dynewaar. Der gives nogle faa Drejelsvævere af hvilke Jens Væver i Damhuset i Nørre Kirkeby er en Mester i sin Kunst. Især paa den senere Tid klages her meget over Vævernes Sendrægtighed med at fuldende deres Arbejder, men jeg tror det burde hedde: Her spindes og virkes mere nu end forhen, og her er for faa Vævere og for mange Fuskere. En stor Hinder for Væveriernes raske Drift er ogsaa, at de fleste Vævere paa Landet gerne har Jord til

deres Huse, hvorved de altsaa er ligesaa meget Avlsmænd som Haandværkere.«

En strålende periode for linnedtilvirkning som husflid havde taget sin begyndelse. Den fabriksbevægelse, som var påbegyndt i 1730rne, og som også spindeskolerne udsprang af, kom til at gøre sit til at påvirke udviklingen, men denne kom tillige til at hvile på ældre traditioner, og fik derved et noget andet forløb, end man havde tænkt sig fra begyndelsen.

I stedet for fabrikkernes fremgang blev tyngdepunktet lagt på husflid. Den vistnok ikke uvæsentlige del af dette, som blev udført på herregårde og præstegårde lader sig foreløbig blot rent antydningsvis konstatere.Bøndernes virke træder mere klart frem. Deres produkter har allerede vakt interesse i samtiden, som det er fremgået af citater i det foregående, og adskilligt af både selve stofferne og redskaberne til hørrens bearbejdning er blevet bevaret. Gennem dette afspejles samspillet mellem ældre traditioner og indflydelse fra fabrikdriftens nye metoder, som de blev bekendt blandt folk som følge af spindeskolernes og hørinstitutternes virke.

I hele hørberedningens forløb kan der påvises indflydelse på grund af den stigende oplysning blandt folk angående ny og forbedret teknik. Præmier og oplysende skrifter i mange udgaver gjorde deres gavn. Som eksempel kan anføres den voksende udbredelse af hørtøringsovne, som tillod en mere skånsom tørring før brydningen end hørgraven. De blev især foretrukket på Sydfyn og på de sydfynske øer, hvor der fra gammel tid havde været særlig interesse for hørdyrkningen, og hvor der fra

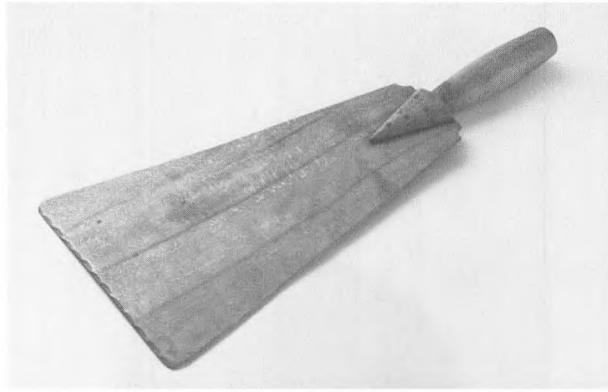

Skættehånd, 44 cm lang, 22 cm bred ved den frie ende, håndtaget 12 cm langt. Umalet. Stammer fra Balslev syd for Middelfart. Skættehænder af denne type kendes fra mange egne af Danmark. De er formentlig kommet i brug som følge af oplysning fra hørberedningsanstalterne. Nationalmuseets 3. afd. Niels Elswing fot.

Lykkenssæde udgik stærk tilskyndelse til blandt andet denne foranstaltning.

Hovedvægten skal dog her lægges på arbejdsgangen ved garn- og stoftilvirkningen, idet der eksisterede en direkte sammenhæng fra heglingen til det færdige stof, som hidtil ikke har været særligt påpeget for Danmarks vedkommende.

For hvert led i arbejdsgangen gjaldt det om at holde rede på materialet for at sikre, at det ikke skulle komme i urede, samt hvad der ikke var mindst væsentligt, for at have mål på det frembragte, så den færdige mængde kunne beregnes. Især på dette punkt øvede fabriksbevægelsen stærk indflydelse. Med den betydning, virksomheden i Køng med årene skulle få for udviklingen af linnedhusfliden i Danmark som helhed, er det af interesse at følge den omhyggelige forklaring, som er givet af C.E. Man-

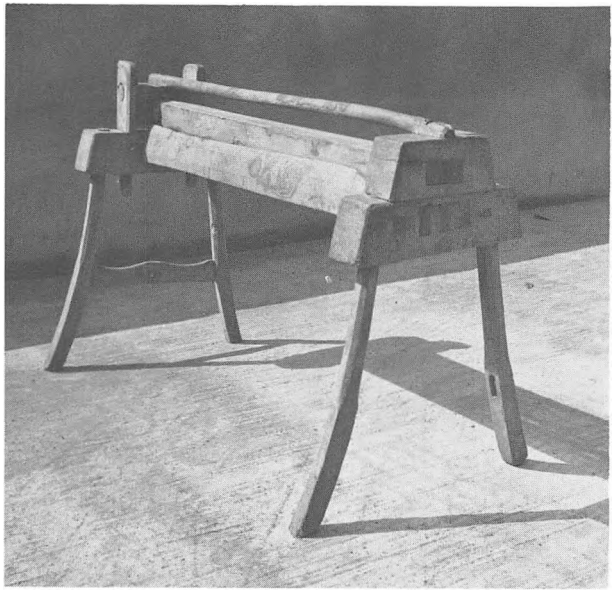

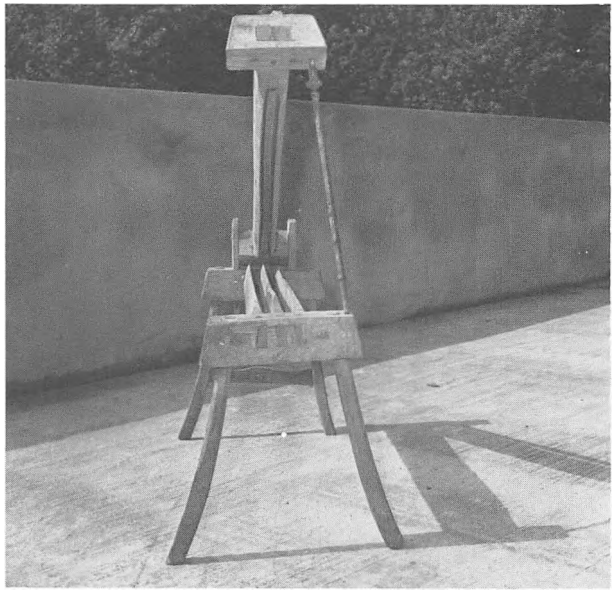

Hørbryde af den type, som kaldes klodsbryde. Svarer til den, som blev anbefalet af Rafn efter hollandsk forbillede i 1806. Mærket HSS. Har været kendt mange steder i Danmark og er antagelig kommet i brug under indflydelse fra hørberedningsanstalterne. Privat eje. Nationalmuseets 3. afd. billedsamling. Svend Jespersen fot. 1952.

gor i 1782:[45] Den *regelmæssige hegling* skete på engelske hegler med lange, elastiske, polerede ståltænder, og disse hegler var af forskellig finhed, mærket 1, 2, 3 og så videre. Denne finhed bestemte, i hvilken grad spindematerialet var egnet til at spindes finere eller grovere. Jo højere nummer det blev heglet på, jo finere kunne det spindes, og denne finhed benævntes ved strenge.

Ved at hegle først på nr. 1, derefter på nr. 2, fremkom hør til 1 1/2, 2 eller 2 1/2 strenge, mens f.eks. hegler nr. 1 og 3 ville give 3- og 4-strenget hør.

Strengen bestemtes ved en *talhaspe*. Det var en garnhaspe med en omkreds på 86 danske tommer eller 3 1/2 alen og 2 tommer i omkreds. Haspen var forsynet med et hjul med 120 takker, som ved at hage med et andet tandhjul i haspen gav et knæk eller lyd, når haspen havde gået 120 omgange. Når 120 omgange var afhaspet, hvilket svarede til 430 alen garn, kaldtes det, at et knæk var afhaspet, hvilket almindeligvis kaldtes et *fed*.

12 fed kaldtes en *streng* og målte 5160 alen. Når et pund hør blev heglet eller spundet til et givet strengetal, betød det, at der af den pågældende mængde hør ville fremkomme en garnstreng af længde svarende til den angivne hegles nummer gange 5160 alen.

Dette at spinde til en bestemt finhed kaldtes *fabriksmæssigt spind*.

Oplægning af garnet efter strengemål bevirkede, at man ved opsætning i væven kunne beregne, hvorvidt garnet ville række, hvilket især var af betydning ved kædeskæringen. Kæden er de tråde, som går på langs gennem stoffet, og som sættes op i væven. Af tæthed og ensar-

To mænd i arbejde ved klodsbryder. De lærlinge, som blev uddannet på hørberedningsanstalterne, kom til at præge udviklingen i deres hjemegn. Det blev almindeligt at overlade dem arbejdet med brydning, skætning og hegling. De medbragte selv ofte de nye, kraftige redskaber. Efter fotografi i Vordingborg Museum. Her efter kopi i Nationalmuseets 3. afd. billedsamling.

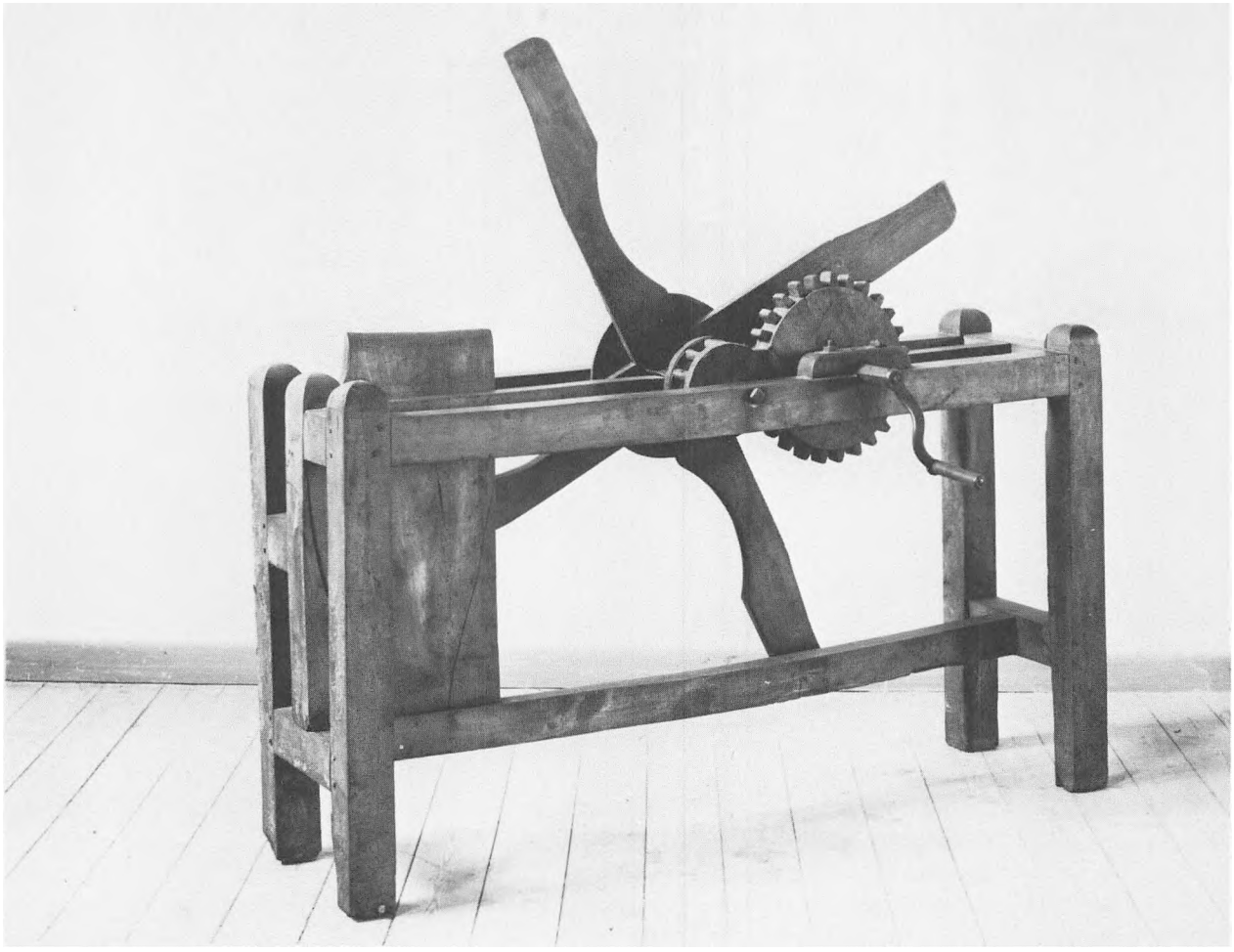

Maskine til hørskætning. Stammer fra Skibby i Horns herred. Sådanne maskiner blev brugt af skættemændene, de professionelle håndværkere, som tog omkring til bønderne og beredte hørren. Dansk Landbrugsmuseum.
Niels Elswing fot.

Hørovn på gården Kattekær i Skovby på Ærø. Denne gård var så stor, at den havde sit eget hørtørringsanlæg. De øvrige gårde i landsbyen var fælles om et tilsvarende anlæg. Sådanne ovne var i brug i store dele af Sydfyn, på de sydfynske øer og i den østlige del af Sønderjylland. Det var almindeligt, at de blev brugt, når en hørsvinger på bestilling udførte hørberedningsarbejdet på gården. Ovnene er sandsynligvis en følge af oplysningsvirksomheden fra Lykkenssæde.

Ovnen er genopført på Frilandsmuseet, Nationalmuseets 7. afd.
Kaj Uldall, fot. 1927 på hjemstedet.

tethed i kæden afhænger for en stor del det færdige stofs kvalitet.

Når der skulle skæres kæde i egentlige væverværksteder, brugtes en kejsestok eller en kasse til at holde rede på flere garnnøgler ad gangen. Både ved dette arbejde og ved opsætning af kæden i væven med fordeling i kammen eller bladet, som det undertiden kaldtes, var det en lettelse, at trådene kunne tælles i grupper. Kammen har nu om dage lameller af metal, men havde før i tiden lameller eller rit af fintsnittede træpinde eller rør. Oftest har man til linnedvævning arbejdet med to tråde i hvert rit. Som grupperingstal har man i Danmark fra gammel tid regnet med 60. I det tyske håndværks- og fabriksmæssige linnedvæveri slog imidlertid tallet 100 igennem som regneenhed i løbet af 1700-årene, idet det var

særligt velegnet til de komplicerede damask- og drejlsbindinger, som da kom på mode til fint bordlinned. Redskaber og fedberegning skulle tage sigte på den beregningsmåde, som væveren ville benytte.[46]

Indtil fabrikkernes beregningsmåde kom til at gøre sig gældende i Danmark, havde en nøjagtig garnberegning været mindre afgørende. Mangor har i sin redegørelse for det fabriksmæssige spind indflettet en bemærkning om, at de fleste bønderkoner hidtil oftest havde gjort feddenes størrelse på slump. Det kunne lade sig gøre, fordi landsbyvæveren sædvanligvis med kendskab til den enkelte kundes garn kunne afgøre på øjemål, hvor meget der ville komme ud af en given portion. Desuden var det skik og brug, at gårdmandskonen blev hos væveren, når hun afgav sin bestilling, indtil væveren havde lavet kæden til. Når det var gjort, var det i hovedsagen afgjort, hvad der kunne blive ud af garnet.[47]

Nøjere undersøgelser af disse beregningsmåder og deres betydning for den folkelige vævning i Danmark er endnu ikke foretaget, men nogle iagttagelser i redskaber og stoffer kan nævnes. Som det vil fremgå, vil mere dybtgående analyser sidenhen også kunne belyse den påvirkning fra både engelsk og tysk håndværksmæssig linnedvævning, som gjorde sig gældende i Danmark i denne periode.

HENVISNINGER

38. Efterretninger 1810-16 og mange andre eksempler i den topografiske litteratur belyser dette.
39. Aagaard 1815 side 198.
40. Fode 1973.
41. Randers Amts Husholdningsselskabs Virksomhed 1910.
42. Degn 1968.
43. Efterretninger II side 534.
44. Efterretninger I side 65.
45. Mangor 1782 side 64 f.
46. Nybergs anførte værker. Svedenfors 1952, især side 71 f. Se note 90.
47. Højrup 1965.

Hør i lokker

I fabrikssproget er hør altid omtalt pundevis. Blandt bønder gjaldt som tidligere nævnt, at den heglede hør for ikke at komme i ulave indtil spindingen blev bundet i lokker. Hver lok rummede så meget hør, som en kvinde kunne holde i sin hånd under heglingen. Dette mål har været kendt videnom.

Hvordan det kunne bruges som måleenhed, fremgår af den dagbog, som er blevet bevaret fra fæstebonde Christen Andersen i Nørre Tulstrup ved Randers.[48] For årene 1786-97 er gentagne gange omtalt opkøb af rå hør til spinding i hjemmet. Mængden ved indkøbet angives som 1 bundt 12 kop hør. Idet kop må oversættes ved hoved, kan den pågældende mængde opfattes som hør bundtet i knipper på hver 12 lokker eller hørhoveder. Christen Andersen har samtidig oplyst, at en sådan portion vejede 6-8 lispund, det vil sige omkring 50-60 kg. Tilfældigt er det næppe, at antallet af lokker er et dusin, hvilket stod i forbindelse med 60-tals beregningen.

Således bundtet kunne hørren opbevares forsvarligt, så længe det bød sig. Ved spindingen fik inddelingen i lokker igen sin betydning.

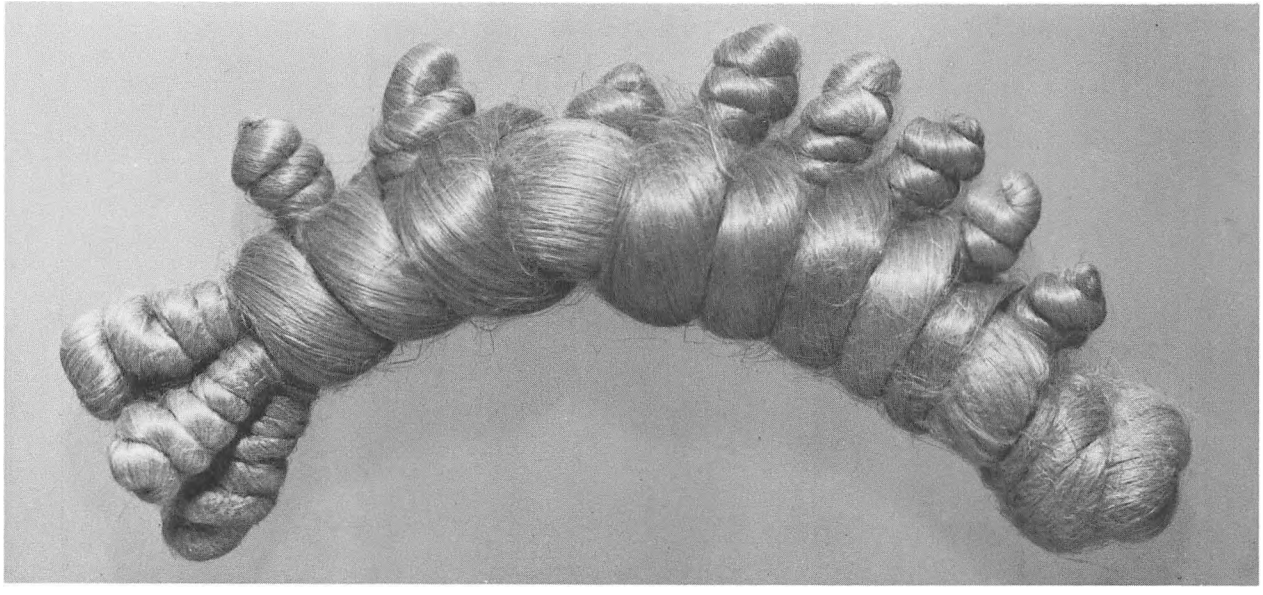

Hørkrone af 12 hørlokker, 30 cm lang. Stammer fra halvøen Løjt nord for Åbenrå. Nationalmuseets 3. afd. Niels Elswing fot.

Hørlokker, ialt tolv stykker, snoet sammen foroven og ombundet med uspundet hør forneden. Nationalmuseets 3. afd. Niels Elswing fot.

HENVISNINGER

48. Andersen, Christen 1969. Cock-Clausen 1974.

En hegle, som nu findes i Dansk Landbrugsmuseum, skal ifølge giverens oplysning stamme fra linnedvæveriet i Køng[49]. Den svarer til Mangors beskrivelse af dem, han betegner som engelske, idet den har meget lange tænder og bærer signaturen »William Benford Christianshavn 1838«. Om dette værksted har der foreløbig ikke kunnet konstateres noget nærmere.

Ligeså må imidlertid de hegler have været, som omtales af Jacob Aall Hofman i hans »Odense Amts Beskrivelse« i 1843: »De fleste Bønder hegle deres Hør selv, dog hvor der findes en Hørhegler, f.Ex. i Lumby Sogn, lade mange Bønder deres Hør hegle hos denne, der benytter sig af engelske Hørhegler fra Benford paa Christianshavn. De i Fyen eftergiorte tabe snart deres Fjederkraft.«

Endnu et par hegler i Dansk Landbrugsmuseum har haft tilknytning til virksomheden i Køng.[50] Også de er af den engelske type og har en tilhørende heglebuk til fastgøring af dem under brugen. Heglerne er signeret henholdsvis »Wellejus« og »Kjøng, Anno 1829«. Trods

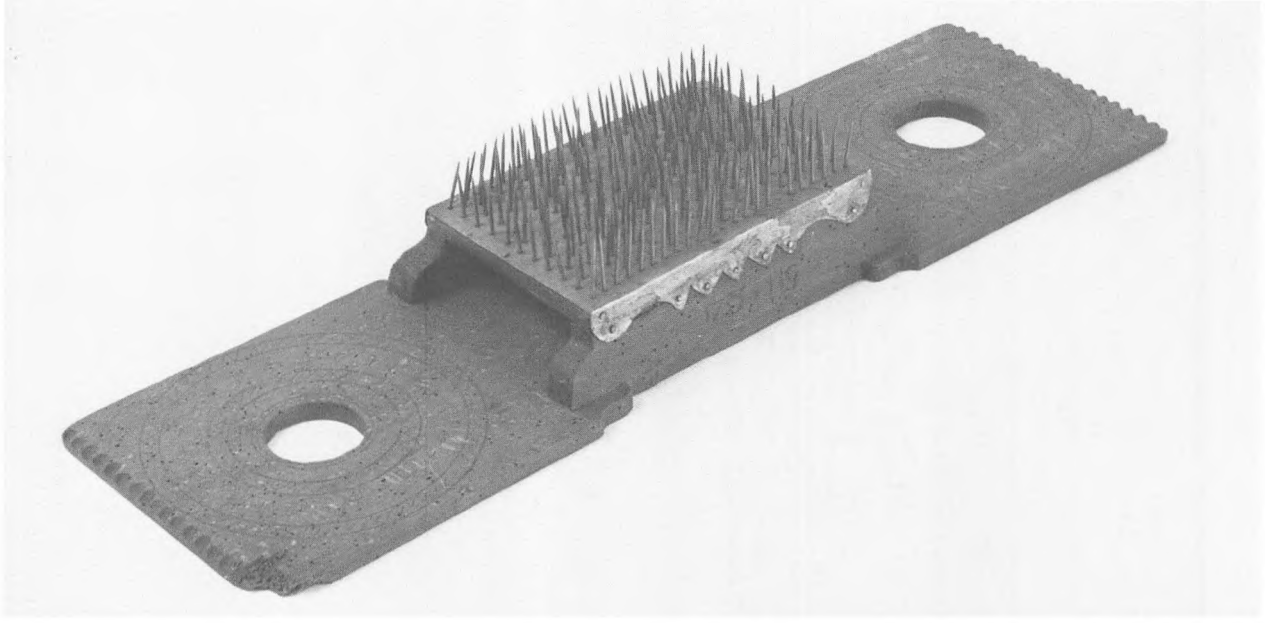

Hørhegle med korte messingtænder. Mærket med årstal 1753 og ejerens bogstaver ILS. Tænderne 3 cm lange. Stammer fra en gård i Nordrup ved Ringsted. Hegler af denne type har været almindelige i Danmark. De kan være af forskellig finhed i tændernes tæthed. Nationalmuseets 3. afd. Niels Elswing fot.

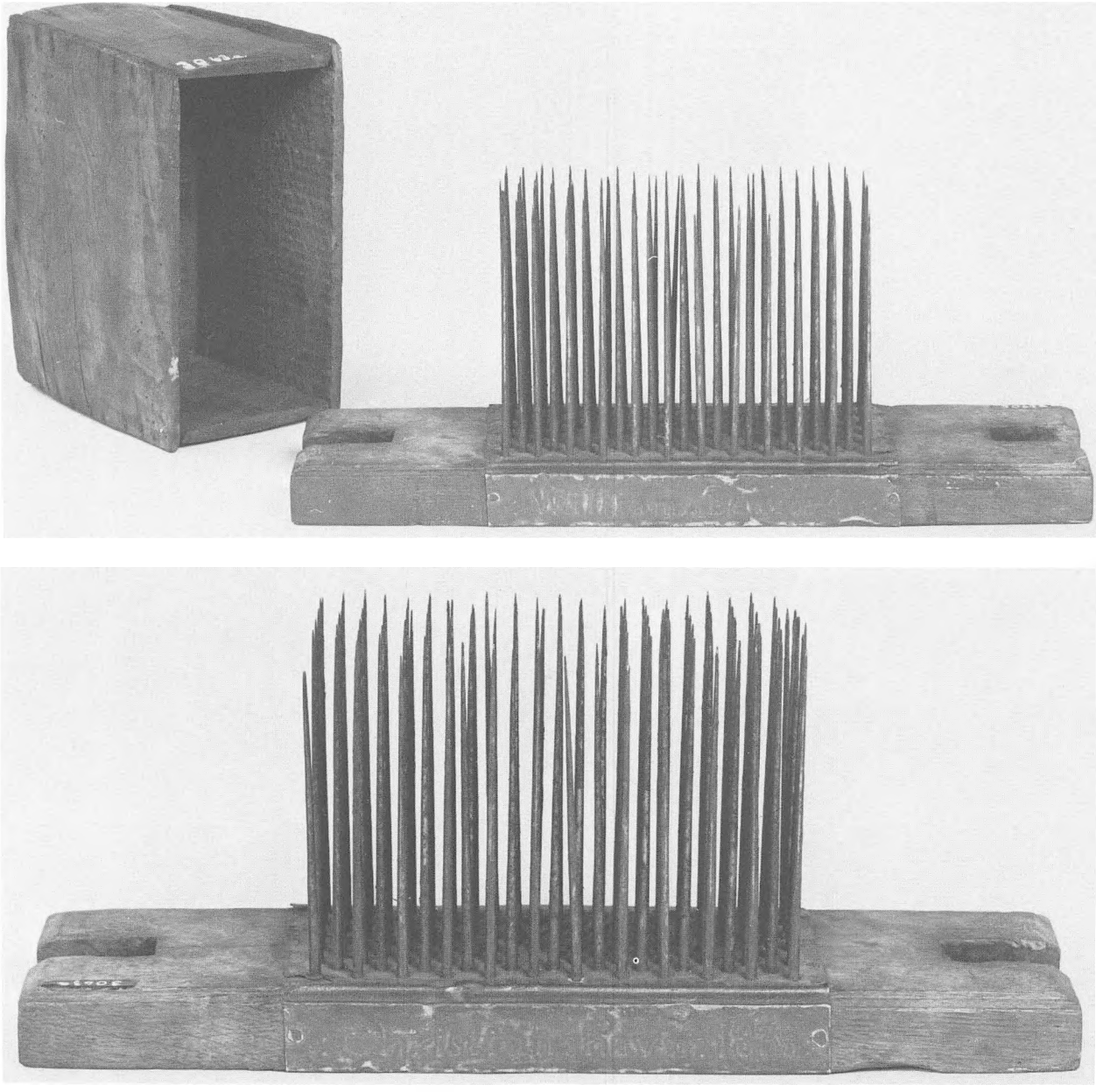

Hørhegle med jerntænder, engelsk type, tænderne er 12 cm lange. Tilhørende kasse til overdækning af tænderne, når heglen ikke er i brug. Signeret på den blikplade, hvori tænderne er fastgjort: William Benford, og på modsatte side Christianshavn 1838. Dansk Landbrugsmuseum, hvortil den er indgået 1915 med oplysning, at den tidligere har tilhørt Kønig Linnedvæveri.
Kjeld Holm fot.

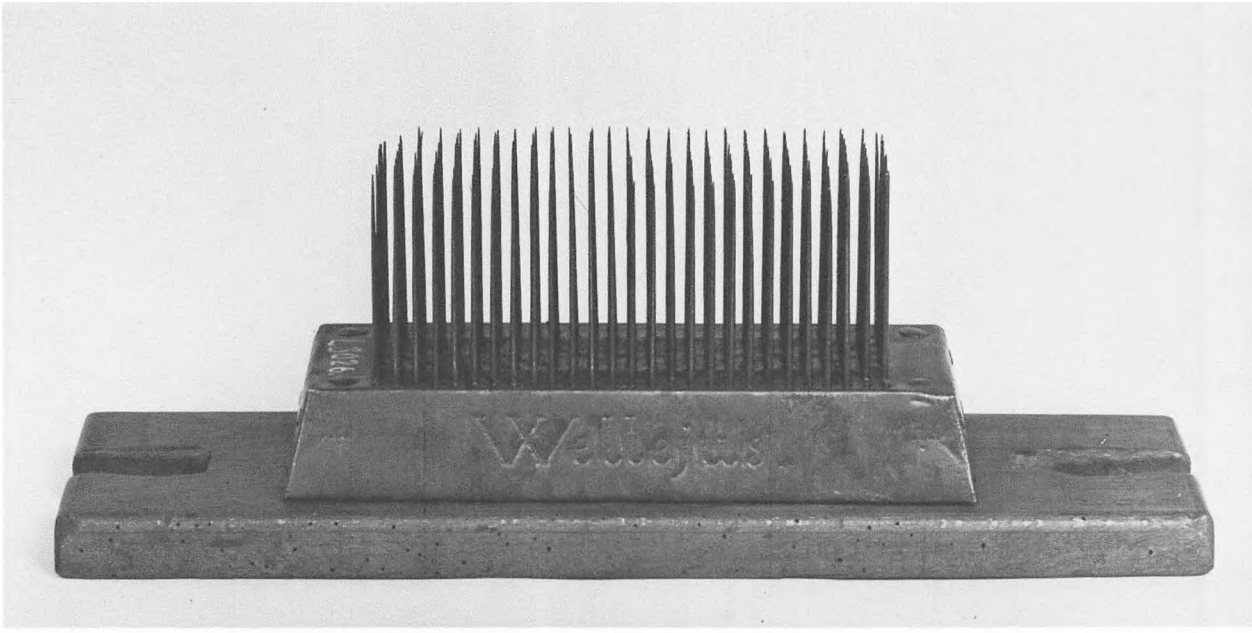

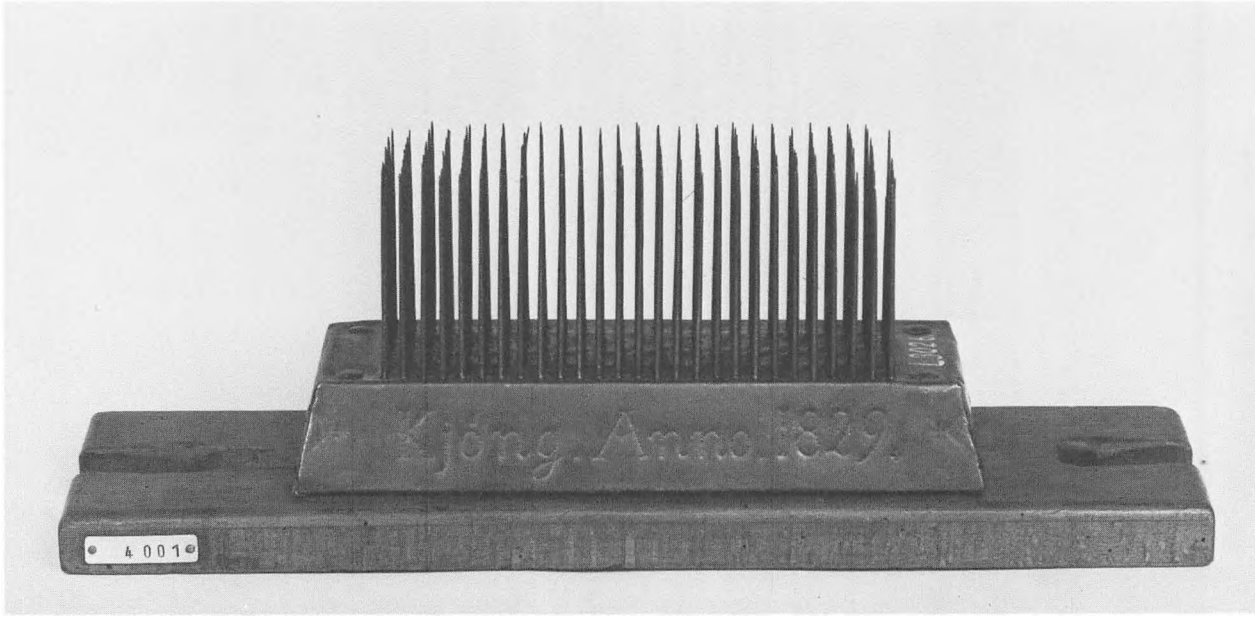

Hørhegle med jerntænder, engelsk type, 10 cm lange. I blikfoden, hvori tænderne er fastgjort, er stemplet signaturen Wellejus, og på modsatte side Kjøng, Anno 1829. Dansk Landbrugsmuseum, hvortil den er indgået i 1905 med oplysning, at den tidligere har tilhørt Køng Linnedvæveri. Dansk Landbrugsmuseum.
Kjeld Holm fot.

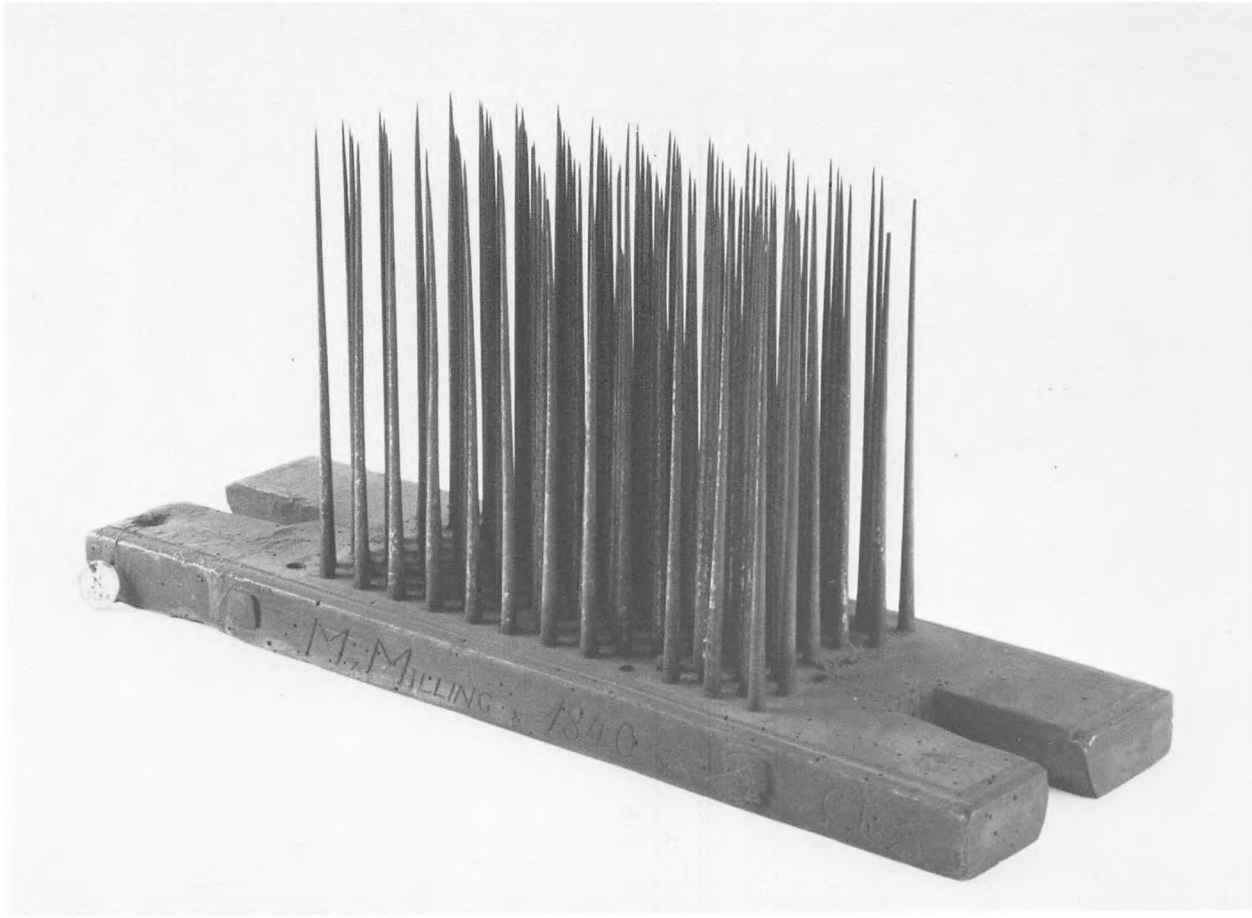

Hørhegler af engelsk type med lange fjedrende tænder, henholdsvis 9 og 18 cm lange, af jern. Signeret M. Milling 1840 samt CIVS, forbogstaver for ejeren Christen Iversen. Nationalmuseets 3. afd.
Niels Elswing fot.

eftersøgning i folketællingslister og i markedspasprotokollen fra Næstved byfoged er det ikke lykkedes heller at konstatere noget nærmere vedrørende Wellejus. Redskabet er indkommet fra en husmand, der arbejdede i byerne Tingerup-Hvalsø-Hastrup-Ebberup på egnen mellem Roskilde og Ringsted. Utænkeligt er det vel ikke, at de kan være et minde om en hørhegler, som har fået sin uddannelse i Køng, og siden er søgt tilbage til sin hjemegn.

Flere hegler, enkeltvis eller parvis, findes i Dansk Folkemuseum. De er dels af den engelske type og kan være mærket med tal til at angive finheden. Dels er de af den ældre type med korte tænder. Det er bemærkelsesværdigt, at de ældre redskaber ofte er mere pyntеligt udført med maling og staffering eller udskæring end de nyere, som var nok så professionelt værktøj. Dette gælder forøvrigt ikke blot heglerne, men i høj grad også de øvrige redskaber til hørrens beredning.

HENVISNINGER

49. Dansk Landbrugsmuseum mus. nr. 3063 a. Hofman (Bang) 1843 side 234.

50. Dansk Landbrugsmuseum mus. nr. 4001. Det må bemærkes, at redskaberne har været underkastet en del reparationer og restaureringer. Næstved Byfogedarkiv, LAS.

Spinderokke og rokkedrejere

Spindingen foregik på en spinderok. En hørlok ad gangen blev omhyggeligt bredt ud og lagt omkring rokkens hørhoved. Ofte blev den fæstnet med et såkaldt rokkebrev, som bestod af et stykke stof eller pap 40-50 cm langt og omkring 15 cm bredt med et stykke bændel for den ene ende til fastbindingen. Ellers kunne blot en snor holde hørren på plads.

Spinderokken havde trædelad til at drive hjulet med foden, så hænderne begge kunne være fri til arbejdet, samt vingeten og skruer til indstilling af snoningsgraden for tråden. Det var et fintmærkende redskab, der med en kyndig spinderske kunne yde garn af fineste kvalitet.[51]

Ligeså fint spind kunne ganske vist frembringes med håndten, som det vides fra Finland og fra de østeuropæiske lande, hvor den endelige overgang fra håndten til spinderok er foregået så tæt op imod vor tid, at det har været muligt at optegne spinderskernes opfattelse af ændringen. Man har der i begyndelsen forholdt sig kritisk til, om spinderokken kunne yde tilstrækkelig fint spind. Desuden har man følt det som en ulempe, at spindingen ikke kunne foregå, mens man var undervejs til arbejde i marken eller andetsteds uden for huset. Spinderokken er dog gradvis slået an, skønt den har været kostbar at anskaffe. Den havde en klar fordel ved at arbejde væsentligt hurtigere, end man kan med håndten.

Også i Danmark er håndten gået forud for spinderokken, som man blandt andet kan se af de mange tenvægte fra håndtene, der er fundet ved udgravninger. På vore kalkmalerier fremstilles Eva med sin håndten for at vise hendes møje efter uddrivelsen af Paradiset.

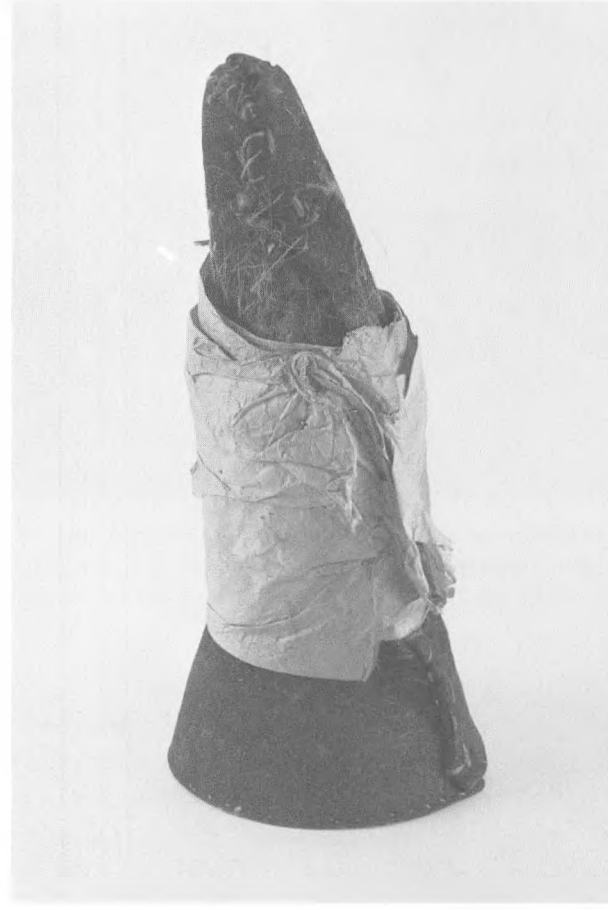

Hørhat af filt med en rest hør fastholdt af silkepapir, der holdes på plads af knappenåle. Hører til spinderok fra Ørridslev mølle ved Odense. Nationalmuseets 3. afd.
Niels Elswing fot.

Spinderske ved sin rok, fotograferet 93 år gammel. Merret Marie Berthelsen, født 1855, levede ugift, først som husbestyrerinde i Ågård, senere økonoma på højskolen i Ågård ved Kolding. Hun havde lært hørspinding som barn og spandt som ældre gennem 25 år. Skråbrystet spinderok. Nationalmuseets 3. afd. billedsamling.

Skriftlige udsagn om overgangen fra håndten til spinderok findes dog ikke fra Danmark. Den eneste erindring om brug af håndten lader til at være, at fiskerne har brugt den til at tvinde flere tråde sammen til at knytte fiskegarnene.

De i Danmark mest brugte spinderokke har været af tre konstruktioner. Som ældst anses den form, som har tenen siddende ved siden af hjulet på en mere eller mindre skråtstillet bænk, det såkaldte bryst. En yngre type har hjulet understøttet af et rammeværk indskudt over brystet og betegnes skamlerok. Endelig har den senest fremkomne form tenen siddende over hjulet, hvorved omdrejningen finder sin mest effektive udnyttelse.

En skråbrystet rok er tydeligt gengivet på det segl, som trædrejerlauget i København lod fremstille i 1653[52]. Dette synes at være den

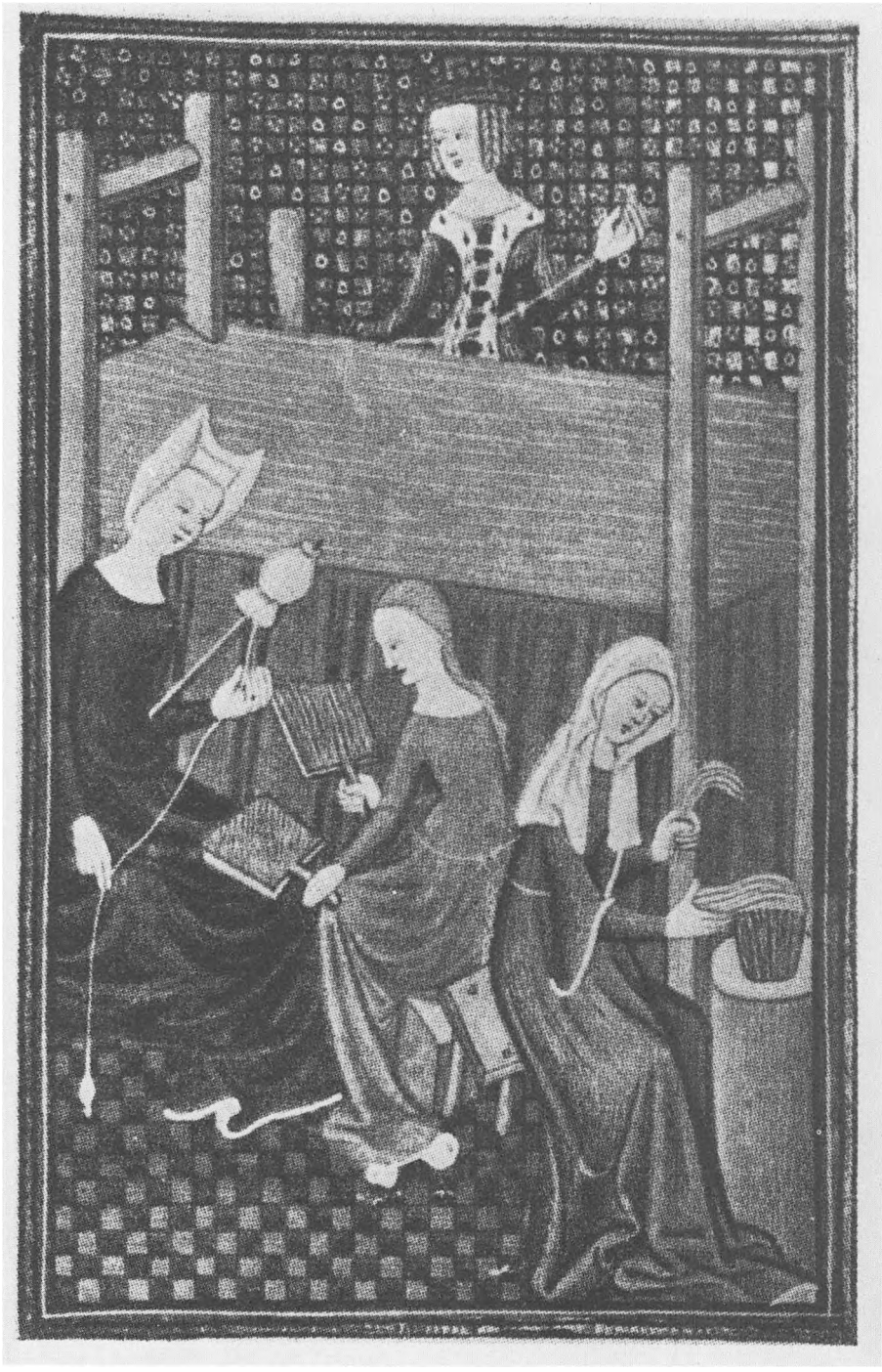

Kvinder i færd med vævning, spinding og kartning. Kvinden til venstre spinder på håndten og har spindematerialet fæstnet til et træredskab, en rok, som er stukket ind under venstre arm. England. 1400-årene.

Gengivet efter S.F. Salzman, English Industries of the middle ages, Oxford 1923.

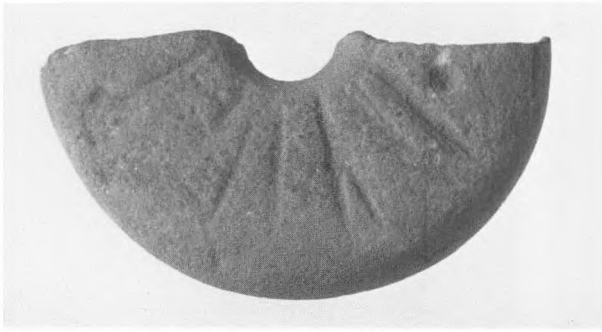

Tenvægt af skifer. Indridsede runer. 5,7 cm i diameter, 1,7 cm tyk. Fundet ved Hammershus slotsruin, Bornholm. Nationalmuseets 2. afd.
Niels Elswing fot.

Tenvægt af brændt ler. 4 cm i diameter, 2,8 cm tyk. Fundet i Gravlev kirke, syd for Ålborg. Lå i det øverste jordlag i korets vestlige del, da murstensgulvet blev udskiftet. Nationalmuseets 2. afd.
Niels Elswing fot.

Tenvægt af brændt ler. 3,1 cm i diameter, 1,8 cm tyk. Fremkommet ved udgravning af Jernløsegård ved Holbæk. Antagelig fra c. 1300. Nationalmuseets 2. afd.
Niels Elswing fot.

Tenvægt af brunglaseret stentøj. 3,9 cm i diameter, 2,3 cm tyk. Stammer fra slotsbanken ved Vordingborg slot. Nationalmuseets 2. afd.
Niels Elswing fot.

ældst kendte gengivelse i alle tilfælde i Skandinavien af en spinderok, som ikke blot har vingeten, men også trædelad. Til sammenligning kan anføres, at spinderokke med vingeten, men uden trædelad findes afbildet i Sverige fra 1632 og i Norge i et bevaret eksemplar fra 1642[53]. Håndrevet hjul synes forøvrigt at forekomme også på den rok, som trædrejerne i København har ladet fremstille på deres laugslade fra 1658.[54]

Den danske rok fra 1653 svarer til den, der kendes fra Irland, og som dér er fremkommet efter hollandsk mønster i 1630rne på foranledning af den irske statholder Thomas Wentworth.[55] Hollandske spinderokke omtales også mange andre steder i Europa. I Ukraine bruges betegnelsen om den type, som hos os anses for den yngste type, og som i det følgende kaldes opstanderrokken.[56]

Import af hollandske rokke er af amtmand Buchwald omtalt som generende for de danske rokkedrejere. Øresundstoldregnskaberne synes ikke at kunne bidrage til at belyse denne import.[57] Værd at bemærke er dog måske, at der i regnskaber fra Skagens toldsted

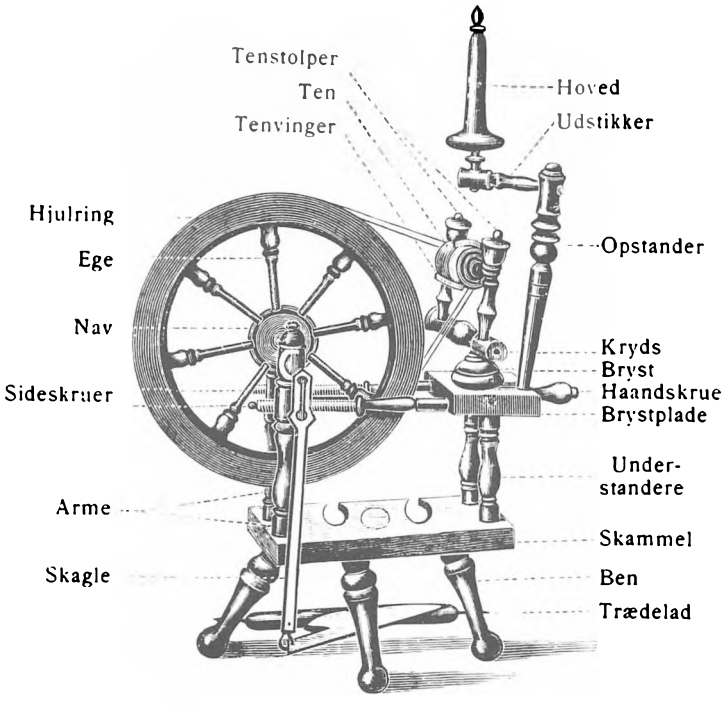

Spinderok fra Køgeegnen af den type, som kaldtes skamlerok. *Tegningen er forsynet med rokkedrejerens betegnelser for de enkelte dele.*

Gengivet efter Frants Olsen, Spinderokkene, Kbh. 1916/1975.

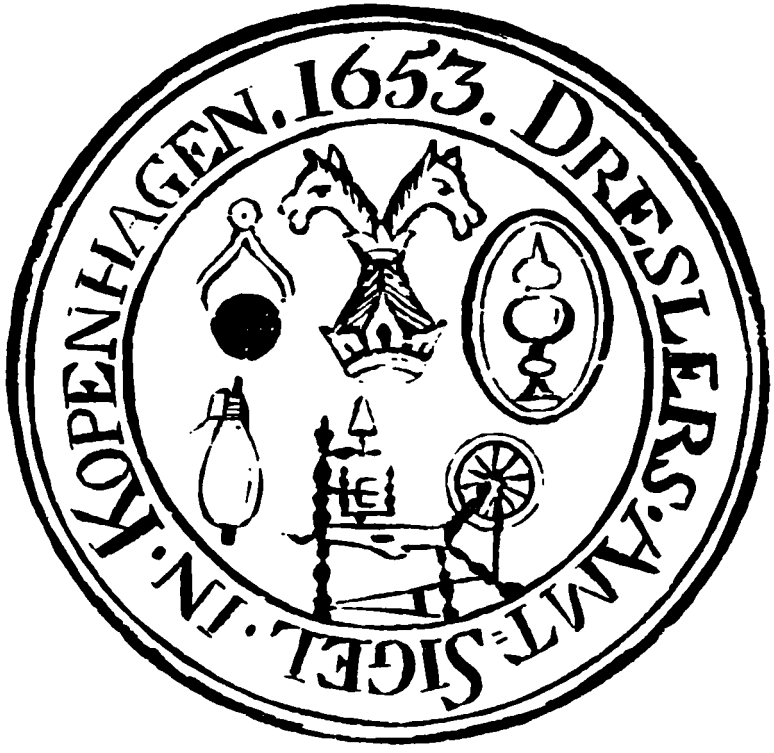

Typiske Drejerarbejder, heraf en spinderok forneden. Gengiver segl for drejerlauget i København, oprettet 1653.

Spinderokken er skråbrystet og forsynet med rokkehoved, ten med vinger og indretning til at træde med foden. Seglet måler 4,7 cm i tværmål.

Efter tegning af E. Rondahl i L. Just-Nielsen, Drejerlauget i Kjøbenhavn, 1902.
Niels Elswing, fot.

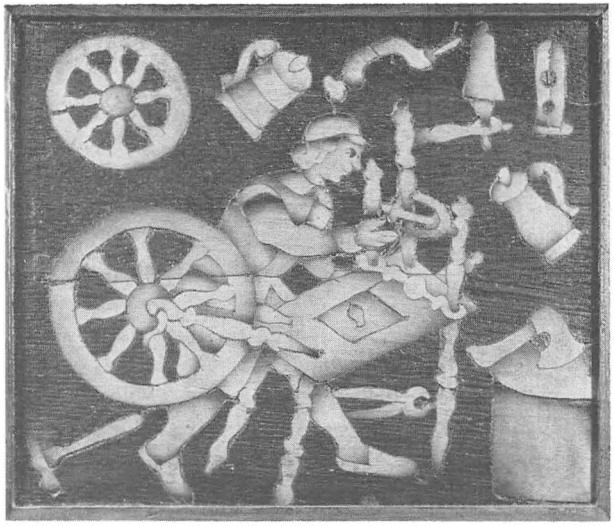

En rokkedrejer ved sit arbejde med værktøjet omkring. Fremstillet i finérindlægning på en fylding i den lade, som drejerne lod udføre i 1658 ved oprettelsen af lauget i København.

Spinderokken er skråbrystet og har rokkehoved og ten med vinger. Der findes ingen trædeanordning, idet hjulet i stedet skal drejes med et lille håndtag. Nationalmuseets 3. afd. billedsamling.
Niels Elswing fot.

Kvinde ved spinderok med drivhjul og ten. Spindematerialet er fæstnet til rokkehoved. Der findes ingen trædeanordning, og hun har hånden løftet for at sætte hjulet i gang. Tysk træsnit 1519.

Gengivet efter Marta Hoffmann, Rokk og Spinning, By og Bygd, I, Oslo 1943.

nævnes indførsel af 6 spinderokke i 1780 og 10 stykker det følgende år opstillet sammen med varer til Skagen »fra provinsen eller Jylland og fornemmelig Aalborg«[58]. Fra 1800-årene findes beskrevet, hvorledes transporten af de skrøbelige redskaber kunne foregå.[59] Rokkedrejer Frands Olsen i Køge leverede store partier af spinderokke til Island. De var brune og af en særegen type. Forsendelsen foregik fra Køge havn med et større sejlskib, der årligt gik til Island med rug. Rokkene blev stuvet ned i lasten, hvorpå rugen blev styrtet ned over dem, så det var muligt at bevare dem hele under den lange rejse.

Spinderokke med foddrevet hjul og vingeten er særligt velegnede til spinding af hør, samt eventuelt kartet uld, der skal anvendes til islæt i vævning. Til forarbejdning af andre uldkvaliteter findes en mere egnet konstruktion i den rokketype, som ofte er blevet kaldt skotrok. Den har et hånddrevet hjul, som besørger omdrejning af tenen, men ingen vinger ved tenen. De meget langfibrede uldtyper spindes bedst ved at føres til med hånden. Udviklingen af de to konstruktionsformer svarende til de to spindeprincipper er forløbet delvis uaf-

Kvinde ved spinderokken, som er af opstandertype, med trædelad og ten med vinger. Holland. Malet af Thomas Wijck (1616-77). Dienst voor's Rijks Verspreide Kunstvoorwerpen.

Import af hollandske spinderokke skete i et sådant omfang, at det var mærkbart for de danske rokkedrejere. Påvirkningen herfra har været væsentlig for udformningen af danske spinderokke i 1600- og 1700-årene.

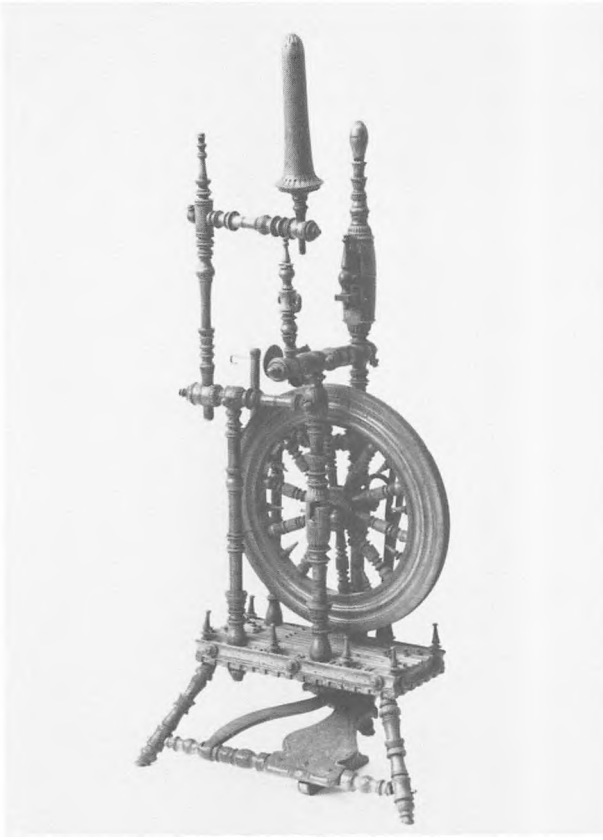

Spinderok. Opstandertype. Tenen mangler. Kraftigt hjul. På fodpladen indskåret BCNDB 1808, hvilket betegner den oprindelige ejer Birte Christine N . . Datter Bøghave, der var født i Longelse og som gift bosat på Borregården, Hennetved, på Langeland. Nationalmuseets 3. afd.
Niels Elswing fot.

Spinderok. Skråbrystet form med hjul og ten ved siden af hinanden. Trædelad. Ten med tenvinger. Opstander til anbringelse af hørren til spinding. På skamlen indridset årstallet 1861 og bogstaverne $\frac{NO}{MR\text{-}K}$
Stammer fra Ørridslev møllegård ved Odense. Nationalmuseets 3. afd.
Niels Elswing fot.

hængigt af hinanden. De første spindemaskiner byggede på skotrokkens type.[60]

Omtale af hjul i forbindelse med spinding forekommer første gang i byen Speyers Tuchmacherordnung fra år 1298. Dugmagerne fremstillede klæde og andre heluldne varer, og der må således være tale om en rok til uldspinding. Konstruktionen af tenvinger kendes fra et tysk håndskrift fra omkring 1480 og fra Leonardo da Vincis tegninger omkring år 1500. Vingerne bevirker en jævn opspoling af den spundne tråd, således at man kan spinde kontinuerligt og ikke behøver at afbryde spinden regelmæssigt for at kunne få tråden vundet på tenen. Denne indretning er særligt hensigtsmæssig ved hørspinding. Med opfindelsen af trædeindretningen blev denne spinderok forbedret, men det er ikke klart, hvornår den er kommet til.[61]

I skifteprotokoller fra Helsingør er anført fra Kobbermøllen i 1617: i køkkenet 2 spinderokke, 2 haspeler, 2 hegler. I 1620 fandtes i bryggerset: en garnvinde, 2 hasper, en hegle. Som eksempler på mindre redskaber er anført: 1578 en spinderok med ten, 1592 en hegle, 3 hjulrokke, 1611 en garnhaspe, 2 spinderokke, en hegle. Ved registreringen hos Johan Thor Møllen i 1620 fandtes der af trævarer i stuen blandt andet en spinderok, en grøn hollandsk stol. Det må have været husmoderens spindeplads.[62]

Der kan næppe være tvivl om, at det drejer sig om rokke til hørspinding, idet de til stadighed er opført sammen med hasper og hegler, hvoraf især de sidste viser sammenhængen med hørforarbejdning. For den fra 1578 er endda skrevet, at den er med ten. Dette kan tyde på, at man endnu ikke var ukendt med at spinde på håndten. Dertil kunne man gøre brug af et hørhoved, som kunne fæstnes i spinderskens bælte og føres med omkring. Det var oprindelig dette, der betegnedes rok.

Fra bondehjem forekommer skifter først fra den sidste del af 1600-årene. I 1683 nævnes efter en gårdmandsenke i Vester Marie på Bornholm »En Vef med behør, og en Warp (= kæde), 2 Lin-Rocke – 1 Haspe, 1 Brøde.« Hun har øjensynlig haft udstyret i orden til at behandle sin hør.[63]

Bevarede spinderokke er gennemgående vanskelige at datere udfra de oplysninger, der knytter sig til dem. Karakteristisk for rokke fra 1600-årene, som de kendes fra billeder og enkelte bevarede eksemplarer, er det, at hjulet er temmelig lille i omkreds og af kraftig dimension i fælgen. Sådanne rokke kendes også blandt de danske, som findes i Dansk Folkemuseum, skønt der næppe er grund til at anse dem for ældre end 1700-årene. Gradvis blev hjulet gjort større i omkreds samt spinklere i fælgen. Rokke med stort hjul er nævnt i en regnskabsbog fra en sjællandsk rokkedrejer fra begyndelsen af 1800-årene.[64]

Den almindelige forekomst i Danmark af hørspinderokke, der i hovedsagen er udformet som i 1600-årene, kan vel berettige til den opfattelse, at der i det mindste siden da har været almindelig kyndighed i hørspinding på spinderokke her i landet.

Hvordan spinderokkene har vundet indpas i Danmark, foreligger der ingen skriftlige udsagn om. Man tænker dog på amtmand Buchwalds fremhævelse af hovspindets betydning for spindekyndigheden. I Tugt- og Børnehuset, hvis forsyning med hørgarn blev anledning til, at hovspind for kongen blev indført, arbejdedes der energisk for tekniske forbedringer, idet der indkaldtes udlændinge i stor stil. Muligheden foreligger vel for, at hovspindingen kan have stimuleret bønderne til at sørge for at skaffe sig hensigtsmæssige redskaber, eller for at herskabet kan have set sin fordel i at anskaffe moderne redskaber til brug for de undergivne, når der forlangtes spindearbejde.[65]

Foruden de færdige, indførte rokke fandtes dem, der blev udført på bestilling af danske rokkedrejere. Allerede i 1653 er der som omtalt gengivet en hørspinderok på drejernes laugssegl, og de love for lauget, som samtidig blev vedtaget, fastsatte som mesterstykke »en U-straffelig Spiende Roch«[66]. En forståelse af, hvordan drejerne arbejdede under hensyn til spindetekniske nyheder, opfattes som i et glimt i »Rokkedrejerbogen« fra Ålborg omkring 1740[67]:

Spinderok, såkaldt skamlerok. Denne form er sandsynligvis udviklet på Sjælland. Mange af dem er blevet forhandlet som markedsrokke. Den her gengivne er signeret LHSS for rokkedrejer Lars Hansen Skade i Dame på Møn og er antagelig fra ca. 1880. Nationalmuseets 3. afd.
Niels Elswing fot.

Spinderok. Opstandertype. Til højre for tenen ses en lille drejet kop, hvori der kunne opbevares vand til at fugte fingrene under hørspindingen, så tråden kunne blive så tynd som mulig. Denne fugtning skete også hyppigt med spyt, hvilket blev anset for det mest hensigtsmæssige for trådens holdbarhed under brugen. Vandkopper er dog ikke usædvanlige som del af spinderokkene. Opstander mangler. Indstemplet i fodtræet signaturen NNS MK 1875. Stammer fra Krogsbølle ved Odense. Nationalmuseets 3. afd.
Niels Elswing fot.

En nøjagtig opskrift på »Opstander rokke« viser kendskab til denne konstruktionsform. Dertil »Maal paa de garnvindeler med ruller«, som også kendes blandt bevarede redskaber. Så følger en liste fra 1735: »St. Valdborgsdag hafde jeg loved rokker hen at skal giøre i sommer til Mikkelsdag om Gud vil«, og af disse bemærkes især »af det slags opstandere uden bon«, en er af »ny mynster«, flere er »gemeen«, to skal være »med 2 spindtøj«, altså totenede, og nogle stykker »med strindtræe«. Dette må være et stel til at sætte tenen fast i,

Spinderok af opstandertype. Svarer ganske til en spinderok, der er udført som mesterstykke af drejermester J. Chr. Sørensen, København i 1836, og bygger på den tegning, som i 1830rne udarbejdedes af arkitekten Theophilus Hansen. Nationalmuseets 3. afd.
Niels Elswing fot.

Spinderok. Opstandertype. Udført af kunstdrejer J.A. Schwartz, København, 1870 og har været brugt af grevinde Moltke, født baronesse Reden. Kan tænkes at være udført efter den tegning, som i 1830rne blev udarbejdet af arkitekten Theophilus Hansen. Nationalmuseets 3. afd.
Niels Elswing fot.

når garnet skal haspes af. Hvorved de rokke af »ny mynster« adskiller sig fra de hidtil gængse, fremgår ikke, men man finder en »Fortegnelse paa hvor mange jeg har giort af det sidste slags ny mode rokke, som blev begyndt med 1738. Den første af dette slags, næst en prøve, som jeg giorde først, kom til Skrødstrup mølle. Dernæst kom en til Kiøbenhafn til Niels Bornigholm«. Overgangen har øjensynligt været en stor begivenhed i den erfarne rokkedrejers virke.

Spinderokke var normalt bestillingsarbejder, indtil en storproduktion til salg på markederne kom i gang i begyndelsen af 1800-årene. Ifølge den regnskabsbog, som er gengivet af Frants Olsen i »Spinderokkene« fra 1916, satte

Spinderok af opstandertype. Med to tene. På opstanderen hør fastgjort med rokkebrev af blommefarvet uldstof. Skal stamme fra spindeskoleundervisning på Sorgenfri slot. 1840rne. Nationalmuseets 3. afd.
Niels Elswing fot.

markedssalget ind i 1815.[68] I den første tid var den slags efter Olsens mening ikke velanskrevne blandt folk, men efterhånden kom bestillingsarbejderne til absolut at høre til undtagelserne, mens de seriefremstillede markedsrokke vandt rivende afsætning. I journalen over markedspas fra Præstø byfoged for årene 1811-44 omtales 25. juni 1811 rokkedrejer Løvstrøm fra Næstved, og samme træffes på

Nærbillede af en totens spinderok.
Niels Elswing fot.

Ringsted marked i 1812 samt tilbagevendende i den tilsvarende journal fra Næstved byfoged i årene 1834-56. I Præstø-journalen nævnes ved marked i Præstø 14.-15. december 1831 drejer F. Olsen fra Køge, formentlig den ældste søn af ham, hvis regnskabsbog findes bevaret, og den samme, der eksporterede spinderokke til Island.[69]

Spinderokken vedblev at høre til mesterstykket for drejere. Ifølge plakat af 1756 skal det være bestemt som »en opretstaaende flammet Spinderok«. I 1830 har oldermanden for lauget angivet: »en Spinderok og et Schackspil med Tegning«. I 1820rne og 1830rne opstod en del kritik af håndværkernes ringe dygtighed i tegning. Kritikken kom fra Kunstakademiet, men også fra Polyteknisk Læreanstalt, hvor H. C. Ørsted gerne støttede en forbedret tegneundervisning for lærlinge.[70]

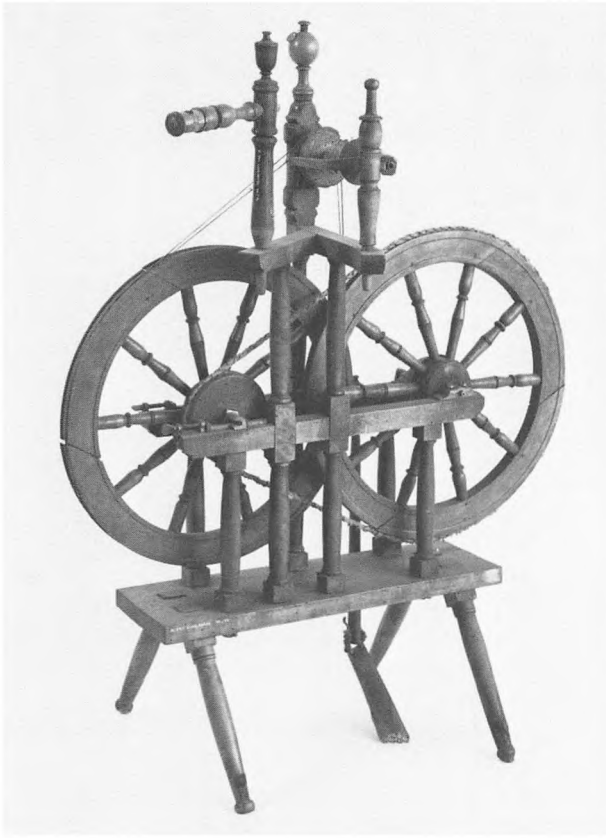

Spinderok med to hjul. Enkelt ten med vinger. Den øverste del af opstanderen mangler. Stammer fra Skåne. Svarer ganske til den rok, som beskrives i Selskabet for indenlandsk Kunstflids tidsskrift 1811-16. Denne type har antagelig tilknytning til spindeskoleundervisning i lighed med de totens rokke. Nationalmuseets 3. afd.
Niels Elswing fot.

Som et resultat af de forhandlinger, som førtes i den forbindelse, skal vel opfattes den tegning til en spinderok, som udførtes af arkitekten Theophilus Hansen. Den skal have været forlæg for en spinderok i Kunstindustrimuseet, som er et mesterstykke fra 1836 af J. Chr. Sørensen. Tegningen skal forøvrigt have været benyttet som fortegning i de tekniske skoler, i hvert fald i provinsbyerne.[71] Desværre er det ikke lykkedes at efterspore noget eksemplar af selve tegningen.[72] Muligvis kan den dog have været forlæg også for de mange yngre opstanderrokke af spinkel bygning, som er velkendte i vore museer og blandt private, og som ofte betegnes frue- eller herskabsrokke. Disse benævnelser kan måske skyldes, at opstanderrokkene på den tid efterhånden var blevet bestillingsstykker for byfruer, mens markedsrokkene, som ifølge Frants Olsen gerne var af den ældre type, såkaldte skamlerokke, oftest blev benyttet til husfliden på landet.[73]

En spinderok med to tene i Dansk Folkemuseum er en variant af opstanderrokken.[74] I modsætning til de fleste totens rokke, der i de senere år er blevet kendt i Danmark, er denne blandt de få, der har haft sit tilhørsforhold her i landet fra begyndelsen. De øvrige må formodes at stamme fra tyske hørberedningsegne. Denne totens rok er et smukt drejerarbejde i rødbrunt frugttræ med messingskruer og pynteknapper af elfenben. Der hører et rokkebrev til, som er af blommefarvet uldstof. Desuden er der med rokken indkommet en garnvinde i lignende udførelse. Den er til at sætte fast på kanten af et bord med en skruetvinge, idet garnet anbringes på et sammenfoldeligt stel af parvis korsstillede stave.

Om tilvirkningen af disse redskaber foreligger hidtil intet. De har tilhørt Christiane Mathilde Theodora Bresslau von Bressendorf, og dennes datter, fra hvem museet har modtaget rokken, har desuden meddelt, at moderen skal have fået den af Christian den Ottendes dronning Caroline Amalie, idet hun havde lært spinding på Sorgenfri slot. I Schweizerhytten i parken lige syd for slottet er det vistnok fore-

gået.[75] Denne totens rok kan således tages som udtryk for den sidste udløber af spindeskoleideen i Danmark.

Endnu en rok i Dansk Folkemuseum bør omtales.[76] Den er konstrueret med to hjul, men iøvrigt som en variant af skamlerokken. Skønt den er indkøbt i Skåne, kan det høre med i historien om den danske husflid, idet den sikkert også har sin forudsætning i spindeskolevirksomhed af samme art som den danske. Den svarer til den redegørelse for en tohjuls rok, som er givet i »Efterretninger fra Selskabet for indenlandsk Kunstflid« i årene 1811-16. Det fremgår heraf, at den er forholdsvis nylig opdukket, men dog har været prøvet med stort held i København af flere fruer blandt den pågældende forfatter konsistorialråd Krarups bekendte. Den kan arbejde hurtigere, men samtidig på grund af det dobbelte trædelad reguleres finere i hastighed end en almindelig rok.

HENVISNINGER

51. Hansen 1947 side 33 f. Vallinheimo 1956 side 159 f.
52. Just-Nielsen, Drejerlauget 1902 side 31.
53. Erixon 1933.
54. Just-Nielsen, Kunstindustrielle Drejerarbejder 1902.
55. Statholder er her valgt som gengivelse af den engelske titel Lord Deputy of Ireland. Illustrations 1977 side 21 ff. Thompson 1971.
56. Vallinheimo 1956 side 199.
57. Bang 1922 og 1939.
58. Olavius 1787 side 256 og 268.
59. Olsen 1916 side 25.
60. Hoffman 1965. Warburg 1974 side 112.
61. Patterson 1956. Nyberg 1967 side 53.
62. Olrik 1903 side 23, side 69 og side 137.
63. Bornholms Landdistrikt Skifteprotokol, LAS. Skifte efter Margrethe Poulsdatter 1683 22. febr.
64. Olsen 1916 side 19.
65. Hoffmann 1965 side 285. Olsen, Tugthusregnskaber.
66. Just-Nielsen, Kunstindustrielle Drejerarbejder 1902 side 101.
67. Riismøller 1972 side 61 f.

Angående strindtræ findes beskrivelse hos Søndergaard 1934: »Baade Hør- og Blaargarn blev *strentet* i klauser paa »æ Straangel«, lagt i Vand og derefter banket med »æ Bøstkjæp« og hængt op til Tørring.« Straangel var den jyske betegnelse for en garnhaspe.
68. Olsen 1916 side 21.
69. Næstved byfoged og Præstø byfoged, LAS. Olsen 1916 side 24 f.
70. Magasin 1830.
71. Just-Nielsen, Drejerlauget 1902 side 24.
72. Der er i denne anledning forespurgt i: Drejerlauget og Kunstdrejerforeningen i København, Undervisningsministeriet, Skolen for Brugskunst, Kunstakademiet, Den polytekniske Læreanstalt, Kunstindustrimuseet og Københavns Stadsarkiv.
73. Olsen 1916 side 19.

Til nogle af opstanderrokkene i Dansk Folkemuseum knytter sig oplysninger om herkomst, som kan være af interesse til at belyse det milieu, hvori de har haft deres oprindelse.

Mus. nr. 672/1920, N 244 c: i udstikkeren, som er af messing, er indprikket mærket »F.W.«. Om betydningen af denne signatur foreligger foreløbig intet. Rokken er skænket til museet af en københavnsk dame, hvis mor skal have fået den af konferensrådinde Rothe.

Ifølge C.F. Bricka, Dansk Biografisk Lexikon, Kbh. 1900, levede Christian Rothe 1770-1852, han var født på Tybjærggård og var rentekammerkommitteret samt i 1840 udnævnt til konferensråd. Han var gift to gange, sidst i 1815 27. februar med Johanne Cathrine Marie Selmer, født 1789, død 1870. Oplysningen om rokken refererer eventuelt til hende.

Mus. nr. 7/1931, N 244 f: Denne rok svarer til den forannævnte og bærer på samme sted signaturen »F.W.«. Om denne spinderok meddeles lakonisk i museets protokol: »Opgives at have tilhørt minister Høegh Guldbergs hustru på Herlufsholm, men dette passer næppe.«

Tvivlen kan nok have sin rigtighed, men muligheden for tilknytning til det sydvestsjællandske spindeområde ansporede dog til at efterforske den eventuelle sammenhæng nærmere.

Den omtalte statsminister, geheimeråd Ove Høegh-Guldberg, 1731-1808, spillede ifølge Larsen 1893 en fremtrædende rolle i oprettelsen af Landfabrik- og Spindeskoledirektionen i begyndelsen af 1780erne. Han var gift to gange med to søstre, hvoraf den sidste var Lucie Emerence født Nørlem. De blev gift i 1769 og havde seks børn. Hun døde i 1807. Ifølge Trap, Sorø amt, Kbh. 1954 side 941 ff har dog disse to mennesker ikke haft nogen tilknytning til Herlufsholm. Derimod har flere af deres børn og børnebørn dels haft en række tillidshverv, dels været bosat i Sydsjælland. Velgørende arbejde og tillidshverv hørte ofte sammen med interesse for spindeskoler. En af disse børnebørn var Frederik Høegh-Guldberg, som blev dimitteret fra Herlufsholm i 1852 med 1. karakter, ifølge Leth og Wad, Meddelelser om Dimitterede fra Herlufsholm, Næstved 1875.

Mus. nr. 342/1898, H 353 ab: består af en spinderok og en garnhaspe, som ifølge giveren har tilhørt konferensrådinde Sibbern, hustru til F.C. Sibbern og er købt i 1847 hos en rokkedrejer i København.

Ifølge C.F. Bricka, Dansk Biografisk Lexikon, Kbh. 1900 blev Frederik Christian Sibbern født 1785 i København og døde 1872 på Frederiksberg. Han blev gift 1819, 29. jan. i Frue kirke i København med Christiana Margeretha Dorothea Clara Louise Ibsen (Ipsen), som var født i København 1799 og døde 1870.

Mus. nr. 71/1918, N 243 b: har ifølge giverens oplysning været brugt af grevinde Moltke, født baronesse Reden og er købt i 1870 hos kunstdrejer J.A. Schwartz. Dette endnu eksisterende firma blev i 1952 omdannet, idet aktieselskabsordningen ophævedes, og ved den lejlighed er de ældre arkivsager blevet kasseret. Der vil derfor ikke kunne lade sig noget nærmere efterforske om tilvirkningen af denne rok.

Angående de to førstnævnte spinderokke kan det måske være rigtigt at forestille sig, at de kan være blevet uddelt til elever i forbindelse med spindeskoler. For de to sidst anførte giver oplysningerne mere anledning til at regne med, at de to pågældende fruer har benyttet redskaberne i deres egen husholdning.

74. Totens spinderok mus. nr. 2849/1956. Garnvinde mus. nr. 2848/1956. Lorenzen 1969. Spind og tvind side 58.

75. For denne oplysning gives en tak til dr. Signe Prytz, Virum, se Prytz 1979.

Om den oprindelige ejer af spinderokken oplyser kirkebogen for Vartov Hospitals menighed, at hun blev konfirmeret der den første søndag efter påske i 1845, og at hun var født den 18. juli 1829. Hun fik skudsmålet *upaaklagelig* og boede hos sin moster, jomfru M.P. Bagger. Forældrene var sproglærer Vilhelm Leopold Bresslau von Bressendorf og Henriette, født Bagger. Når hun ved konfirmationen boede hos sin moster, skyldes det sikkert, som folketællingen for 1845 meddeler, at moderen da var blevet enke, boede i en lejlighed i St. Pederstræde og ernærede sig ved håndarbejde. Bedre forsørgede var døtrene Augusta og Mathilde hos den ugifte moster, som boede i baghuset på første sal i Nørregade nr. 236-237. Hendes stilling angives som lærerinde ved Asylskolen, og man bemærker, at beboeren af lejligheden ovenover var Fritz Walther, Inspecteur ved Asylskolen. Hermed er forbindelsen klar til den spindeskole, som skal have været på Sorgenfri. Asylskolen i København blev åbnet i 1841 i Nørregade af dronningen og fik som sin første bestyrer N.F.S. Grundtvig, der da allerede i et par år havde haft embedet som sognepræst i Vartov. Det var rimeligt med den tilknytning, familien Bressendorf havde både til menigheden i Vartov og til dronningens asylskole, at Mathilde kom til at deltage i spindeundervisning på Sorgenfri.

Angående spindeskolevirksomheden på Sorgenfri er det forsøgt at finde oplysninger i dronning Caroline Amalies arkiv, idet der af Rigsarkivet velvilligt er blevet givet adgang dertil. Omend der ikke fandtes omtale af selve spindeskolen, fremgik af chatolkasseregnskabet 1843-45 andre poster, som viser dronningens interesse for børn. For sommerkvartalerne er regnskabet underskrevet på Sorgenfri, og der er bl.a. anført udgiften til bespisning af 68 børn fra skolen i Brede, ikke langt fra slottet. Det var en af de oplevelser, der for børnene kom til at stå som en uforglemmelig begivenhed.

Om en lignende udflugt har Anna Nielsen skrevet i artiklen »I Enkedronningens Skole«, trykt i Halvorsminde Ungdomsskole Aarsskrift 1932, Hjørring 1932, side 7-25.

I forbindelse med overdragelsen af Sorgenfri og dronningens palæ på Amalienborg til staten i 1852-56 blev der i 1852 optaget inventarium for dronningens residens på Amalienborg. I det daglige opholdsrum fandtes ved den lejlighed en række mekaniske og fysiske instrumenter og blandt andet en æske med 26 prøver på uld.

Der savnes således ikke eksempler på dronningens trang til at vise moderkærlighed overfor børnene i hendes omgivelser, samt på hendes levende interesse for opfindelser. Den spindeundervisning, som skal have fundet sted på Sorgenfri, kan vel have haft sine forudsætninger i begge disse egenskaber.

76. Mus nr. VII/72, N 241. Efterretninger II side 586. Spind og tvind side 58.

Garnhasper og garnvinder

Det spundne garn skulle haspes af tenen, hvilket skete ved hjælp af en garnhaspe. Dette redskab var oftest drejerarbejde i lighed med spinderokken, men kunne være temmelig forskelligt indrettet.

I sin simpleste form kan afhaspning ske ved, at den, som udfører arbejdet, lægger garnet omkring sin hånd og albue, eller benytter et redskab bestående af en træstang med indbyrdes krydsstillede tværpinde for enderne, idet garnet lægges på med en lignende bevægelse som om selve armen.[77]. Denne enkle form for garnhaspe forekommer dog ikke blandt de redskaber, som kendes bevaret fra Danmark. Det må derfor antages, at garnhasper med fire- eller seksarmede vinger, der drejer lodret omkring en akse tidligt har fundet almindelig udbredelse i forbindelse med den ret omfattende linnedtilvirkning, som allerede spinderokkene har belyst. Den ene af vingearmene har gerne haft en indretning, så den kunne bøjes, når det færdige garnbundt skulle tages af.

Ved afhaspning af garnet i bundter, som det foregik på en garnhaspe, skete der en optælling af omdrejningerne, så man kunne vide, hvor meget det færdige bundt garn indeholdt. For at denne optælling kunne blive nøjagtig, fandtes der talhasper med en klokke, der ringede efter et givet antal omdrejninger. Svarende til 60- eller 100-tals regningen i væven kan haspernes tællesystemer veksle.[78]

I Danmark er der i alle tilfælde blevet benyttet talhasper ved det linnedspinderi, som oprettedes i 1736 ved Holmsteds linnedmanufaktur[79]. Det blev der anset for hensigtsmæssigt »at indrette et fornødent Antal Hage- eller Knap-haspeler og forfærdiges alle af lige Stør-

Garnhaspe. Tværpindene for hver ende sidder vinkelret for hinanden. 97 cm lang, 33 cm bred. Ungarn. 1963. Nationalmuseets 3. afd.
Niels Elswing fot.

Talhaspe og garnvinde i ét. Seksarmet hjul, der kan anbringes enten lodret til haspning eller vandret til garnvinding. Når hjulet hviler vandret, er der i midten en skål, som kan bruges til at lægge garnnøglet fra sig i. Talskiven mærket. Markeringen sker ved, at metalfjederen giver et smæld imod den lille trætap på tandhjulets bagside. To af de seks arme savnes nu. Ligeledes de små drejede pinde, som har skullet anbringes i udboringerne til at holde garnet i passende omkreds. Der kan vælges mellem tre størrelser i omkreds. Armene er 38 cm lange. Stammer fra København. Nationalmuseets 3. afd.
Niels Elswing fot.

relse, nemlig 4 Sælands Allen i Circumferentz (= omkreds). Som man brender ligesom andet maal. Derpaa skall alt garnet vindes eller haspes i Strenger, hver Streng bestaaende af 10 fid, og i hver fid 100 gange, som giør tilsammen 1000 Gange eller 4000 Alen pr. Streng.« Strengemålet på 4000 alen blev omkring samme tid indført i Sverige som norm for fabriksmæssigt spind. Den omtalte brænding betyder, at det var lovbestemt mål og undergivet justering som alle andre måleformer. Den sjællandske alen var i henhold til Danske Lov blevet norm for hele landet.[80]

Mangor har i 1782 vedrørende linnedvæveriet i Køng beskrevet[81], at haspen skal måle 86 danske tommer eller 3 1/2 alen og 2 tommer, samt at en streng består af 12 fed på hver 120 omgange. Hvorvidt denne regnemåde har sin forudsætning i, at den skotske vævemester Gordon kan have benyttet engelsk regnemåde, må stå hen indtil videre.

Blandt de talhasper, som findes bevaret i

Talhaspe. To seksarmede hjul, som er ens udformet med et håndtag til omdrejning på den ene arm og tværpinde yderst på hver arm. Talskiven mærket I-X. Klokken ringer for hver 100 omdrejninger. Når det hjul på forsiden ved talskiven er haspet fuldt, kan det skiftes ud med det tomme, som derefter kan tages i brug mens en anden tømmer det første. Armenes længde 28,5 cm. Stammer fra Tørresø ved Odense. Nationalmuseets 3. afd. Niels Elswing fot.

Talhaspe med seksarmet hjul. Den ene arm har yderst et led, som er bøjet, for at garnbundtet skal kunne tages af haspen. Talskiven foran under hjulet er mærket 25-50-75-100. Vingernes aksel står i forbindelse med to tandhjul, som ved omdrejning kan udløse en klokke. Selve klokken mangler nu, men har hængt mellem fodens to opstandere lige over fodpladen. Vingerne er 27,5 cm lange. Stammer fra Voldtofte syd for Odense. Indrettet med det tællesystem, som blev foretrukket ved hørberedningsanstalten på Lykkenssæde. Nationalmuseets 3. afd. Niels Elswing fot.

Dansk Folkemuseum, findes én[82], som at dømme efter sin stil må være fra 1700-årene, og som har inddeling fra I-X på talskiven samt en klokke, der ringer for hver 100 omgange. Det samme er tilfældet med en sydfynsk[83] og en fra Haderslevegnen[84]. To andre fynske hasper har på talskiven: 25-50-75-100[85]. Nogle hasper savner talskiver, men har to tandhjul med hver 30 tænder, og må derfor være beregnet til at tælle til 60[86].

Særskilt bør nævnes en garnhaspe i museet i Nykøbing Mors, idet den synes at skille sig ud fra de ellers forekommende tælleindretninger[87]. Den har et mindre tandhjul med 36 takker, som er inddelt i 9 grupper mærket 11, 22, 33, 44, 55, 66, 77, 88, 99. For hver omgang af

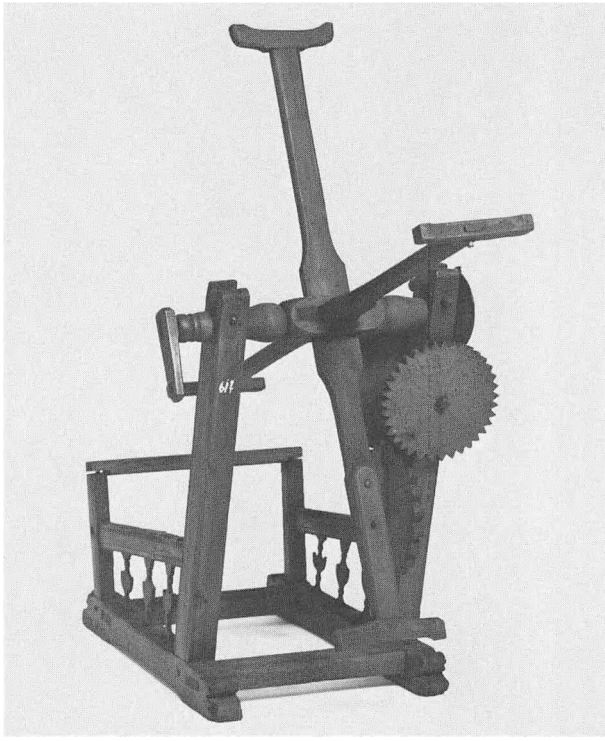

Talhaspe. Hjul med fire vinger. Den ene kan bøjes, når garnet skal tages af. To talskiver. Den mindre, som vender fremad på billedet, har 36 tænder, inddelt i 9 grupper på hver 4 tænder, mærket 11-22-33-44-55-66-77-88-99. Den anden talskive vender ind mod vingehjulet. Det har 20 tænder mærket fra 1 til 20. Det drejer en tap for hver fuld omdrejning af det lille hjul. Dette markeres med en metalfjeder, der smækker imod en træ-tap på det lille tandhjul. Omkredsen af hjulet målt til 183 cm. Inddeling efter 11-tælling kendes ikke fra andre hasper. Det er usikkert, om 36 tænder på det lille hjul dog tillader at anvende dusin-beregning.

Morslands Historiske Museum, Nykøbing, hvortil haspen er indkommet i 1904 med ejerens oplysning, at den er blevet betegnet kongestrångel (strångel jysk for haspe).
Nedergaard fot.

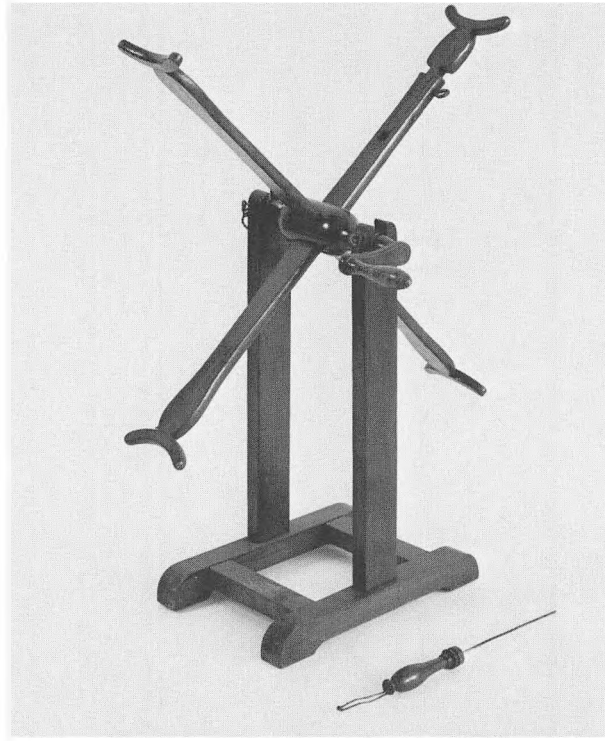

Garnhaspe. Hjul med fire vinger, hvoraf den ene er bøjelig. Hver af vingerne har tværstykke i den frie ende. Aksen hviler i et hak i hver af fodstykkets opstandere og er fæstnet med en metalbøjle i hver side. Når haspen er fuld, kan de to metalbøjler tages ud, og hjulet løftes af. Ved siden af haspen ligger en tenholder med drejet håndtag. Herpå sættes tenen fra spinderokken, når garnet skal haspes af. Armene på haspen er 30 cm lange. Har været anvendt i Nehammers farveri i Holbæk. Nationalmuseets 3. afd.
Niels Elswing fot.

dette hjul drejes det større én tak frem. Det har 20 tænder mærket med tallene fra 1-20. En beregning i snese er også velkendt andetsteds, blandt andet i Sverige, og har temmelig høj alder inden for linnedvævningen. Den er blandt andet benyttet i en tysk lærebog for vævning fra 1688.[88]

For fedstørrelsen er selve hjulets omkreds afgørende, og denne kan variere betydeligt. Garnhaspen fra Mors måler 183,38 cm, hvilket ret nøje svarer til fire alen, men i andre tilfæl-

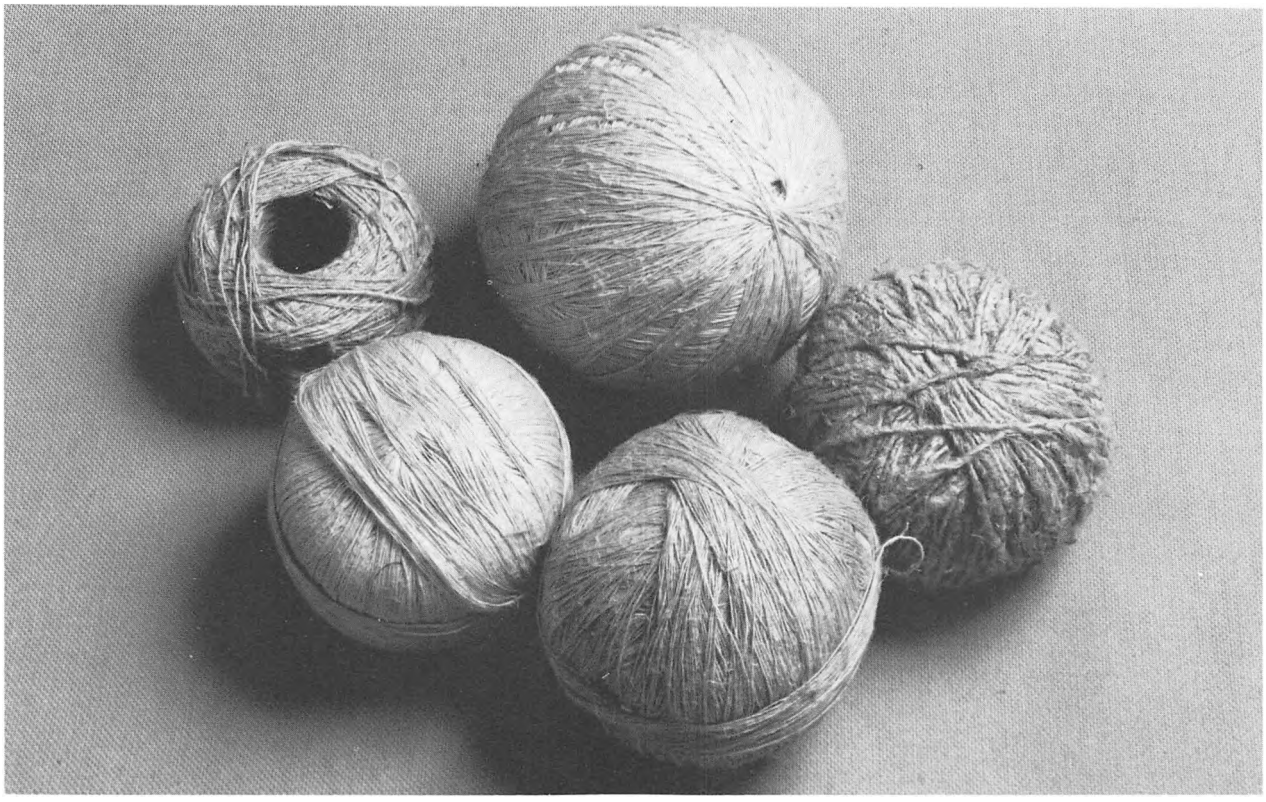

Nøgler af linnedgarn af forskellig kvalitet, fra fint hørgarn til skættefaldsblårgarn. Als. ca. 1940. Nationalmuseets 3. afd. Niels Elswing fot.

de kan omkredsen gå helt ned til 124 cm eller nå op til omkring 230 cm.

I den tyske lærebog for vævning er allerede for haspernes vedkommende skildret en betydelig forvirring, som i oversættelse kan gengives: »En sådan rigtig haspe skal holde fire fulde rigtige alen i omkredsen, så skal der også blive haspet rigtigt i fed eller bundter. Men her kommer en stor forvirring, for næsten enhver husmoder har sin særlige måde at haspe på, dog gælder det alt om, at man mener at kunne spinke og spare.«

Man forstår interessen fra fabrikanternes side for at opnå ensartethed netop på dette punkt. Haspningen blev forøvrigt anset for et ansvarsfuldt hverv, som husmoderen selv påtog sig og kun nødigt overlod til andre, for at tællingen ikke skulle blive forkert.

Tenen med det spundne garn blev ved afhaspningen i nogle tilfælde sat i en tenholder på selve spinderokken. I andre tilfælde fandtes en sådan på garnhaspen, eller der kunne benyttes en selvstændig tenstol. Til en af haspern e i Dansk Folkemuseum hører en ten med

Garnvinde med ruller. Foroven en ramme, hvori garnnøgler kan lægges fra. Udført af snedker Johannes Sønderlyng Christensen, Sdr. Harreslev ved Hjørring, død 1892, til hans hustru Mariane, som var væverske. Nationalmuseets 3. afd.
Niels Elswing fot.

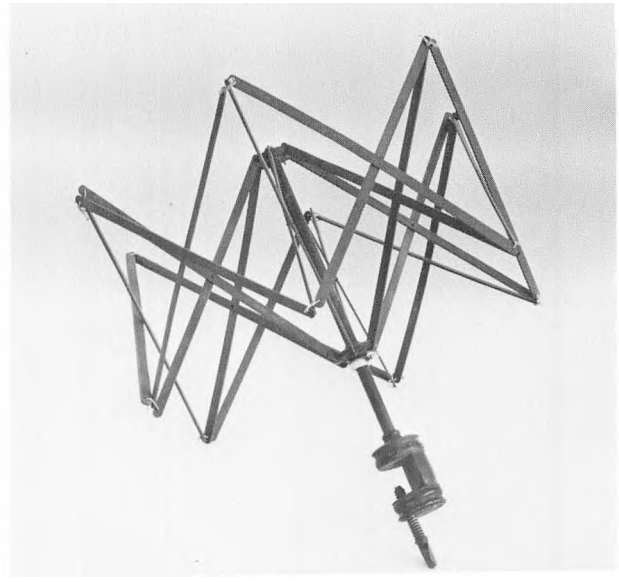

Garnvinde, som bærer garnet på 24 parvis korsstillede stave, der kan foldes sammen ved hjælp af en spændeskive på midterstaven. Denne er forneden forsynet med en skruetvinge, så redskabet kan sættes fast på en bordkant. I midten foroven en drejet skål, hvori garnnøglet kan lægges fra. Hører sammen med den totenede spinderok. Nationalmuseets 3. afd.
Niels Elswing fot.

drejet håndtag, således at en tenfuld ad gangen kan føres med hånden af den, som foretager afhaspningen.[89]

Især de hasper, som ikke har tælleindretning, kan ofte være udført sådan, at hjulet kan løftes af og i stedet sættes i vandret stilling, så redskabet kan benyttes også som garnvinde ved den senere oprulning af garnet i nøgler.

Oftere har man dog nok haft en garnvinde, som var særligt udformet til at holde garnet, mens det skulle vindes i nøgler. Afhaspningen i bundter med regelmæssig fedinddeling sikrede, at nøglerne kunne få ens størrelse, hvilket igen var hensigtsmæssigt for væveren, både når kæden skulle udmåles og til beregning af skudgarnets rækkeevne.[90]

Garnvinderne kan være af flere former.[91] Ældst af type forekommer de at være, som har fod af en naturgroet, trebenet gren, hvori der er sat en jerntap, som det fire- eller seksarmede vingehjul kan dreje omkring. Her såvel som på garnhaspen var det nødvendigt, at den ene af armene kunne bøjes, for at få garnet sat på.

Samme konstruktion kan være udført i drejerarbejde i frugttræ eller mahogni.

Som drejerarbejder udføres også de andre former for garnvinder, enten med to ruller fastgjort over hinanden på en fod, eller med krydsstillede par af stave i et sammenfoldeligt stel. Af disse er den førstnævnte beskrevet i »Rokkedrejerbogen« omkring 1740, den anden nævnt sammen med den bevarede totens rok, som er beskrevet tidligere, og som må antages at være fra omkring 1840.[92]

HENVISNINGER

77. Højrup 1956 spørgeliste 22.
78. Nyberg 1967 side 55 ff.
79. Kommerce-Kollegiet diverse nr. 393.
80. Rasmussen 1967 side 52.
81. Mangor 1782 side 64.
82. Mus. nr. IX/178, N 261.
83. Mus. nr. 551/1938.
84. Mus. nr. 90/1928, N 261 b.
85. Mus nr. 105/1934, N 261 c, samt mus. nr. 665/1937.
86. F.eks. mus. nr. 2692/1956, oprindelig fra Lyø, Svendborg amt.
87. Søndergaard 1934 side 25. Morslands historiske Museum nr. 61 f.
88. Krüger 1664/1688.
89. Mus. nr. 34/1911, N 267.
90. Fra Als har Dansk Folkemuseum et net med 17 garnnøgler af hørgarn af forskellige kvaliteter, mus. nr. 697/1942. For senere sammenligning med andre samlinger af nøgler kan en oversigt over vægten af disse have interesse, og den fordeler sig således:

a. skættefaldsblår, 180 gr.	
b. nøgle garn af skættefaldsblår	265 gr.
c.	245 gr.
d.	200 gr.
e.	290 gr.
f. nøgle garn af blår	250 gr.
g.	170 gr.
h.	140 gr.
i.	260 gr.
j. nøgle garn af hør groft spind	250 gr.
k. fint spind	315 gr.
l. fint spind	230 gr.
m. fint spind	240 gr.
n. fint spind	245 gr.
o. nøgle garn af hør blåfarvet groft spind	220 gr.
p. meget mørkt	230 gr
q. fint spind	290 gr.
r. net til nøgler, fileret af hjemmespundet hørgarn	

91. Højrup 1956 spørgeliste 22.
92. Riismøller 1972 side 61. Dansk Folkemuseum mus. nr. 2848/1956.

Særlig klart fremgår indflydelsen fra fabrik til husflid af de færdige, vævede stoffer. Af redegørelser fra 1800-årenes begyndelse, hvoraf nogle før er nævnt, forstår man, at forfatterne har kunnet konstatere en forandring inden for deres egen tid på karakteren af husflidsstoffer[93].

Om vævekyndigheden på landet har amtmand Buchwald i sin skrivelse af 1776 givet en interessant oplysning[94]: »Wadmelen væves her i Almindelighed kun 3-sillet, og højere strækker sig vore fleste Bondevæveres Videnskab ikke. En Wadmels Trøie varer dog i Almindelighed til daglig Brug eet helt Aar.« Trebindig kipervævning kan anses for en meget gammel stoftype. Vi ser for os bonden i sin kofte grå, som det kan hedde i folkevisernes sprog. Buchwalds udsagn vidner om, at de tekniske hjælpemidler og muligheder var begrænsede, selv når der var tale om landsbyvævere med nogen specialisering i håndværket.

Af den protokol fra mestrene i linnedvæverlauget i København, som er påbegyndt i 1750[95], fremgår, at ingen væver må bo på landet, uden den som væver vadmel, blår og hampelærreder. I anledning af denne bestemmelse har linnedvæverne i København åbenbart følt sig gået for nær, dels af væverne i Dragør, som ikke hørte til i lauget, dels af matroser, der vævede, og dels af landsbyvæverne.

I 1825 måtte oldermanden derfor indgive en ansøgning til kancelliet om at få håndhævet den første post i laugsartiklerne, så byens indbyggere skal lade deres drejl, lærreder og dynevår væve hos byens linnedvævere og ikke hos nogen andre. Indholdet af denne skrivelse understreges af, at der i samme periode fandt en del bødesager og klager over fuskere sted. Det kan tyde på, at der var ved at blive mærkbar konkurrence fra dygtige landsbyvævere.

Som mesterstykke i linnedvæverlauget i København blev f.eks. i 1821 fremlagt »et stykke Lerred 5/4 bredt 14 Alen langt vævet i et 13/00 Blad, et Stycke Dynewaar 5/4 bredt 14 Alen langt i et 950 Blad efter de kongl. givne Laugs Artiklers Indhold«. Blad er benævnelsen for vævekammen. Det er senere anført: »Samme Dag har han udskreven 2 Stk. 4 Delig Mynstere«, hvilket er drejlsmønstre, som det fremgår af sammenhængen. Nogen tid senere har en anden tegnet »2de Patroner til 6 Delige Dreils Mønstere«.

I 1840rne blev som svendestykker fremlagt »et Stykke Haandklæde vævet i Trækdreil i et 11 1/2 Blad 48 Alen langt«, og en anden gang »26 Alen ternet kipret Bomuldstøj 6/4 bredt vævet i et 1300 Redskab«. I 1853: »Et Stk. Bomulds Overdynewaar 27 Alen 5/4 bredt i et 1200 Redskab«.

Trækdrejl må forstås som vævet på en væv med trækanordning i stedet for sædvanlig skaftopbygning, og den var altså indrettet til drejlsvævning[96]. Når det er pointeret i svendeprøven, kan det være en følge af overvejelser, der er foregået i lauget, og som fremgår af et promemoria i 1829 fra oldermanden til

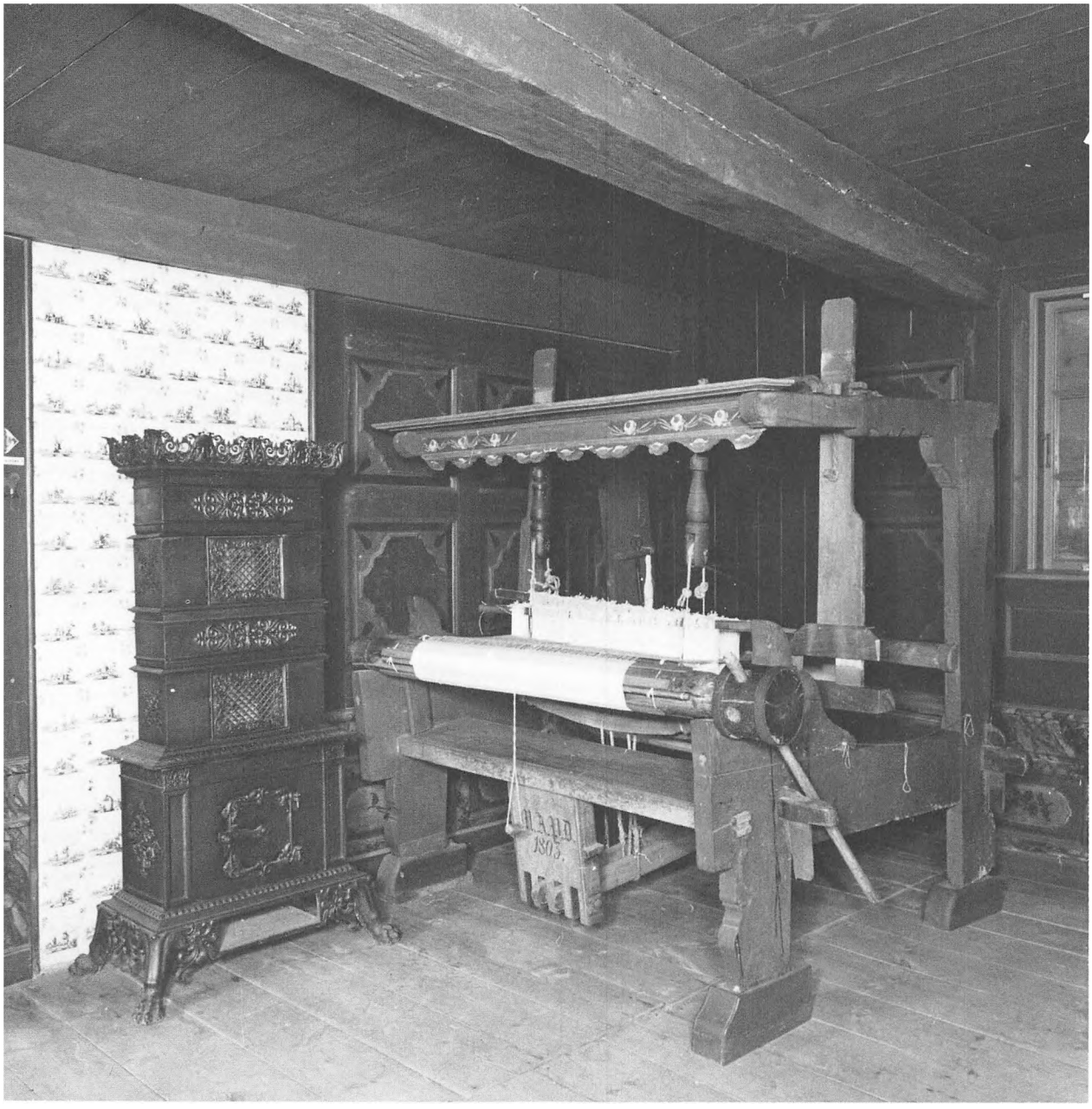

Væv med to svingler samt to store vipper, der forbinder de underste skafter parvis med to tramper. Således er væven særligt egnet til fremstilling af lærred.

Der er mulighed for indsætning af yderligere to tramper i beslaget bagtil i væven, hvorved den vil kunne sættes op med fire frit arbejdende skafter, som det ellers har været sædvane.

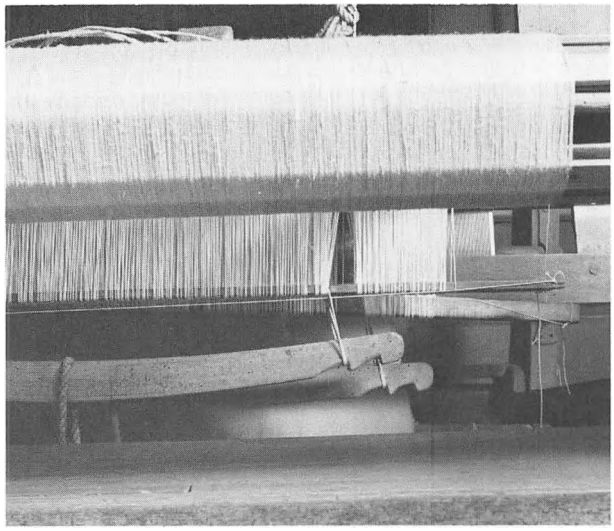

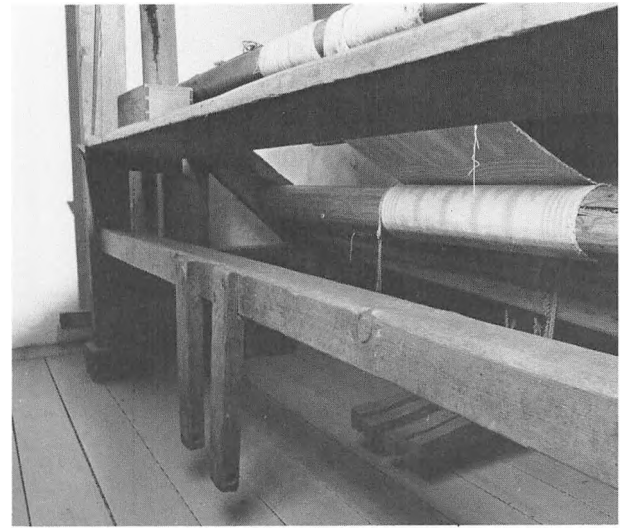

Bagbommen, som holder kæden i stræk, hviler i tildannede lejer i sidevangerne. Disse er muligvis beregnet til at anbringe en tyndere bagbom over den eksisterende, hvilket undertiden kunne behøves til særskilte mønstertråde. Bredden bagtil mellem sidevangerne er 152 cm. Mærket MAPD 1803.

Oplysninger om vævens herkomst savnes. Opsat med lærred i 1968 af væveren Hanne Sebbelov, Kastrup.

Amagermuseet, St. Magleby. Nationalmuseets 3. afd. billedsamling.
Niels Elswing fot.

Danske Kancelli med anmodning om ændring af bestemmelserne for mester- og svendestykker. De hidtil gældende forekom utidssvarende på grund af fabrikvæveriernes fremkomst og deraf følgende andre moder end før, ligesom dette var årsagen til, at redskaber og materialer anskaffet med henblik på de gammeldags prøver nu var forældede efter prøvens aflæggelse.

Fra 1830rne og fremefter kendes efterhånden et ikke ringe antal arbejdsbøger fra væ-vere på landet. De rummer anvisninger på opsætning til diverse stoffer samt ofte små prøver der, og regnskaber for leveringerne til vævernes kunder. Foruden dækketøj i komplicerede drejlsmønstre findes omtale af sengeophæng med kæde af hørgarn og skud af uld, hvortil de mønstre kan være omsat, som ken-

Trækvæv til drejl
Bagbommen hænger i to spændeskruer, der kan indstilles, så kæden – stoffets langsgående tråde – er i passende højde for væveren. Fem tramper er fastgjort bagtil, men der findes tillige mulighed for at anbringe dem fortil under sædet. Påbegyndt håndklædedrejl med kløvermotiv og afpassede borter. Kæden er af bomuld, skuddet af bleget hørgarn. Kæden er defekt. På sidevangen over bagbommen ses to børster, som har været brugt til at slette kæden, hvilket er at stryge den med melklister for at styrke holdbarheden under vævningen. Bredden ved bagbommen er 188 cm. Størst mulige vævebredde er 140 cm.

Væven har tilhørt Hans Christian Johansen, der fik svendebrev fra linnedvæveriet i Køng i 1844. Også hans søn A. Chr. Johansen blev væver og fortsatte virksomheden i Lille Elmue ved Fakse. Køge Museum.
Niels Elswing fot.

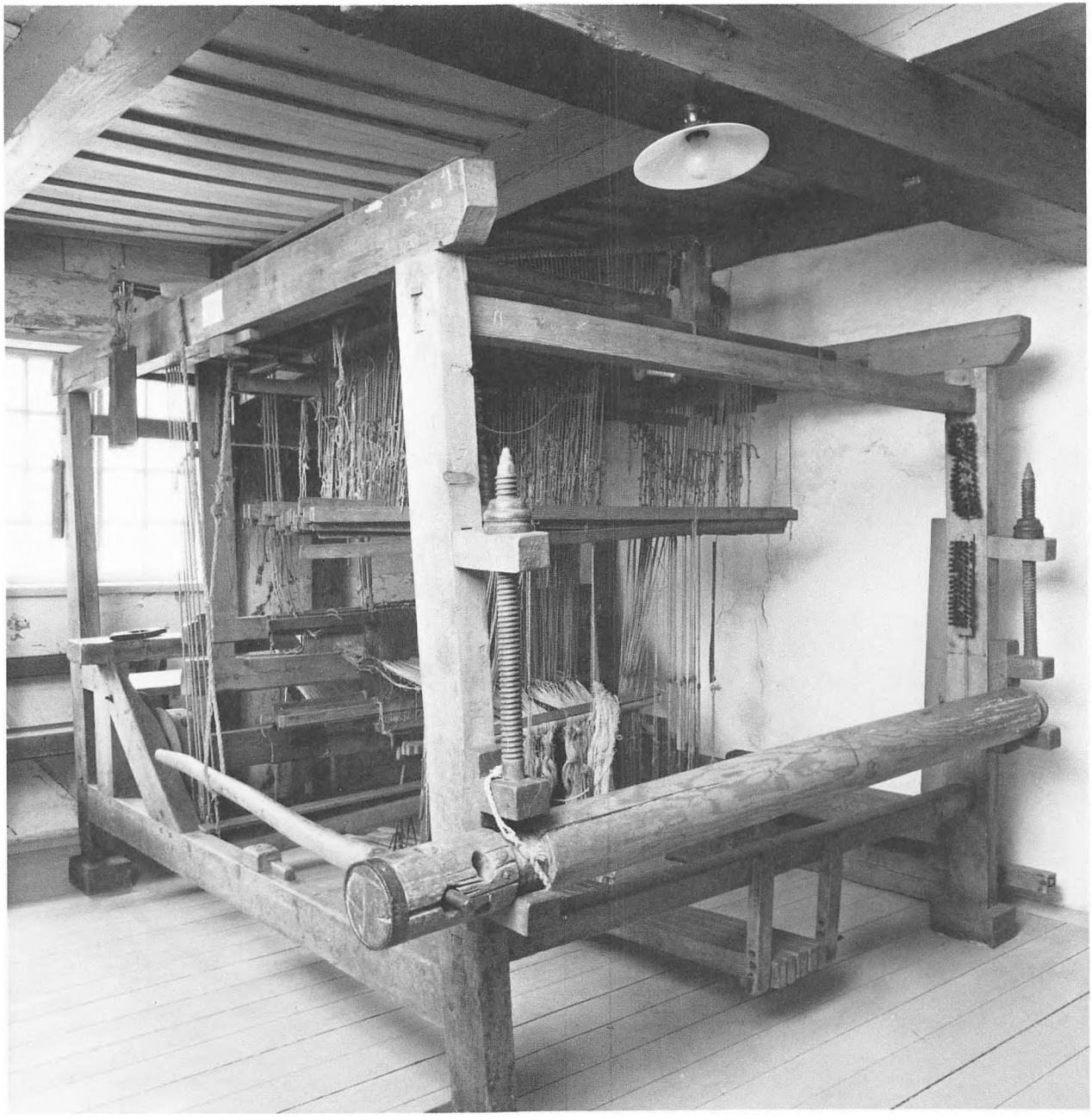

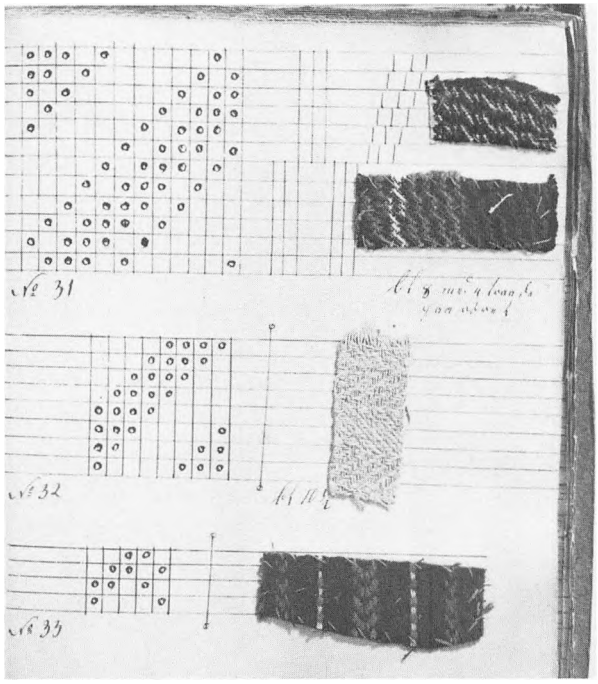

Blade af en arbejdsbog fra væver Niels Larsen, Lellinge på Stevns, ført i 1850erne. Bogen rummer prøver på mønstervævede hvergarnsstoffer til dragten, stribede dynetøjer og omhæng til sengen. Gennemgående krævet anvisningerne 10 skafter i væven. En skitse mellem opskrifterne angiver fordeling af skafterne på de to svingler. Væven har i hovedsagen været af samme art, som benyttes af den bornholmske husmandskone. Nationalmuseets 3. afd.
Niels Elswing fot.

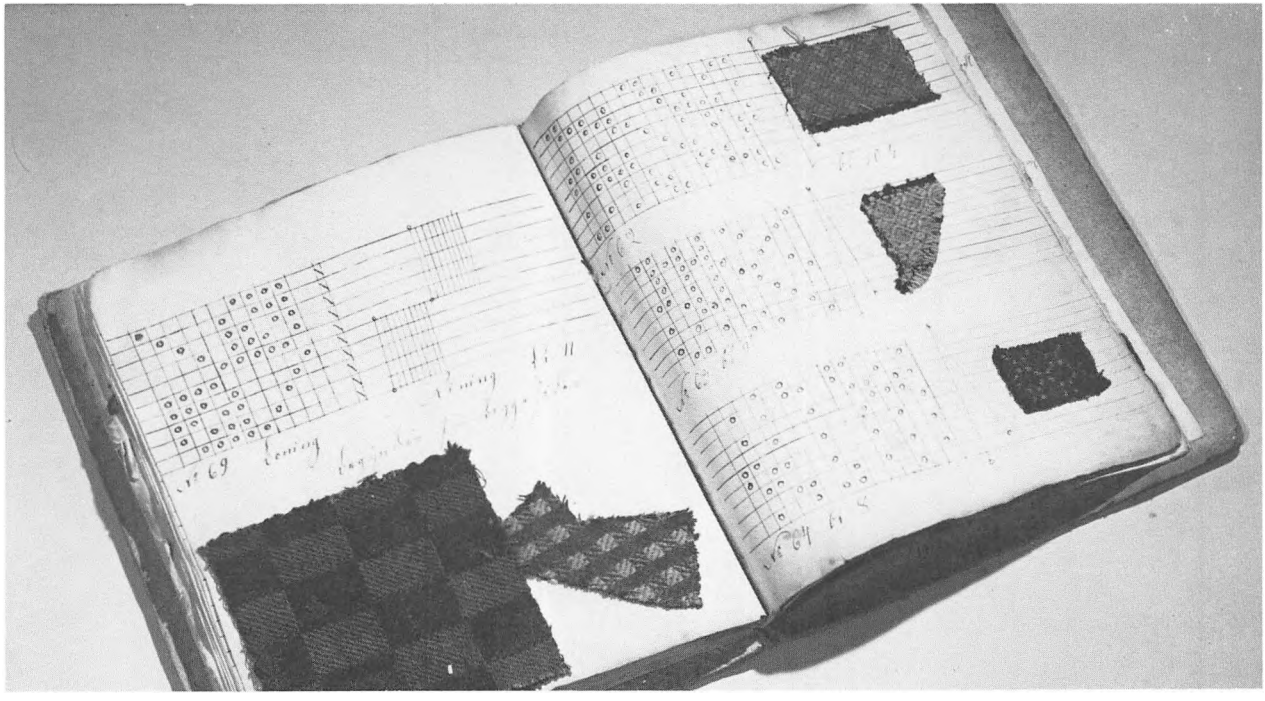

En husmandskone ved sin væv. Almindingen, Bornholm. I forgrunden af billedet ses hendes spinderok og garnvinde. Væven har begrænset skaftantal, som det har været mest almindeligt hos bondevæverne, uanset om de var mænd eller kvinder. Vævning har i reglen været udført på bestilling af husmænd eller -koner, som havde lært sig det. På Bornholm var det ofte kvinder, som vævede, og det blev brugt dels af øens befolkning, dels solgt til København. Nationalmuseets 3. afd. billedsamling.

des fra bordlinnedet. Dertil kommer stribede dynetøjer, dels helt af linned til underdyner, dels med uldent skud til overdyner. Til dragten kunne leveres hvergarnsstoffer med pletmønstre eller såkaldt drejlsmønstrede i mangeskaftede bindinger. De er udtryk for betydelig teknisk færdighed og gode redskaber.

Vævning blev for det meste besørget af håndværkere, der drev vævning med et husmandsbrug som binæring. Ved mange herregårde blev imidlertid ansat vævere, der vævede til herskabets brug, sen som kunne påtage sig arbejde for godsets beboere i den udstrækning, de kunne overkomme det for herskabets arbejde. En væver på det sjællandske gods »Rosendal« blev kaldt grevindevæveren og havde bolig i væverhuset i Lille Elmue på Stevns. Senere flyttede han til Braaby under Gisselfeld. Det var vist ikke enestående, at disse herregårdsvævere blev kaldt således[97]. Flere af de vævere, der er omtalt i kirkebogen for Køng, har oplyst, at de rejste til herregårdene rundtom, Gisselfeld, Bregentved, Lerchenborg med flere. Ligeså er det velkendt, at fynske herregårdsvævere kunne øve indflydelse på deres egns tekstilproduktion. Mange eksempler fremkom ved udstilling »Damask og drejl i fynsk eje« i 1968, hvoraf f.eks. væverne Chr. Pedersen i Hårby og Lars Clausen på Wedellsborg havde bevist deres indsats.[98]

HENVISNINGER

93. Se side 35.
94. Se side 11.
95. Mestrenes laugsprotokol, Kbh.s Stadsarkiv.
96. Becker, manuskript.
97. Optegnelse i Køge Museum. Her skal rettes en tak til museumsinspektør Gerd Neubert for henvisningen.
98. Oxenvad 1963 og 1964. Damask og drejl 1966.

Hjemmegjort eller købetøj?

På de bevarede bondedragter kan det ses, hvordan vævernes voksende dygtighed har givet sig til kende.[99] En samling kvindebuller fra Nordsjælland er forsøgsvis blevet opdelt efter deres snit henholdsvis svarende til moden i slutningen af 1700-årene og til den meget kortlivede empiremode, som begyndte at gøre sig gældende kort efter 1800. I modedragten er det kendt, at der samtidig med empiremoden fremkom mønstertrykte bomuldsstoffer i langt større målestok end hidtil. Mønstrene er ret små blomster eller pletter, og til forskel fra kat-

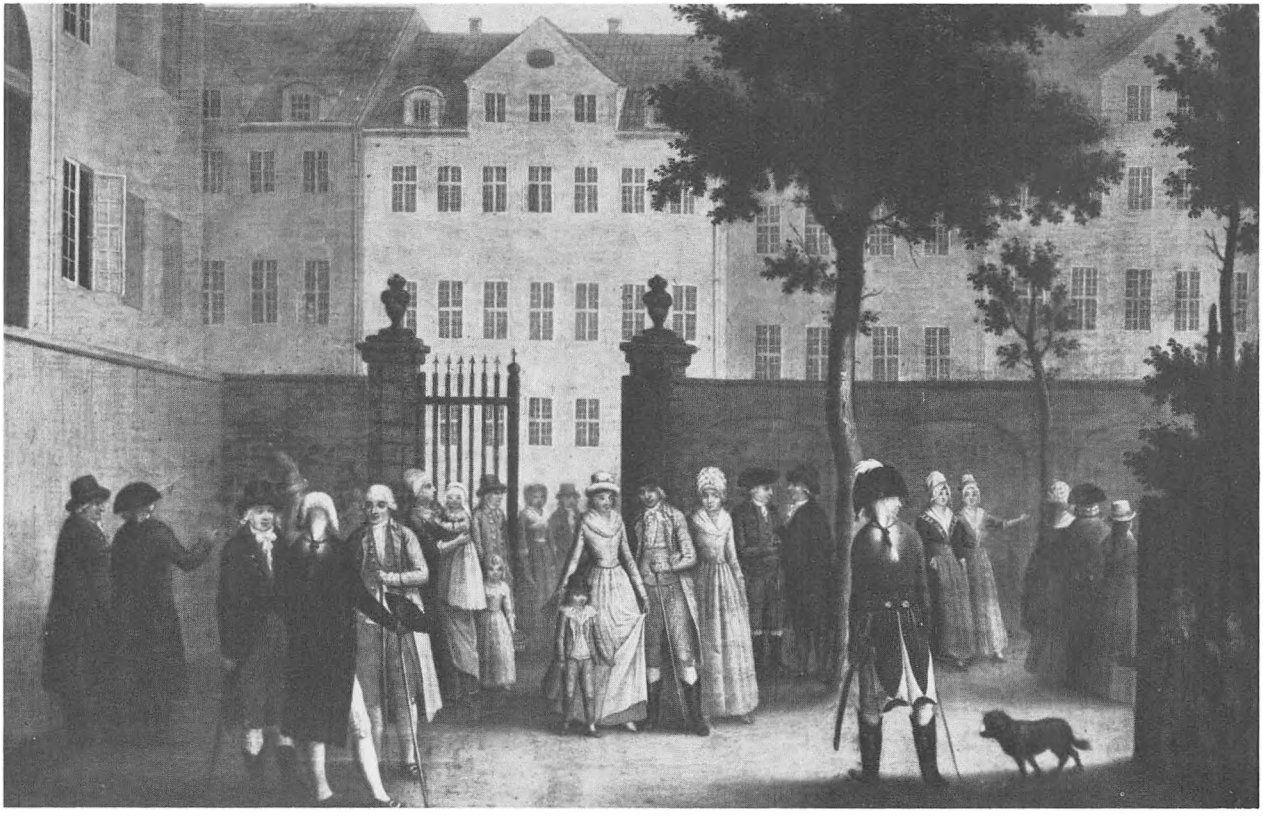

Folkeliv i Kongens have i København omkring 1780. Maleri af Jens Juel. Man fornemmer damernes kjoler af lette stoffer, som da begyndte at blive moderne, ligeså tørklæderne i halsen og hovedtøjerne. En lille pige sidder på armen hos tjenestepigen iført bondehue og vadmelsskørt. Kunsthistorisk pladearkiv fot.

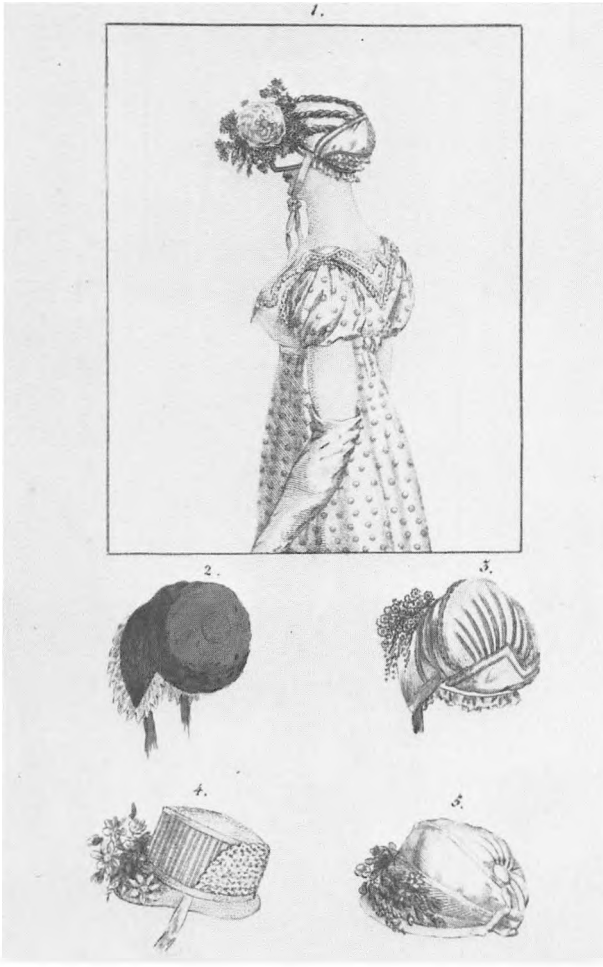

Modebillede fra 1809. Journal des Luxus und der Moden, udgivet i Weimar i Tyskland. I beskrivelsen af billedet fremhæves, at mønstret i kjolen hører til de nyeste modetræk. Bundfarven behøver ikke være hvid, men kan også være i forskellige klare farver. Nationalmuseets 3. afd. bibliotek.
Niels Elswing fot.

tuntrykkeri med klicheer blev stofferne nu trykt med valser, så de blev langt billigere at købe.

For bondebullernes vedkommende har der vist sig det overraskende, at den ældre gruppe var syet af mønstervævede købestoffer, hvorimod den yngre gruppe var af hvergarnsstoffer af den karakter, der i reglen opfattes som husflidsvarer. Mønstrene i denne gruppe kan være »urtepottetøj« eller »plettøj«. Det er sådanne stoffer, som genfindes i vævernes arbejdsbøger fra 1830rne og 1840rne. Det kunne tyde på, at landsbyvæverne med deres nye, gode redskaber har omsat modens trykte bomuldsstoffer til varer, der passede til bøndernes ønske om husflidsmæssigt tilvirkede stoffer. Men med de ærmetrøjer, der afløste bullerne, og som med deres store pufærmer svarer til moden i 1830rne og 1840rne, er købetøjerne igen overvejende.

Denne iagttagelse giver anledning til mange spørgsmål. Først med nærmere opklaring af byvævernes produktion og byfolks forbrug af udenlandske, industrielt tilvirkede stoffer, respektive af varer fra de hjemlige manufakturer eller fra byens vævere, vil disse spørgsmål kunne finde deres svar.

Nogle væsentlige træk ved udviklingen synes dog allerede at stå klart. Bønderne har ved at vælge de småmønstrede stoffer stræbt efter at følge moden. Når de dog både for samtidens betragtning og for eftertiden har gjort en temmelig umoderne figur, må det først og fremmest udledes af de hjemmegjorte stoffers tunge fald eller greb i forhold til de florlette stoffer, som var selve forudsætningen for modens ynde. Det kan vel ikke udelukkes, at bønderne har sat pris på den tyngde i stofferne, som de havde været vant til og som også var karakteristisk for de købetøjer, de havde benyttet sig af i den foregående periode. Det kan derfor formodes, at der ved fremkomsten af de festlige og kunstfærdigt forarbejdede hver-

Ærmeliv af grønt silkedamask, set fra ryggen. Snit fra slutningen af 1700-årene. Købestof. Stammer fra Varnæs ved Åbenrå. Privat eje. Nationalmuseets 3. afd. billedsamling.

Ærmeliv set fra ryggen. Snit fra slutningen af 1700-årene. Af kattun med brogede blomster på sort bund, glittet, så det har fået en silkelignende overflade. Købestof. Stammer fra Tistrup ved Ribe. Privat eje. Nationalmuseets 3. afd. billedsamling.

Snøreliv af taboret, set fra siden. Snit fra slutningen af 1700-årene. Taboret var et mønstervævet glittet uldstof, som blev importeret fra England. Det kan til en vis grad virke som silkebrokade, men er tungere og mere solidt. Blev anvendt temmelig meget i Danmark og findes ofte i bevarede snøreliv, skørter og mandstrøjer. Stammer fra Hjortø syd for Svendborg. Privat eje. Nationalmuseets 3. afd. billedsamling.
Niels Elswing fot.

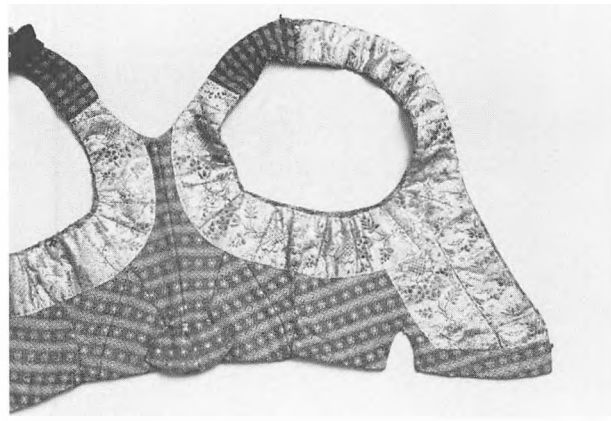

Bul af hvergarn, set fra ryggen, foldet ud så forkanten med silkebåndsbesætning også er synlig. Formentlig syet ca. 1820. Rødt og grønt stof med rød bund og grønne-gule mønsterstriber. Stoffet er hvergarn, som har kæde af hørgarn, i nogle tilfælde dog af bomuld, og skud af uldgarn. Kantet med brogede mønstervævede silkebånd. Båndene er købt, men stoffet i sig selv er af den slags, som kaldtes hjemmegjort, af hjemmetilvirkede garner og vævet af en landsbyvæver. Stammer fra Ørsted nord for Køge. Nationalmuseets 3. afd.
Niels Elswing fot.

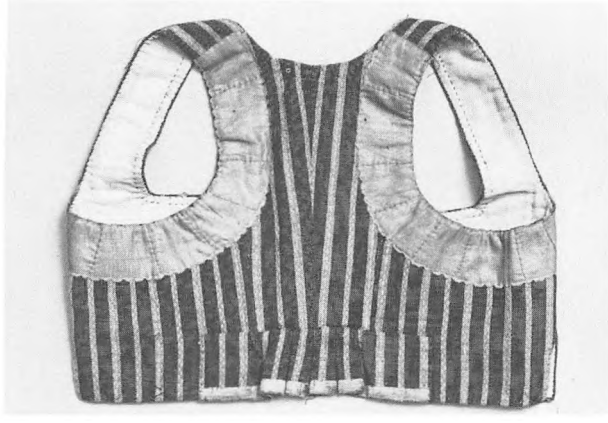

Bul af hvergarn, set fra ryggen. Snit fra ca. 1830. Stoffet er hjemmegjort. Kulørte striber på blåsort bund og besætning af vinrøde silkebånd, der er købt. Stammer fra Nordsjælland. Nationalmuseets 3. afd.
Niels Elswing fot.

Ærmeliv af hvergarn, set forfra. Snit fra ca. 1850. Hjemmegjort stof, rød bund med strøblomster i lysere rødt, med effekt af den blå hørkæde. Ærmerne kantet med købte velourbånd. Stammer fra Tokkerup ved Roskilde. Nationalmuseets 3. afd.
Niels Elswing fot.

Ærmeliv af sirts. Snit fra 1820rne. Sirts er et trykt og glittet bomuldsstof, købetøj. Grønt i bunden med mønster af brogede små blomster. På højre ærme rest af silkebåndsbesætning. Stammer fra Gerlev ved Slagelse. Privat eje. Nationalmuseets 3. afd. billedsamling.
Niels Elswing fot.

Ærmeliv set forfra. Snit fra ca. 1830. Af trykt kattun, sortblå bund med grønne strøblomster. Spor af lyseblå silkebånd langs hals- og ærmekanter. Købetøj. Stammer fra Obbekjær ved Ribe. Privat eje. Nationalmuseets 3. afd. billedsamling. Niels Elswing fot.

garns stoffer til bondedragten er foregået et interessant samspil mellem vævernes voksende færdigheder og forbedrede redskaber og på den anden side folks forventninger til stofkvaliteten.

Det må anses for givet, at bønderne bevidst har foretrukket de hjemmegjorte stoffer af kvalitetsmæssige grunde, for både i den foregående og i den umiddelbart følgende periode har de på lige fod med landets øvrige indbyggere gjort brug af købestoffer, og det ville de næppe heller have undladt i den tid, som skulle blive glansperioden for de hjemmegjorte dragtstoffer, hvis de havde foretrukket det, der fandtes at købe.

Særpræget for de hjemmegjorte hvergarnsstoffer i bondedragterne er, at stofferne er forskellige fra egn til egn. Disse lokalpræg i den folkelige vævning må skyldes forskelle i påvirkningen fra de første fremvoksende linnedfabrikker og ligeså i folks vilje og evne til at modtage den forbedrede teknik, som udfoldedes dér.[100]

Ikke mindst fra Sjælland kendes de særprægede hvergarnstøjer. Det sjællandske urtepottetøj kan genfindes i Salling på Viborg-kanten. I Salling drev man i stor stil linnedvævning til salg. Det er vel ikke for dristigt at se en forbindelse til linnedvæveruddannelsen i Køng, hvor væverne kan have fået deres mønstre. Man bør i den forbindelse ikke glemme, at Niels Ryberg selv var født i Salling. Det kan have gjort sit til, at unge karle derfra fandt på at rejse til Køng for at lade sig uddanne i væveriet. Som tidligere nævnt lader der sig ikke påvise nogen personlig kontakt mellem de sønderjyske hørdyrkningsområder og Køng, og det kan derfor være tankevækkende at erindre, at der heller ikke i de sønderjyske dragter forekommer hjemmegjorte stoffer af tilsvarende karakter som de østdanske. Til forklaring af dragtens geografi vil linnedvævningens udvikling åbenbart være en værdifuld hjælp.

Det kan lade til, at moden tidligst har gjort en ende på hjemmegjorte stoffer til klædedragten. Det blev blot i én enkelt generation, at dragten på landet var præget af disse specielle varer. Fra henimod eller omkring midten af 1800-årene kan man kun undtagelsesvis regne med tilvirkning af den type stoffer. Efter den tid har hjemmetilvirkningen af dragtstoffer indskrænket sig til lærred til undertøj samt vadmel til mandstøj, kvindeskørter og overtøj.

Om maskinernes fremkomst taler det, at linnedvæverne i København i 1845 modtog en ordre på levering af 20000 alen skjortelærred til hæren, hvilket skulle væves efter kontrakt af hørgarn nr. 22 og blårgarn nr. 14, hørgarn nr. 20 og blårgarn nr. 16, og alt af dansk maskinspundet garn. Da var det lykkedes at konstruere spindemaskiner til hørgarn.

I løbet af 1830rne og 1840rne er maskinerne slået igennem og har gjort tøjproduktionen så billig, at hjemmetilvirkningen måtte blive overflødig. Dampkraften blev af afgørende betydning, både til drift af maskinerne og til dampskibe, som uhørt billigt kunne bringe bomulden til Europa. Dette allerede forlængst så eftertragtede materiale kunne nu for alvor tages i brug af folk i almindelighed.

Det kan i denne forbindelse i korthed berøres, at ikke så få af de stribede hvergarnsstoffer fra Sydsjælland, som må henføres til 1840rne har kæde af bomuldsgarn. Dog har bomulden ikke så tidligt fået overtaget i Danmark, som det kan lade til at være sket i de skånske lands-

dele.[101] Der findes fra bondehjem meget linned af bomuldslærred. Trods alt har bestræbelserne i Danmark for at stimulere den hjemlige høravl åbenbart gjort så megen virkning, at hørlærred har holdt sig i brug længere end på den anden side af Øresund.

HENVISNINGER

99. Andersen 1960.
100. Andersen og Budde-Lund 1941.

Ved det omtalte forsøg benyttedes samtlige buller fra Nordsjælland i Dansk Folkemuseums samling. Erfaringsmæssigt har det vist sig, at buller til kvindedragten samt veste til mandsdragten er udført særlig pynteligt i forhold til de øvrige klædningsstykker, og at dette gælder uden hensyn til tidspunktet for deres tilvirkning.
101. Ehrnberg 1974 side 61.

Denne opfattelse støttes for alle de skånske landsdeles vedkommende af de samlinger, som findes i Dansk Folkemuseum.

Linned til bord og seng

Rokkedrejerfaget trivedes i fuld blomstring på landet endnu i 1860erne og ind i 1870erne. Folk kastede sig over tilvirkningen af lagner, skjorter og særke, dyner, duge og håndklæder, altsammen til udstyr til børnene. Skønt udstyr alle dage har været almindeligt, kan det forekomme, som det nu blev stadig mere eftertragtet at kunne gøre det både smukt og omfangsrigt. Dækketøjet er blevet anvendt i mange hjem sidenhen. Sengetøjet og kroplinnedet løb tiden derimod hurtigere fra. De unge, som fik det med sig til deres nystiftede hjem, lod meget af det ligge og anskaffede maskinfremstillede bomuldsvarer til daglig. Den knaphed på varer, som indtraf under de to verdenskrige, gjorde det nødvendigt at tage noget af lagrene i brug. Men stadig findes der hjem med meget ubrugt i behold.

Den voksende lærredsproduktion gav sig i 1820rne udslag ved, at der i Randers, Vejle og Odense, de områder med den største salgsproduktion af hørlærred, oprettedes lærredshal-

Soveværelset i dukkehuset Villa Olga, udført 1884 af det københavnske møbelfirma C.B. Hansen. Værelset er udstyret med den rigdom af linned, som blev kendetegnende i slutningen af 1800-årene. Nationalmuseets 3. afd.
Niels Elswing fot.

ler.[102] Formålet med dem var, at lærreder kunne indleveres og modtage et stempel, som betegnede stykkernes finhed, bredde og længde. I salgsøjemed var det hensigtsmæssigt, at kunderne kunne vide besked med et givet stykkes kvalitet, og at stykkerne var så ensartede som muligt. Af bekendtgørelsen fra 1829[103] om oprettelsen af lærredshallen i Vejle fremgår, at hallingen foregik på byens rådhus hver lørdag. Om præmier, og om krav til lærredernes beskaffenhed for at kunne blive stemplede, kunne man få anvisninger hos herredsfogederne. Medlemmer af halle-kommissionen var blandt andet farver Dalgas og væver Høegh, som begge også på anden vis havde arbejdet på forbedring af lærredsproduktionen.[104] Længe holdt disse institutioner sig ikke i drift. De skal først og fremmest ses som udtryk for den intense virksomhed, som foregik for på alle måder at forøge og forbedre dansk hør- og linnedproduktion.

For dækketøjets vedkommende mærkes vel først og fremmest denne sidste hektiske blomstring af husfliden. Fra tiden før cirka 1800 findes knapt noget bevaret, skønt det vides fra skifteregistreringerne, at både drejls- og bygkornsduge har været i brug blandt bønderne, men beholdningen af linned synes stigende i løbet af 1800-årene, og fra 1840rne og lidt senere kendes ikke så få hellinnede duge i fineste forarbejdning med påsyede navnetræk og årstal. Mønstrene er fortsat enten ægte drejler eller gåseøje- eller bygkornsvævninger, såkaldte halvdrejler eller allemandsdrejler, hvis mønstre er hentet fra de ægte drejlsvævninger. Disse har deres særkende ved, at mønstringen fremkommer ved felter skiftende i kæde- og skudeffekt.

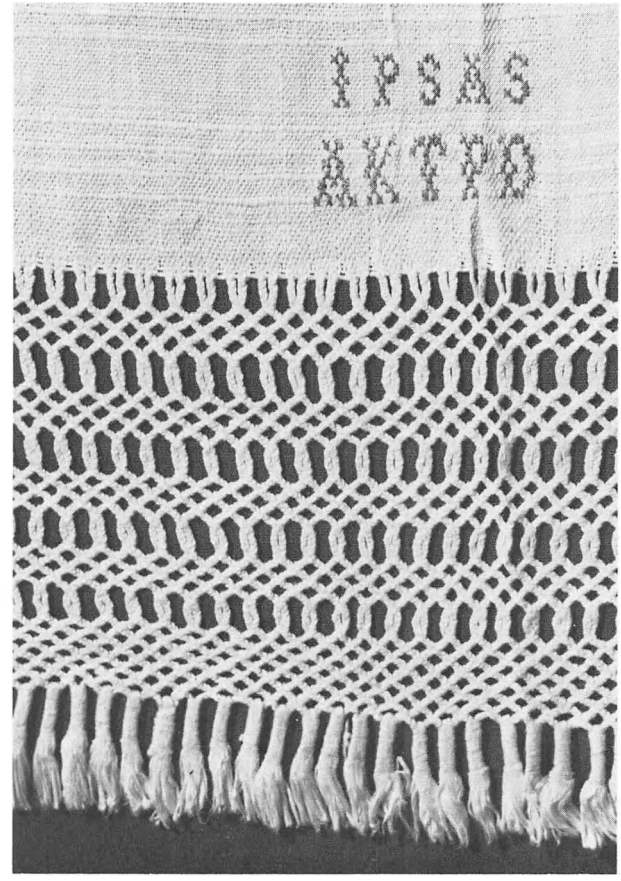

Dug af hørlærred med indvævede tykkere tråde, der danner borter. Nogle steder blev et sådant stof kaldt kørigor. Det var almindeligt til duge på landet. Broderet navn IPSAS AKTPD, som betegner mand og hustru. Hendes navn var Ane Kathrine Pedersdatter, bondekone fra Lyø. De frie ender af kædetrådene er flettet til en frynse, såkaldt trendfletning. Dugen antages at være fra ca. 1790. Privat eje. Nationalmuseets 3. afd. billedsamling.
Niels Elswing fot.

Dug af hvid hør i drejlsvævning. Broderet navn MND samt årstallet 1702. Stammer fra Bøjden på Horne ved Fåborg. Privat eje. Nationalmuseets 3. afd. billedsamling.
Niels Elswing fot.

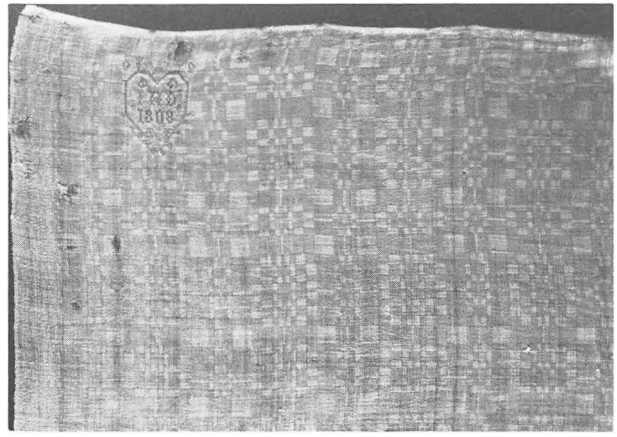

Hjørne af dug af hvid hør i drejlsvævning. 240 cm lang. På bredden sammensyet af to stofbredder, hver 73 cm, som var den sædvanlige vævebredde, der kunne ydes på landsbyvævernes væve. Vævet bort langs yderkanterne. I hjørnet mærket med broderet hjerte og bogstaverne IHS samt årstallet 1808. Stammer fra Lyderslev på Stevns. Privat eje. Nationalmuseets 3. afd. billedsamling.
Niels Elswing fot.

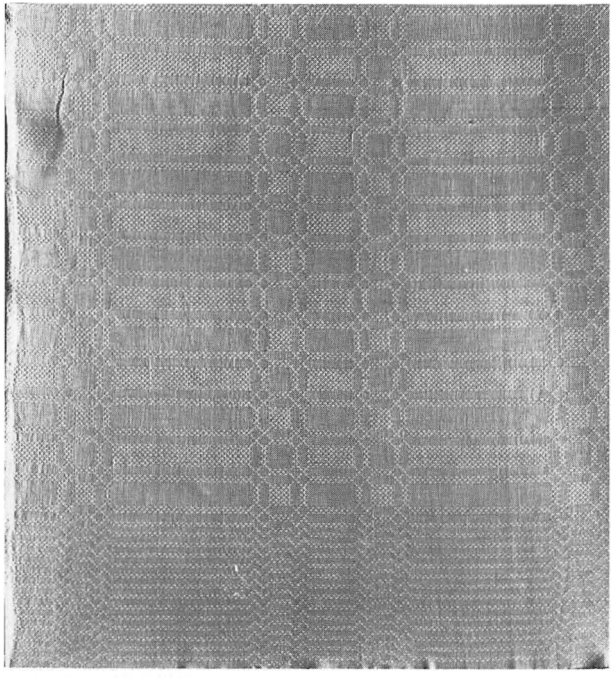

Hjørne af dug af hvid hør, i bygkornsvævning. Vævet bort. Dugen formodes at være tilvirket ca. 1820. Stammer fra Elmelunde, Møn. Privat eje. Nationalmuseets 3. afd. billedsamling.
Niels Elswing fot.

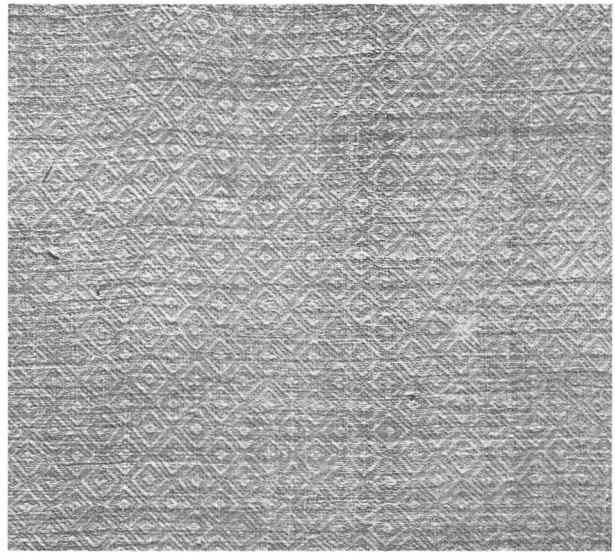

Udsnit af dug af hvid hør i gåseøjekipper. Dugen formodes at stamme fra begyndelsen af 1800-årene. Stammer fra Glænø ved Skelskør. Privat eje. Nationalmuseets 3. afd. billedsamling.
Niels Elswing fot.

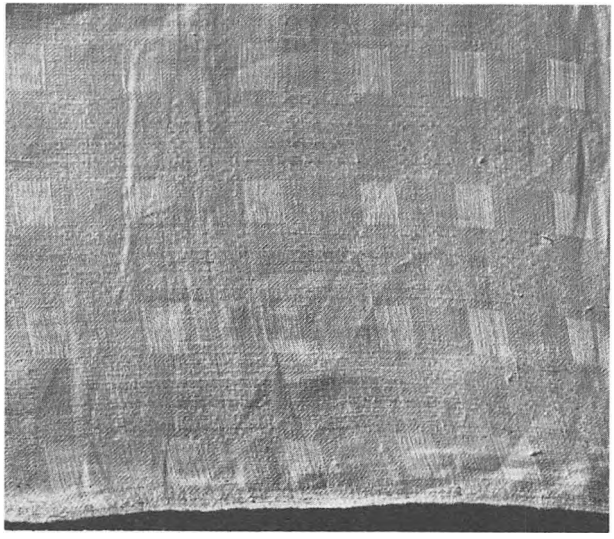

Hjørne af dug af hvid hør med gåseøjemønster og ruder i drejlsvævning. I hjørnerne kvaster af hørgarnet. Skal have hørt til brudeudstyr 1847. Stammer fra Marbjerg ved Roskilde. Nationalmuseets 3. afd.
Niels Elswing fot.

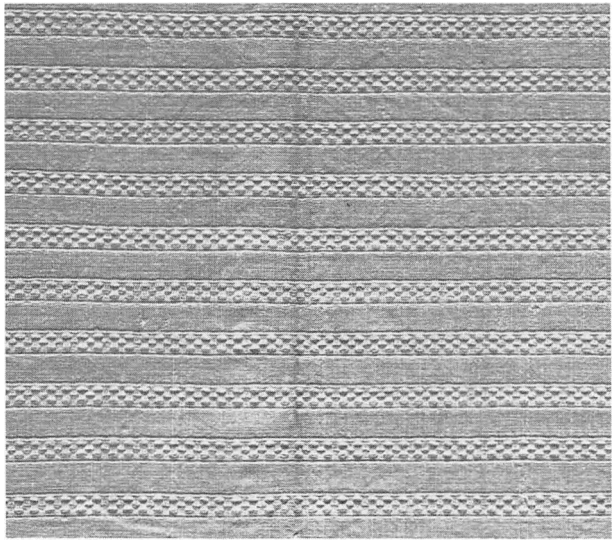

Udsnit af dug af hvid hør i hørlærred med striber i gåseøjevævning. Fra ca. 1870. Stammer fra Ramløse ved Frederiksværk. Privat eje. Nationalmuseets 3. afd. billedsamling.
Niels Elswing fot.

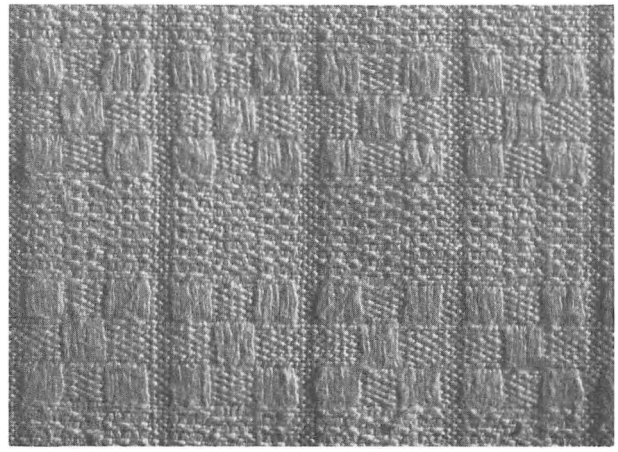

Udsnit af dug af hvid hør i firbindig vævning, såkaldt allemandsdrejl. Broderet navn ACC, som betegner Anna Cathrine Christensen, født 1863. Stammer fra Hagenbjerg på Als. Vævet ca. 1888. Nationalmuseets 3. afd.
Niels Elswing fot.

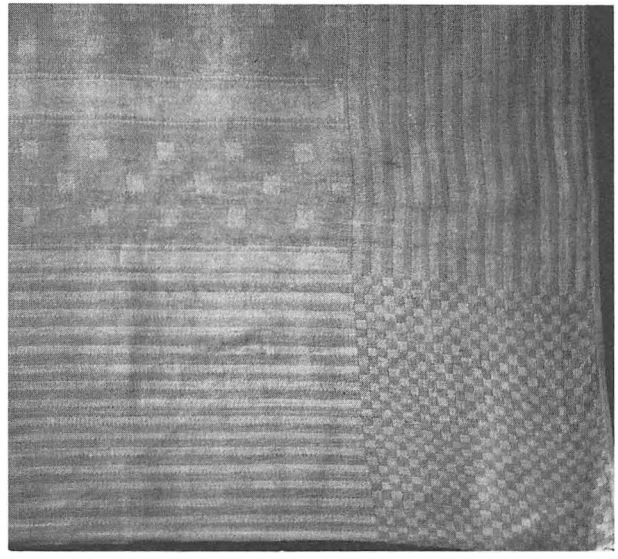

Hjørne af drejlsdug. Dugen er til seks personer med tilhørende servietter. Alle dele er mærket med broderet HS, som betegner Henning Schroll, født på hørberedningsanstalten Lykkenssæde ved Brahetrolleborg i 1838, død 1915. Han var barnebarn af grundlæggeren af Lykkenssæde og bar samme navn. Nationalmuseets 3. afd.
Niels Elswing fot.

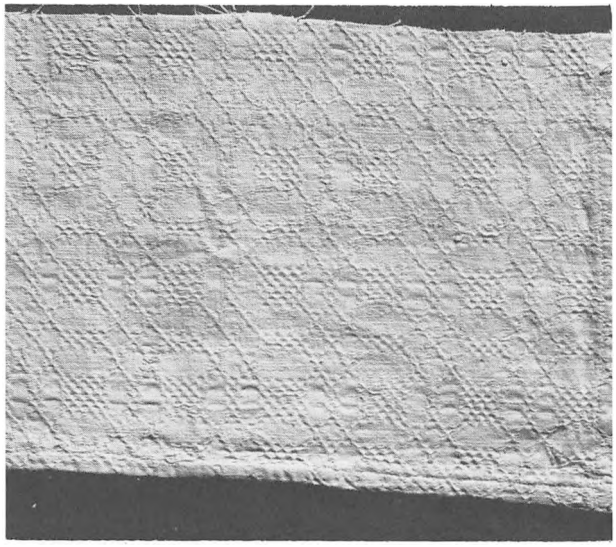

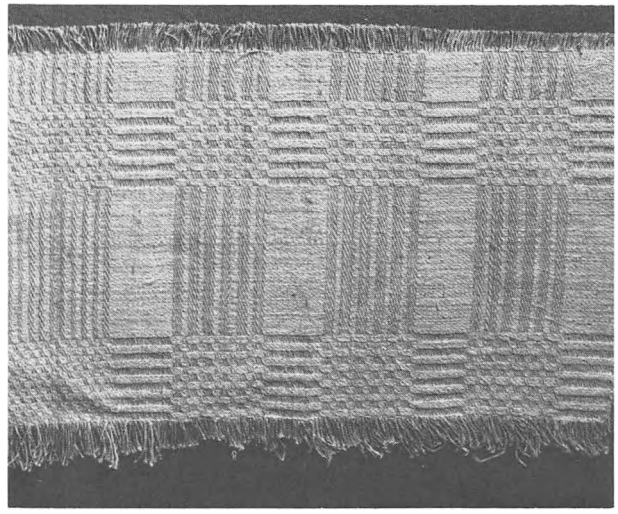

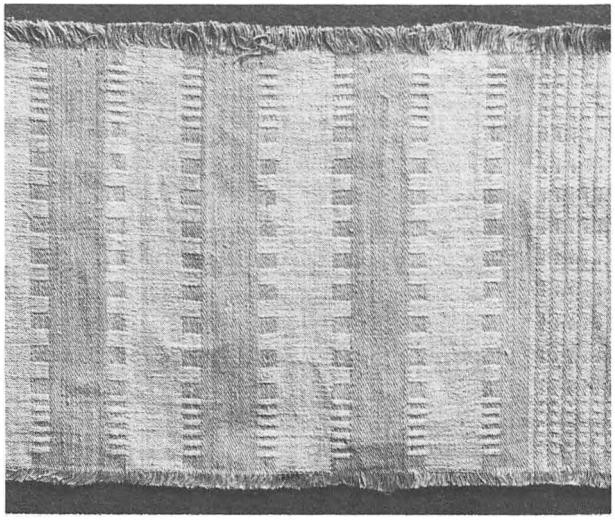

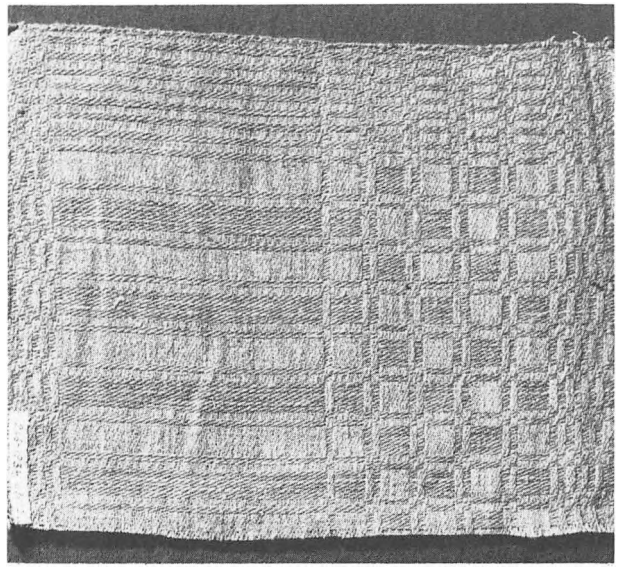

Fire prøver af linned til duge. De tre er i drejlsvævning og én i bygkorn. Vævet af Hans Kehlet i Tvilde ved Ribe, død ca. 1910 70 år gammel. Nationalmuseets 3. afd.
Niels Elswing fot.

Hjørne af kippervævet håndklæde. Broderet HS 78, som betegner Henning Schroll, født på Lykkenssæde 1838, samt formentlig tilvirkningsåret 1878. Nationalmuseets 3. afd.
Niels Elswing fot.

Hjørne af drejlsvævet serviet. Broderet navn HS samt 24, som betegner Henning Schroll, født på Lykkenssæde 1838, og at servietten hører til et sæt på ialt 24 stykker. Nationalmuseets 3. afd.
Niels Elswing fot.

Omend der teknisk ikke egentlig er nogen forskel fra egn til egn på disse halvdrejler, har der dog ved udstillinger på Haderslev-Åbenrå-egnen vist sig en særlig rigdom af duge og håndklæder, som desuden er iøjnefaldende ved den store variation i mønstre.[105] I Sønderjylland foregik vævningen vel i højere grad i hjemmene, end tilfældet var andetsteds, og man kan der have ønsket at skaffe sig fint mønstret dækketøj, men måtte holde sig til de muligheder, der forelå ved at foretage en enklere opbinding af væven.

Som eksempler på dækketøj af den art, som er karakteristisk i vævernes arbejdsbøger omkring midten af 1800-årene, og som udtryk for tidens ypperste af det, der kan betegnes husflid, skal til slut nævnes det udstyr af duge, servietter og håndklæder, som kendes fra familien Schroll på høravlingsinstituttet Lykkenssæde.[106] Af en folkedug findes kun en lille prøve, der viser et stykke bomuldslærred med indslåede borter af tykkere tråde. Det øvrige er duge, servietter og håndklæder, enten i damask- eller drejlsmønstre, der fremhæver hørrens særegne glans.

HENVISNINGER

102. Rawert 1844.
103. Danmarks folkelige Broderier, Gamle østjyske håndarbejder, indledning.
104. Dalgas 1826 side 112 ff.
105. Danmarks folkelige Broderier, teksthæfte 1969, indledning.
106. Nationalmuseets Arbejdsmark 1967, Glimt.

Husflid, mode, kvalitet

Fra 1730rne satte regeringen i Danmark for alvor ind på en fabriksmæssig tilvirkning af linnedvarer for at tilfredsstille landets forbrug af disse eftertragtede stoffer, et forbrug, der følte tes tyngende for landets økonomi. En væsentlig forudsætning for at dette kunne komme i gang var det, at garnet blev skaffet tilveje i tilstrækkeligt omfang, hvilket i mangel af maskiner måtte ske gennem spinding blandt folk uden for fabrikkerne.

Det var ingen ganske ny fremgangsmåde for statsmagten. Allerede i Tugt- og Børnehuset, som blev oprettet af Christian 4. i 1605, blev garn til vævningen skaffet ved spindearbejde fra spindekoner i byerne eller fra bondekoner. Det er afgørende for den følgende udvikling af arbejdet med linnedtilvirkning i Danmark at bemærke denne specialisering, som allerede da gjorde sig gældende, både med hensyn til spinding og vævning. Hørberedning var en vanskelig håndtering.

Dertil kommer, at der i hvert fald i den første del af 1700-årene kan mærkes en betydelig købelyst blandt befolkningen. Tøjforbruget er i ikke ringe omfang blevet dækket ved indkøb, og i 1770erne kan det konstateres, at hjemmetilvirkningen af stoffer var i mærkbar tilbagegang.

Gennem spindeskoler og statsligt understøttede manufakturer med læreanstalter blev der siden slutningen af 1700-årene uddannet vævere og hørheglere. Disse medvirkede i deres hjemegne til, at befolkningen fik oplysning om forbedringer i arbejdsmåden. Derigennem udvikledes forståelsen for kvalitet. Hjemmearbejdet med hørren blev ikke mere blot betinget af nødvendighed, men synes i stigende grad præget af trangen til at frembringe noget smukkere end fabrikkerne formåede.

Som følge af Napoleonskrigene i årtierne omkring 1800 udviklede de økonomiske forhold sig således, at bønderne kunne se deres fordel ved at få indtægter til støtte for landbruget.

De statslige bestræbelser gennem mere end et århundrede tilsigtede at udbygge husfliden, idet dette begreb fik en mere begrænset betydning. Det havde hidtil betegnet hjemmeforarbejdning først og fremmest til eget forbrug, men med salg af en eventuel overskudsproduktion. Men det blev efterhånden brugt til at betegne hjemmearbejde i snæver sammenhæng med fabriksmæssig virksomhed, så arbejdet kun blev et enkelt led i den samlede proces, og de færdige varer blev afsat til fremmede.

I denne nye betydning fik husflid kun ringe fremgang i Danmark. De statsligt understøttede linnedvæverier måtte konkurrere med udenlandske importvarer, og foruden de fine hørkvaliteter kom flere og flere bomuldsvarer efterhånden på markedet. Disse havde store fordele. De lod sig forholdsvis tidligt forarbejde ved maskinkraft, var lette at vaske og behandle, og kunne udsmykkes med stoftryk eller farvning, hvilket hørren vanskeligt kunne.

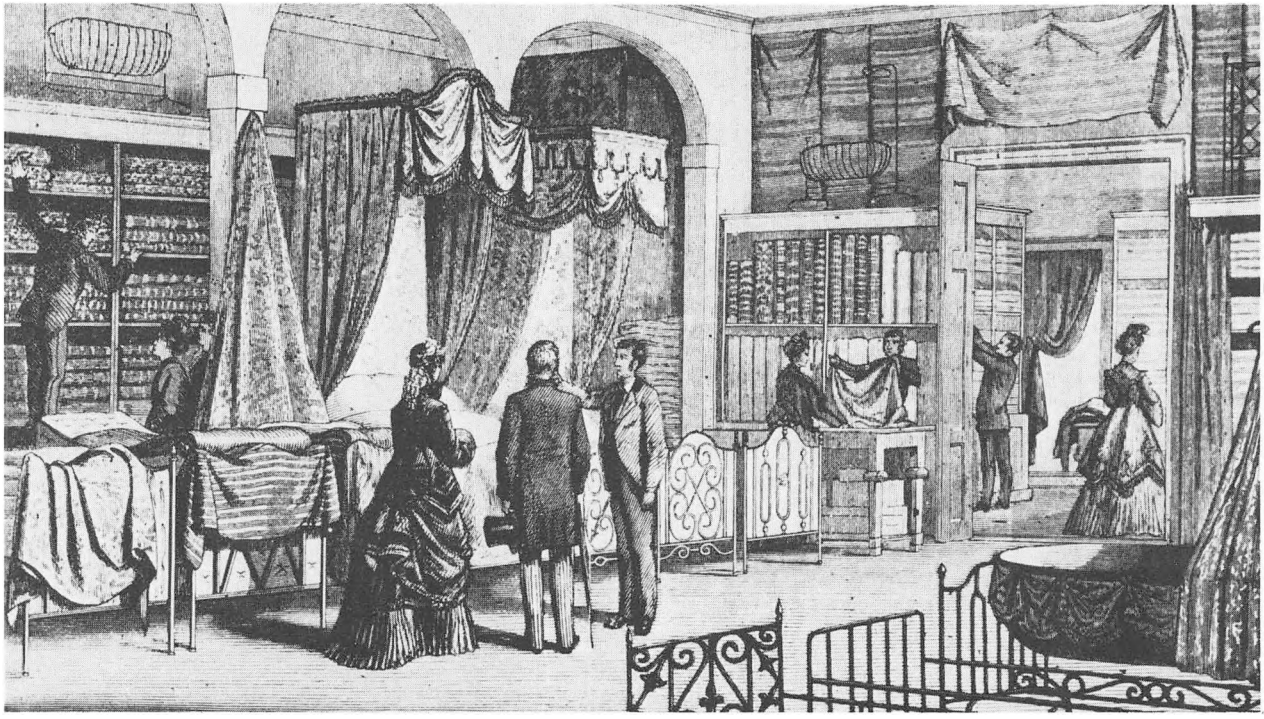

Annonce fra Magasin du Nord omkring 1880. Billedet gengiver afdelingen for sengeudstyr og hvidevarer. Over døren hænger et stykke afpasset dynestof. Sådanne varer blev blandt andet leveret fra bornholmske væversker. Magasin du Nords arkiv.

Hjemmeforarbejdningen i sin mere traditionelle udformning blev til gengæld taget op med fornyet kraft. For en del tog den nye produktion sigte på salg, og i Østjylland og på Fyn blev der tilløb til en industri med lærredshaller til præmiering af varerne, omend på ingen måde af tilsvarende omfang, som det fandtes i de europæiske egne med tradition for linnedindustri i stort format.

Først og fremmest kom husflidsbestræbelserne til at sætte sig spor i den linnedtilvirkning, som skete blandt bønderne til eget forbrug. Det er disse varer, som i dag i særlig grad vækker beundring blandt private eller i vore museer. Med en vis trods imod modens strømninger holdt bønderne fortsat efterspørgslen vedlige hos deres lokale vævere. Det skete, indtil maskiner og indførelsen af dampkraft henimod midten af 1800-årene for alvor gjorde det store arbejde med hørberedningen økonomisk.

I den sidste tid synes bøndernes efterspørgsel endda at have stimuleret væverne til at tillempe deres produktion, så den kunne modsvare de fabriksfremstillede modevarer. Dog holdt tilvirkningen af de mindre modebetonede linnedvarer til bord og seng sig længere end dragtstofferne.

Den husflid, som i 1770erne kunne tegne til at ophøre, nåede således at sætte sin rigeste blomst, netop som maskinerne gjorde den overflødig.

Litteraturfortegnelse

Aagaard, Knud, Beskrivelse over Tørning Lehn. Et Bidrag til Kundskab om Hertugdømmet Slesvig, Kbh. 1815.

Fæstebonde i Nørre Tulstrup Christen Andersens dagbog 1786-97, udgivet af Landbohistorisk Selskab ved Jens Holmgaard, Kbh. 1969.

Andersen, Ellen, Danske bønders klædedragt, Kbh. 1960.

Andersen, Ellen og Elisabeth Budde-Lund, Folkelig Vævning i Danmark, Kbh. 1941.

Andersen, Poul, Vævning. Redegørelse og spørgsmål, Danske Folkemål, Kbh. 1955, side 1-39.

Anderson (Sandklef), Albert, Linkultur i Halland, Göteborg 1928.

Bagge, H. og Asger Larsen, Dyrkning af Industriplanter, udgivet af Det kgl. danske Landhusholdningsselskab, Kbh. 1942, side 13-48.

Bang, Nina Ellinger, Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Øresund 1497-1660, Kbh./Leipzig 1922.

Bang, Nina Ellinger og Knud Korst, Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Øresund 1661-1783 og gennem Storebælt 1701-48, Kbh./Leipzig 1939.

Becker, John, Væveteknik, kapitel til publikation om »Damask og drejl«, manuskript.

Blicher, St. St., Viborg Amt, Kbh. 1839/1973.

Christensen, Aksel E., Tiden indtil ca. 1730, Industriens Historie i Danmark udgivet af Axel Nielsen, I, Kbh. 1943/1975.

Cock-Clausen, Ingeborg, Foreløbige erfaringer ved bestemmelse af trykte tekstiler, Arv og Eje, Dansk kulturhistorisk Museumsforening, 1973, side 5-34.

Cock-Clausen, Ingeborg, Uldent tøj og lærred, Maren og Christen Andersen, Institut for europæisk folkelivsforskning ved Københavns Universitet, 1974, manuskript.

Dalgas, C., Veile Amts Beskrivelse, Kbh. 1826.

Dalgas, C., Svendborg Amts Beskrivelse, Kbh. 1837.

Damask og drejl i fynsk eje, udstilling i Møntergården, Odense 17. sept.-9. okt. 1966, katalog med indledning af Niels Oxenvad.

Danmarks folkelige Broderier, udstillingskataloger og teksthæfter til lysbilledserier. Disse kan rekvireres hos foreningens sekretær Frida Korsbæk, Nymarks Vænge 6, 4000 Roskilde.

På grund af omtale i teksten anføres fuldt ud: Gamle østjyske håndarbejder, Rådhushallen Århus, 19.-27. juli 1969, katalog med indledning af Hanne Frøsig.

Sønderjylland, teksthæfte til lysbilledserie V, 1969, med forord af Hanne Frøsig.

Degn, Ole, Flids og vindskibeligheds belønning. Præmiesystemet, præmievinderne og deres arbejde 1769-1967, Erhvervshistorisk Årbog, Meddelelser fra Erhvervsarkivet 19, 1968, side 192-254.

Dronning Sophies Kopibøger 1588-1617, udgivet ved Sv. Thomsen, Kbh. 1937.

Efterretninger fra Selskabet for Indenlandsk Kunstflid I-II, Kbh. 1810-16.
Ehrnberg, Maud, Broderier och brodöser. Om vitbroderiet i blekingedräkten. Blekingeboken, Karlskrona 1974, side 54-80.
Erixon, Sigurd, Redskapsstudier från Gustav Adolfs-Utställningen, Fataburen, Sthlm. 1933, side 243-80.
Fischer, Ernst, Linväverämbetet i Malmö och det skånska linneväveriet, Nordiska Museets Handlingar 52, Sthlm. 1959.
Fode, Henrik, Selskabet for indenlandsk Kunstflid 1808-38. En erhvervsøkonomisk organisationsdannelse fra Napoleonstiden, Erhvervshistorisk Årbog, Meddelelser fra Erhvervsarkivet 24, 1973, side 27-103.
Frøsig, Hanne, Hørren tørres, Nationalmuseets Arbejdsmark Kbh. 1967, side 115-28.
Frøsig, Hanne, Om et linnedskab, Mark og Montre, Fra sydvestjyske museer 1971, side 26-32.
Frøsig, Hanne, Damask og drejl i privat eje, Folk og Kultur, Kbh. 1973, side 125-33.
Fussing, Hans, Herremand og Fæstebonde, Kbh. 1942.
Hagberg, Louise, Linmagi, Fataburen, Sthlm. 1923, side 115-17.
Hansen, H.P., Spind og Bind, Kbh. 1947.
Hansen, K., Handelsplanter, Det danske Landbrugs Historie II, Kbh. 1936-43, side 251-67.
Hoffmann, Marta, The »great Wheel« in the Scandinavian Countries, Studies in Folk Life, London 1965, side 282-92.
Hofman, Jac. Aall Hofman (Bang), Odense Amts Beskrivelse, Kbh. 1843.
Højrup, Lotte og Ole, Uld, Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser spørgeliste 22, Kbh. 1956.
Højrup, Lotte og Ole, Hør og hamp, Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser spørgeliste 23, Kbh. 1956.
Højrup, Ole, Landbokvinden, Kbh. 1964.
Højrup, Ole, Landsbyvæveren, De danske Tekstilerhverv I, Kbh. 1965, side 27-31.
Høy, A.T., Det kongelige Opfostringshus gennem halvandet hundrede Aar 1753-1903, Kbh. 1903.
Illustrations of the Irish Linen Industry in 1783, by William Hincks, Ulster Folklife, published by The Ulster Folk and Transport Museum, vol. 23, 1977, side 1-32.
Jacobi, Karen, Minna Kragelund og Else Østergaard, Bevaring af gamle Tekstiler, Museumstekniske Studier 2, Nationalmuseet Kbh. 1978.
Just-Nielsen, L., Drejerlauget i Kjøbenhavn, 250 Aars Laugshistorie 1652-1902, Kbh. 1902.
Just-Nielsen, L., Kunstindustrielle Drejerarbejder, Tidsskrift for Industri, Kbh. 1902, side 100-05.
Jørgensen, J.O. Bro, Tiden 1730-1820, Industriens Historie i Danmark udgivet af Axel Nielsen, II, Kbh. 1943/1975.
Kaukonen, Toini-Inkeri, Pellavan ja hampun viljely ja muckkaus Suomessa (Anbau und Bearbeitung von Flachs und Hanf in Finnland), Kansatieteellinen Arkisto VII, Helsinki 1946.
Krüger, D., Schola Textoria nova, Zelle 1664/1688 (Det kongelige Bibliotek Kbh. katalog nr. 48,-179,4°).
Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder, X, Kbh. 1965, stikord: Lin, linberedning.

Larsen, Joakim, Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1784-1818, Kbh. 1893.
Linned fra Lykkenssæde, Nationalmuseets Arbejdsmark, Kbh. 1968, Glimt side 195.
Lorenzen, Erna, Rokke med 2 tene, Arv og Eje, Danske Museer XVIII, Odense 1969, side 83-92.
Lorenzen, Erna, Folks tøj i og omkring Århus, ca. 1675-ca. 1850, Aarhus 1975.
Lunden, J.C., Om Hørdyrkning før og nu, Foredrag holdt i Det kgl. danske Landhusholdningsselskab den 6. Marts 1940, Tidsskrift for Landøkonomi, Frederiksberg 1940, side 2-29.
Magasin for Kunstnere og Haandværkere, udgivet af professor dr. Georg Frederik Ursin, 2. række 1. bind, Kbh. 1830, side 28-47: Prøver ved Haandværkerlaugene og andre Haandværksfag.
Mangor, C.E., Efterretning om Nestveds Patriotiske Selskab, Kbh. 1782.
Matthiessen, Hugo, Snapstinget. Jydsk Termin, Marked og Mennesker, Kbh. 1946.
Meddelelser om Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerlavet 1651-1861, udgivet af Manufakturhandlerforeningen, Kbh. 1887.
Munksgaard, Jens, Garnfremstilling, Textilbogen, redigeret ved Poul Sterm, I, Kbh. 1961, side 80-101.
Møller, J.S., Folkedragter i Nordvestsjælland, Kbh. 1926.
Neubert, Gerd og Ellen Andersen, Bydragtbondedragt, Historisk årbog for Roskilde amt, 1976, side 26-83.
Nyberg, Gertrud Grenander, Linodling och linnevävning i Själevadsområdet, Själevads Hembygdsförenings Skriftserie Nr. 4, Örnsköldsvik 1967/1978.
Nyberg, Gertrud Grenander, Lanthemmens vävstolar, Nordiska museets Handlingar 84, Sthlm. 1974.
Nylén, Anna-Maja, Hemslöjd, Lund 1968.
Olavius, Olaus, Oekonomisk-physisk Beskrivelse over Skagens Kiøbstæd og Sogn, Kbh. 1787.
Olrik, Jørgen, Borgerlige Hjem i Helsingør for 300 Aar siden, Kbh. 1903.
Olsen, Frants, Spinderokkene, Kbh. 1916/1975.
Olsen, Olaf, Christian IV's Tugt- og Børnehus, Historiske Meddelelser om København 1951-1954.
Oxenvad, Niels, Damaskvæveren Chr. Pedersen i Hårby, Fynske Minder, Odense 1963, side 67 ff.
Oxenvad, Niels, Wedellsborg-væveren Lars Clausen, Fynske Minder, Odense 1964, side 143 ff.
Paludan, Charlotte, Køng Linnedvæveri, kapitel til publikation om »Damask og drejl«, manuskript.
Patterson, R., Spinning and Weaving, A History of Technology II, Oxford 1956/1967, side 191-220.
Petersen, A., Nogle Ord om Høravlen og Tilberedningen, Haderslev 1860.
Proposals for Building in every County A Working-Alms House or Hospital, as the Best Expedient to perfect the Trade and Manufactory of Linnen-Cloth, London 1677 (Det kongelige Bibliotek Kbh. katalog nr. 48,-194, 4°).
Prytz, Signe, Sorgenfri Slot, Lyngby-bogen 1979.
Rafn, C.G., Vejledning for Bonden til at Dyrke Hør og til at Bearbejde Den, Kbh. 1806 samt

mange senere udgaver, samt i svensk oversættelse.
Randers Amts Husholdningsselskabs Virksomhed gennem 100 Aar, udgivet af Randers Amts Husholdningsselskab, Randers 1910.
Rasmussen, Poul, Mål og vægt, Kbh. 1967.
Rawert, O.J., Om Høravl, fornemmeligen med Hensyn til dens nuværende Tilstand i de Danske Provindser, Kbh. 1840.
Rawert, O.J., Beretning om Linnedvæveriets . . . Tilstand, Kbh. 1844.
Riismøller, Peter, udgiver, Rokkedrejerbogen, Højbjerg 1972.
Rom, N.C., Den danske Husflid, Kbh. 1871/1898.
Sandberg, P.F., Fra Barndommens Land, Kjøng-Fabriks Historie i Uddrag, Århus 1951, stencileret.
Sarauw, G., Frederiksborg Amts Beskrivelse, Kbh. 1831.
Spind og tvind, udstilling arrangeret af Lise Warburg i samarbejde med Kunstindustrimuseet, Kbh. og Herning Museum, september 1975.
Svedenfors, Folke, Vävskedsmakeri och hornslöjd, Svenskt Liv och Arbete nr. 16, Nordiska Museet, Sthlm. 1952.
Søndergaard, Kr., Gamle Dages Redskaber og deres Brug og Lidt om de gamles daglige Liv, Nykøbing Mors 1934.
Talve, Ilmar, Bastu och torkhus i Nordeuropa, Stockholm 1960.
Thompson, G.B., Some Dutch Influences of the Social and Economic History of the North of Ireland, Vriendenboek voor A.J. Bernet Kempers, Arnhem 1971, side 109-16.
Vallinheimo, Veera, Das Spinnen in Finnland unter besonderer Berücksichtigung Schwedischer Tradition, Kansatieteellinen Arkisto II, Helsinki 1956.
Warburg, Lise, Spindebog, Kbh. 1974.

UTRYKTE KILDER

Rigsarkivet, Kbh.
Kommercekollegiet 1773-92, nr. 581. Danske Sekretariat, journalsager 576-653, litr. F, 1776.
Søkvæsthuset C100-112, Regnskab over hørspinding og værkplydsning 1771-1804 samt Beholdningsbøger over materialer til værkplydsning og hørspinderiet 1778-82.
Folketællinger.
Kommercekollegiet diverse sager 1737-66 nr. 393, Sager vedkommende linnedmanufakturer m.v.

Landsarkivet for Sjælland, Kbh.
Bornholms Landdistrikts Skifteprotokol 1681-83.
Kirkebøger for Køng sogn, Hammer herred 1813-33 og 1833-41.
Næstved byfoged, Nestved patriotiske Selskab, protokol for generalforsamlinger samt en pakke korrespondance.
Næstved byfoged, politisager, markedspasjournal 1834-56.
Præstø byfoged, politisager, journalprotokollen over markedssager 1811-44.

Københavns Stadsarkiv, Kbh.
Opfostringshusets arkiv, regnskabsprotokoller for linnedforarbejdningsperiode 1758-62, med bilag.
Protokol for væverlauget i København, mestrenes laugsprotokol 1750-1845 og 1845 ff.

Sagregister

allemandsdrejl *92 ill*
Den almindelige Plejeanstalt 27, 33
arbejdsbøger 78, 80, 83, 94

bagbom *78 ill*
William Benford 48, *49 ill*
beredning *11 ill*, 14, 16, 25, 27, 30, *35 ill*, 37, *38 ill*, 40, *43 ill*, *44 ill*, 95
Bistrupgård 33
blegning 7, *15 ill*, *16 ill*, 16, 22
blegepind *17 ill*
blegeplads *17 ill*
blad 44, 76
blår 14, 25, 31, *73 ill*
bomuld 7, 20, 24, 25, 27, 31, 38, 39, 76, *78 ill*, 82, 83, *85 ill*, *86 ill*, 87, 89, 94, 95
bordlinned 7, 45, 81, 89 (se duge, dækketøj)
brage 12, *36 ill* (se bryde)
Brahetrolleborg 33
bryde *12 ill*, *13 ill*, 15, *38 ill*, *41 ill*, *42 ill*
brydegrav *12 ill*, 12
bryst 54, *57 ill*
Buchwald 24, 25, 29, 56, 61, 76
bul 82, 83, *85 ill* (se snørliv, ærmetrøje)
bygkorn 90, *91 ill*, *93 ill*

Caroline Amalie, dronning 65

damask 45, 94
dampkraft 87
datering af spinderokke 61
dragtstof 80 (se hvergarn, klæde, vadmel)
drejl 22, 39, 45, 76, *78 ill*, 78, 81, 90, *91 ill*, *92 ill*, *93 ill*, 94
drenge spinder 32
dug 7, 22, *90 ill*, *91 ill*, *92 ill*, *93 ill*, 94
dynevår *4 ill*, 21, 22, 39, 76, 80, 81, 87
dyrkning 11, 18, *35 ill*, 40
dækketøj 8, 9, 32, 78, 89, 90, 94 (se bordlinned, dug)

efterbehandlet lærred 22
eget brug 18, 96
egnspræg 16, 18, 32, *42 ill*, 87, 94
Egypten 7
eksport 18, 21, 64
England 16, 27, 28, 30, 41, 45, 48, *49 ill*, 50, *51 ill*, 52, 70

fabrik 20, 23, 24, 40, 44, 46, 78, 95
fabriksmæssigt spind 21, 41, 45, 70
farvet lærred 20, 22
fed 21, 31, 41, 45, 70, 72, 73, 74
fil 31
filt *53 ill*
finhed 15, 25, 29, 41, *48 ill*, 52, *73 ill*, 90
Finland 53
fiskenet 25
Flandern 16
flerternede spinderokke 30, 31, 37, *38 ill*, *39 ill*, 62, *64 ill*, *65 ill*
Frankrig 27
fruerok 65
fæsteafgift 25

garnkasse 44
garnvinde 61, 65, 69, *70 ill*, *74 ill*, 74
glitte 22, *84 ill*, *85 ill*, *86 ill*
grupperingstal 44
Gudumlund 33
gåseøje 90, *91 ill*, *92 ill*

Halland *30 ill*
halvdrejl 90, *92 ill*
hamp *12 ill*, 25, 38
handel *18 ill*, 18, 22, 23, 24, 27, 31, 35, 46, *81 ill*, 83, *84 ill*, *86 ill*, 87, 89, 90, 95
Theophilus Hansen *63 ill*, 65
haspe 16, 30, 31, *39 ill*, 61, 63, *69 ill*, 69, *72 ill* (se talhaspe)
hegle *14 ill*, 14, 33, *35 ill*, *38 ill*, 40, 41, *42 ill*, 46, *48 ill*, 48, *49 ill*, *50 ill*, *51 ill*, 52, 61
hegler 29, 33, 48, 52, 95
herregårdsvæver 81
herskabsrok 65
hestekraft 37
hjemmegjort 8, 11, 16, 39, 82, *85 ill*, 87, 95
hjul 31, 32, 56, *57 ill*, *58 ill*, 58, *60 ill*, 60, 61, *65 ill*, 66
hokke *36 ill*
Holland 24, *36 ill*, *41 ill*, 56, *59 ill*, 61 (se Nederlandene)
Frederik Holmsted 20, 21, 69
hovspind 24, 25, 26, 27, 61
husflid 3, 8, 11, 18, 24, 25, 27, 32, 33, 35, 40, 76, 83, 90, 95, 96
hvergarn 7, 80, 81, 83, *85 ill*, 87
høravl 7, 18, 27, 28, 33, 35, 37, 38, 39, 88
hørberedningsanstalt 33, *40 ill*, *41 ill*, *42 ill*

hørgrav 16, 40
hørhat *53 ill*
hørinstitut 40
hørkrone *46 ill*
hørovn *44 ill*
hørrive *35 ill*
hørsvinger *44 ill*
håndfuld 14, 15, *35 ill*, *36 ill*, 46
håndtag på rokkehjul *58 ill*
håndklæde 7, 22, 76, *78 ill*, *94 ill*, 94
håndten 15, *39 ill*, 53, 54, *55 ill*, 61

ildsted 16, *36 ill* (se brydegrav, hørgrav)
import 18, 22, 27, 32, 35, 56, *59 ill*, 95
industri 27, *38 ill*, 83
Irland 56
islæt 58 (se skud)

jernpik *36 ill*
jordbund 11, 16, 35

Kastrup 33
kattun 20, *84 ill*, *86 ill* (se bomuld)
kattunlærred 22
kattuntrykkeri 22, 83
kejsestok 44
kipper 24, 76, *94 ill*
Kjøng *50 ill* (se Køng)
klæde 39
klodsbryde *38 ill*, *41 ill*, *42 ill*
kogning 16
Det kongelige danske Landhusholdningsselskab 26, 35
kop 46
kunstflid 11, 35
kvalitet 22, 27, 44, 53, 87, 90, 95
kæde 20, *39 ill*, 41, 44, 61, 74, *78 ill*, 78, *85 ill*, 87, *90 ill*, 90
Køng *28 ill*, 28, 32, 33, 40, 48, *49 ill*, *50 ill*, 52, 70, *78 ill*, 81, 87
kørigor *90 ill*

landfabrik 27
Landfabrik- og Spindeskoledirektion 32
landsbyfællesskab 16, 29
landsbyvæver 76, 78, 80, *81 ill*, 83, *85 ill*, *91 ill*
Lindenborg 32
linned 7, 11, 16, 18, 25, 38, 81, *89 ill*, 89
linnedfabrik 21, *28 ill*, 76
linnedmanufaktur 20, 32, 33, 83
linnedskab 9, *18 ill*
linnedspinderi 20
linnedspindedirektion 18, 32

linnedstue 18
linnedvæver 4, 44, 76, 83
linrok 61
Linum usitatissimum *7 ill*, 7
lok *3 ill*, 15, 46, *47 ill*, 53
Lykkenssæde 33, 40, *44 ill*, *92 ill*, *94 ill*, 94
lys 30, 31
lærlinge 21, 33, 34, 64, *78 ill*, 81, 87, 95
lærred 7, *17 ill*, 22, 25, 38, 39, 76, *77 ill*, *78 ill*, 87, 89, *90 ill*, *92 ill*, 94
lærredsfabrik 22, 27
lærredshalle 89, 96
lærredskræmmer 21
læseskole 32, 34
løn 18, 31

magi 16
C.E. Mangor 29, 40, 48, 70
markedsrok *62 ill*, 63, 64, 65
maskiner 27, 37, 89
Mellemeuropa 16
militærtjeneste (fritagelse) 33
M. Milling *51 ill*
mode 78, *82 ill*, 82, *83 ill*, 83, 87, 95, 96
mudderskuffe *36 ill*
mål 21, 27, 40, 45, 46, 70

Nederlandene 16
Nestveds patriotiske Selskab 29, *30 ill*, 32, 33

olmerdug 7, 24
opstander *57 ill*
opstanderrok *56*, *59 ill*, *60 ill*, *62 ill*, 62, 63, *64 ill*, 65

prisopgaver 35
præmier 31, 35, 37, 38, 39, 40, 90

Carl Gottlob Rafn *35 ill*, *38 ill*, *41 ill*
Randers Amts Landhusholdningsselskab 35, 38
Ring 29
rit 44
rok 24, 30, *55 ill*, 61 (se flertenede spinderokke, spinderok)
rokkebrev *11 ill*, 53, *64 ill*
rokkedrejer 24, 53, 56, *57 ill*, *58 ill*, 58, *59 ill*, 61, *62 ill*, *63 ill*, 64, 65, 69, 75, 89
rokkehoved 31, 53, *57 ill*, *58 ill*, *60 ill*, *64 ill*
rokkesnor 31
Romerriget 7
Niels Ryberg 27, *28 ill*, 28, 33, 87

Heinrich Schimmelmann 32
Schlesien 16, 22
Henning Schroll 33, 37
Henning Schroll jun. *92 ill*, *94 ill*, 94
Sejldug 25
Selskabet for indenlandsk Kunstflid 35, *65 ill*, 66
sengelinned 89
sengeomhæng *4 ill*, 78, 80
serviet *92 ill*, 94
sirts *86 ill*
silke 15, 20, 21, *84 ill*, *85 ill*, *86 ill*
Silke- Ulden og Lærredskræmmer-laugets lærredsfabrik 22
skafter *77 ill*, 80, 81
skamler 30, 31
skamlerok 54, *57 ill*, *62 ill*
skjorte 8, 87
skotrok 58
skoler 27
skrank *35 ill*
skråbrystet spinderok *54 ill*, 54, *57 ill*, *58 ill*, *60 ill*, *81 ill*
skud 58, 74, 78, 90
skætte *42 ill*
skættefald 14, *73 ill*
skættefod 12, *13 ill*, *14 ill*, *37 ill*
skættehånd *14 ill*, 14
skættemand *43 ill*
skættemaskine 37, *43 ill*
skæver 14, *36 ill*
Skåne *30 ill*, *65 ill*, 88
slette *78 ill*
snørliv *85 ill*
Sorgenfri slot *64 ill*, 65
spindekyndig 24, 29, 61
spindemaskine 27, 32, *39 ill*, 60, 87, 95
spindepenge 25
spinder 31, 33
spinderok 15, 31, *39 ill*, 53, *54 ill*, 54, *57 ill*, 61, 73
spinderske 24, 25, 30, 53, *54 ill*, 95
spindeskole 27, *28 ill*, 29, 30, 32, 33, 34, 37, 40, *64 ill*, *65 ill*, 66, 95
spindeskoleinventar 29, *30 ill*, 31, 32
spinding 15, 20, 21, 25, 27, 30, 31, 35, 39, 53, *55 ill*, 66, 95
streng 32, 41, 70
strindtræ 62
strop *15 ill*, *16 ill*
svingelfod *37 ill*
svingelspån *37 ill*
svingler *77 ill*, 80
sække 25
særk 8
Søkvæsthuset 25

taboret *85 ill*
talhaspe *20 ill*, 32, 41, 69, *71 ill*, 71, *72 ill*, 73
tekniske skoler 65
tenholder *72 ill*, 73
tenstol 73
tenvægte 53, *56 ill*
Thorning 33
Thüringen 28
tohjuls spinderok *65 ill*
told 18, 22, 56
tramper *77 ill*, *78 ill*
trend *15 ill*, *90 ill*, (se kæde)
trykke 20, 22, 23, 82, 84, *86 ill*
trækdrejl 76
trædelad 31, 53, 56, *57 ill*, *58 ill*, *60 ill*, 60
Tyskland 16, 27, 32, *38 ill*, 45, 65, 73
tørring 15, *36 ill*, 37, 40, *44 ill*

udstikker *57 ill*
udstyr 11, *18 ill*, *89 ill*, 89, *92 ill*
Ukraine 56
uld 7, 15, 20, 24, 25, 38, 58, 60, 78, 81, *85 ill*
Ungarn 69

vadmel 24, 39, 76, *82 ill*, 87
vandkop 32, *62 ill*
Vellejus 48, 50, 52
vendelægte *36 ill*
Thomas Wentworth 56
Vesteuropa 16
Vibygård 33
vinger 56, *57 ill*, *58 ill*, 58, *59 ill*, *60 ill*, 60
vingeten 53
vipper *77 ill*
Christian Gottfried Voelker 28, 29, 37
vægt 21, 30, 31
væv 61, *77 ill*
væver 29, 32, 33, 39, 45, 76, *78 ill*, 80, 81, *93 ill*, 95
vævefabrik 27
væverseminarium 33
væverske *74 ill*, *81 ill*

ærmeliv *83 ill*, *84 ill*, *85 ill*, *86 ill*

Øbjerggård *28 ill*, 28, 29, 37
Østeuropa 16, 53

Sidetal & ill i kursiv er henvisning til illustration

Husflid udførtes – som navnet siger – i hjemmene, men blev alligevel industriens første skridt, på grund af de krav om ensartethed i kvalitet, mål m.v. der stilledes.
Hanne Frøsig Dalgaard – leder af Nationalmuseets dragt- og tekstilsamling – giver i 'Hør som husflid' en livlig og spændende skildring af denne tekstil-, industri- og kulturhistorisk betydningsfulde overgangstid.

ISBN 87-418-2581-0